

63.3 (41 чер) 61
Н 19

Українська Дипломатична Мемуаристика

ГАЛИЦЬКА ДЕЛЕГАЦІЯ В РИЗІ 1920 Р.

ЧИТАЛЬНИЙ ЗАЛ «УКРАЇНКА»
Спомини учасника

НБ ПНУС

579189

К

2

Л Ъ В І В

1 9 3 0

Накладом Української Християнської Організації

Прикарпатський університет

Друкарня Видавничої Спілки „Діло“, Риліок 10.

БІБЛІОТ.

ІНВ. №

579/89

I.

Погляд на значіння рижської конференції. — Особи, які входили в склад Галицької Делегації: чотири світські, оден монах. — Депеші до диктатора й від диктатора. — Нарада з Жидами. — Уконститування Галицької Делегації в Берліні. — Дезідерат до большевиків. — Зміст інструкції диктатора. — Зміст контраргументів нашої Делегації. — Що говорили німецькі перевозові фірми.

В прегарнім місті Ризі, в латвійській столиці, над Морем Янтарним, пережила галицька політика найтяжші дні за весь час великої війни і революції: бо всі інші політичні удари, навіть остаточне признание Галичини Польщі в Парижі в марті 1923 р., були вже тільки звичайною послідовністю того, чого можна було очікувати по тім, що Польща й Росія підписали в Ризі. Я був тоді в Ризі як безсильний свідок важкої події, що там припечатала нашу боротьбу. І тут подам дещо зі своїх помічень і переживань.

Зі всіх делегацій, у яких я брав участь за всіх українських влад, була се одинока делегація, котра одержала інструкцію на письмі, що робити і чого не робити, бо ми всі відчували, що будемо інвігілювати одну з найважливіших подій, які протягом історії надвигалися на нашу Галицьку Землю, а безперечно найважливішу в сих часах. Та заки ми ту інструкцію одержали, треба було зужити ще багато нервів. Представлення сего дасть читачам деякий вгляд „in das innere Getriebe“ галицької дипльома-

тій, як сказавби Німець. Отсе перший раз наша суспільність мати-ме можливість, кинути оком на нутро свого тодішнього дипломатичного представництва за кордоном, бо — дивним дивом — хоч у тім представництві працювали найрухливіші люде, досі не видали вони навіть розмірно тільки споминів, що видали пр. непривичні до пера наші жовніри.

В склад Галицької делегації входили: Др. Кость Левицький, уповноважений диктатора для заграничних справ, — Ернест Брайтер, останній посол міста Львова до австрійського парламенту, Поляк з давно осілого тут і засимільованого шведського роду (що знаю від нього самого), чоловік, котрий стояв на становищі, що людське пожиття можна в Галичині наладнати тільки на зразок пожиття трьох народів у Швайцарії, а не через панування одного народа над другим, — др. Лука Мишуга (котрого участь у сій делегації таксамо як у попередній до Літвінова і пізніше його іменування послом в Америці проти кандидата з рамени др-а К. Левицького я перепер у диктатора) — і я, тоді уповноважений диктатора для справ преси і пропаганди Галицького Уряду. Др. К. Левицький і я належав до ради уповноважених диктатора. Наша делегація взяла з собою також свого спеціального товмача до французької мови, канадійського Француза, о. Йосафата Жана,

щуплого й хоровитого, але дуже працювального чоловіка, котрий тоді був членом нашого Чина Св. Василя Великого (він їхав у цивільнім одязі). Не розумію, як той фізично слабовитий чоловік видержував працю, яка тревала не тільки днями, але нераз майже цілими ночами — про що далі. Той монах-товмач був для нас особливо цінний не тільки ізза його робучости та перфектного знання французької мови, котра була його рідною мовою (по українськи він говорив слабо), але й ізза його відданости нашій справі та абсолютної дискретности. Був се чоловік особисто такий симпатичний, що коли він звернувся до мене ще в Кам'янці Под., щоб допомогти йому там у наддніпрянської влади вистаратися о місце на гр.-кат. каплицю для відправ, я, хоч тоді відносився до Церкви відомо як*), таки зараз зібрався і виходив для нього те, чого він просив.

Ще дня 7. вересня 1920 р. відійшла від нас з Відня, де тоді лостійно пере-

*) Тоді був я ще членом радикальної партії й навіть її офіційним представником в Укр. Національній Раді. Замічу, що такі „екстраганції“, деяких членів тої партії не були новою. Нпр. ще перед війною д-р М. Новаковський як член тої партії належав до комітету, котрий будував гр.-кат. церкву. Розуміється, за те його потому вигризли з партії. Мое становище було тоді таке, що я без страху за наслідки свого поведення міг зробити особисту чейність чужому чоловікови.

бував Галицький Уряд на еміграції (Др. Петрушевич був тоді в Парижі) якась депеша до Президії Мирової Конференції в Ризі, але змісту її не памятаю і нема його також у докладнім дневнику Д-ра К. Левицького, котрий був ласкав поставити мені його тепер до диспозиції в цілі написання сеї частини моїх споминів, що відносяться до заходів нашої делегації в Ризі. Дня 8. IX. 1920. наспіла до Відня депеша від диктатора Петрушевича (ми його титулювали постійно „президентом“) з Парижа, щоб наша делегація зараз їхала до Риги. В депеші було зазначено, щоби взяти з собою п. Брайтера (розуміється як посла міста Львова і тим самим представника польського населення Сх. Галичини). По тій депеші я з д-ром В. Сінгалевичом спробував ще позискати Жидів до висилки делегатів, котрі кооперувалиби з нами. Ми зараз відбули спільну конференцію з перебуваючими у Відні галицькими Жидами. Вони в засаді годилися на кооперацію, але не виконали того: предвиджували, що наші шанси не стоять світло, а що положення жидів у кожній країні в такому випадку дійсно не легке, отже не заангажувалися.

Потрібні перед виїздом формальності полагоджено скоро і дня 11. вересня 1920 р. були ми вже в дорозі до Берліна, де мусіли задержатися з різних причин. Передовсім тому, щоби зорієнтуватися в морських полученнях, бо їхали

ти через польський коридор ми не могли, щоб не попасти в руки польської влади. А також тому, що в Берліні, де був тоді наш найздібніший чоловік, покійній вже др. Евген Левицький (на жаль, він, як ноторично відомо, був алькоголік), мали ми одержати різні інформації та згадану висше інструкцію від диктатора з Парижа. До Берліна приїхали ми без посла Брайтера, котрий мав ще полагодити якісь пильні справи у Відні і мав дігнати нас по дорозі.

В Берліні заїхали ми до готелю „Фірстенгоф“ і зараз зачали шукати галицького посла, д-ра Евг. Левицького. Ні в бюрі, ні в мешканні ми його не застали, а найшли в однім ресторані при забаві з д-ром Дмитром Левицьким. Від д-ра Евгена Левицького довідалися ми, що інструкція від диктатора досі не прийшла. Ми почекали на неї до 13. IX., а коли й того дня не прийшла, задешували до Парижа й до Відня (де тоді хвилево був др. Стефан Витвицький, галицький посол в Парижі). Тогож дня уконституовалася в Берліні наша делегація в той спосіб, що головою її став др. К. Левицький, я заступником голови, а др. Л. Мишуга секретарем. Останньому вручено також касу нашої делегації. Тогож дня я з д-ром Мишугою удався до берлінських большевиків, домагатися від них, щоби вплинули на большевицьку мирову делегацію в Ризі, щоб вона при переговорах з Поляками сто-

яла на становищі визнання державної самостійности Сх. Галичини, що нам у Берліні приречено зробити.

Дня 14. IX. 1920. прийшла від диктатора з Парижа очікувана інструкція, — але ч. 2... Яка була інструкція ч. 1. і де вона поділася, ніхто не знав. Прийшли також повновласти для нас, але не для всіх. Знов депешуємо до Парижа. Дня 15. IX. прийшла від диктатора інструкція ч. 1. і повновласти. Зміст інструкції був такий: 1) До участі в рижській мировій конференції не зголошуватися. 2) Навіть на випадок запросин обидвох переговорюючих сторін (то є Поляків і большевиків) не взяти участі в нарадах. 3) На місці виключно інвігілювати хід нарад. 4) В разі потреби протестувати.

Зміст інструкції розчарував і нас, учасників делегації, і нашого берлінського посла. Ми відбули нараду над інструкцією. На тій нараді дійшли ми до таких висновків: На самім домаганню, щоб допустили Галицьку делегацію до участі в мировій конференції, котра прецінь буде рішати і про долю Галичини, — ми нічого стратити не можемо в жаднім випадку, бо: 1) Коли нас не допустять (що більше правдоподібно), то здобудемо доволі яркий агітаційно-пропагандистичний аргумент перед світом, що в часах гасла самоозначення народів, в імени якого антанта виграла велику війну, представників одного народу не допущено навіть до висказання його дум-

ки там, де рішали про його будучність, 2) В разі допущення ми прецінь не зречемося нічого на нічию користь, а наші протести з офіційального місця нарад, оточеного десятками кореспондентів найбільших пресових органів з обидвох півкуль світа, залунають прецінь голосніше, ніж коли ми станемо осторонь і самі згори зречемося навіть усяких заходів, щоб дістатися на ту конференцію.

Маючи такі погляди, вирішили ми всі одностайно, задепешувати до диктатора наше представлення, що уважаємо вказаним, домагатися допущення до участі в рижській конференції. Депешу до Парижа тогож дня ми надали. Такі справи полагоджував звичайно Мишуга, або я з Мишугою, як молодші члени делегації.

З того самого „титулу“ припадала на нас біганина до перевозових фірм (а на мене, як шефа преси і пропаганди, ще редагування всяких ухвалених відзвітів). Німеччина була ще тоді в хаосі, хоч два роки минули від закінчення великої війни: Отже перевозові фірми або не могли нам дати ніяких інформацій що до відпливу кораблів до Лібави, або давали зовсім противорічні інформації, або казали ждати — з дня на день, бо кораблі з німецьких пристаней відходили ще рідко і непевно.

II.

Погляд на пропаганду між чужими. — Повідомляємо Коппа і Чічеріна. — Чи мислимий був замах Поляків на д-ра К. Левицького, або: Мала інтрига Мирослава Січинсько. — Чому Галицькі послы не були на своїх місцях. — Чому я не прийняв ресорту заграничних справ. — Аналогія з часів Риги і Калки.

Вже п'ять днів були ми в Берліні, а ще не мож було ні з диктатором порозумітися, ні від перевозових фірм чогось певного довідатися про відїзд найблищого корабля.

Дня 16. IX. 1920 відбули ми конференцію з німецькими журналістами. Конференції з ними так у Берліні, як опісля в Ризі з журналістами ріжних країв і народів, відбувалися в той спосіб, що треба було говорити рівночасно з кількома, бо вони звичайно купою приходили, а говорити хотіли окремо. Отже одних брав до себе на розмову Д-р К. Левицький, других я, а того дня дігнав нас в Берліні посол Брайтер, то й він інформував деяких.

Свій досвід з тої області зібрав би я коротко в отсих словах: Інформації для чужих мусять бути 1) короткі і 2) ясні, 3) немов різьблені. Найрадше приймають чужі таку інформацію, яку я назвав би яскраво мальованою горбрізьбою, причім, розуміється, треба вистерігатися пересади: бо розумніший журналіст, раз зауваживши пересаду (перекорщення), вже не бере поважно ні ін-

форматора ні його інформації (а на дурнім журналісті не дуже залежить, бо він звичайно заступає мало поширений орган). Опріч того треба уважати й на те, щоби все мати під рукою також коротку інформацію на письмі, бо устну інформацію майже кождий чужий чоловік побаламутить, часом не до пізнання і то без злої волі. Брошури, особливо грубі, мало придатні до такої ціли, бо їх, хоч беруть, та ледви чи хто їх читає. Далеко кращі булиб для пропаганди переклади белетристики, до котрих на вступі або при кінці булиб додані короткі політичні та статистичні інформації: бо повість чи новелю перечитає такий чужинець з нудьги в поїзді далеко скорше ніж розвідку, а перечитавши, зацікавиться і тим, що потрібне для пропаганди політичної. На жаль, ми не могли спромогтися на такі переклади.

Тогож дня оден з наших людей був у большевицького представника Коппа, аби через нього повідомити большев. комісаря загр. справ Чічеріна, що галицька делегація їде до Риги. Маю причини не оповіщувати назвиска того чоловіка.

Дня 17. IX. 1920 одержала наша делегація депешу галицького посольства в Парижі, що диктатор в Лондоні й відти відповідь нам на нашу депешу в справі інструкції. А на другий день, 18-го, мав голова нашої делегації цікаву пригоду: Прийшов до нього Мирослав

Січинський, котрий тоді приїхав був з Америки і просив його о довірочну розмову в чотири очі. В часі розмови заявив, що має довірочну інформацію, що Поляки приготовляють — атентат на нашу делегацію. „Але — додав — пусте всі інші, то на Вас головно ладяться. Не їдьте до Риги!“...

Д-р К. Левицький і сам зміркував, що та „довірочна інформація“ хіба тому названа була „довірочною“, що мало заслуговувала на довіря вже з тої простої причини, що наша делегація могла що найбільше бути невігідна, але для побідника небезпеки не представляла. Та на всякий випадок засягнув опінії делегації на засіданню. Розуміється, між нами повстала веселість, бо кождому, хто знав, що Січинський був швагром д-ра Евгена Левицького (який сам мав не дуже укривану амбіцію й охоту, стати головою галицької делегації до Риги) — мимохіть мусіло прийти на думку, що „полякам“ плян замаху на д-ра К. Левицького мабуть ще не снівся. Так ми серед дотепів все веселого д-ра Мишуги, котрий злегка дразнив старого президента висказами в роді: „Хто знає? Всяко на світі буває“, — перейшли до порядку над тою першою й одинокою тай зрештою розмірно невинною інтрижкою. Припускаю, що Січинський „з власної пильности“ сповів ту „довірочну“ вістку, бо думаю, що якби ту інтрижку скомбінував був д-р Евген Ле-

вицький, то вона булаб далеко менше „прозора“ і передовсім не бувби ужив до того — свого швагра, тільки цілком інакших способів, бо був се здібний чоловік.

Тогож дня одержали ми з Парижа депешу нашого льондонського посла: д-ра С. Томашівського: Іхати до Риги й туди прийде відповідь д-ра Петрушевича.

Тут у читача може повстати оправдане здивування: Що це таке було, що в такий важний час галицький посол з Парижа депешує нам до Берліна з Відня, галицький посол з Лондону депешує до нас з Парижа, диктатор десь в дорозі між Парижем і Лондоном і не можна його зловити і т. д. Відповідаю:

Не знаю докладно причин такого руху між послами, бо в Європі я ніколи не був членом галицької дипломатії, хоч диктатор пару разів предкладав мені стати шефом того ресорту ще на Галицькій Землі. Про те і про причини, чому я відмовляв за кожним разом, писав я вже літ тому 10 у своїй книжці „Рік на Великій Україні“. Тут скажу коротко: Диктатор був чоловік м'який і нерішучий та не міг відважитися на ніяку рішучу лінію в нашій заграничній політиці, ні в напрямі якогось трівого порозуміння з большевиками, ні з денікінцями (на що в свій час напірав особливо д-р В. Панейко з Парижа), ні з поляками: всего боявся. А я в таких обставинах не

міг прийняти відповідальності за такий важний ресорт, у котрім в дійсности (при браку лінії й тим самим можливости доцільної діяльности) мавби я тільки „компетенцію“ — підписувати па-спорти, що я й говорив диктаторови. Був то ще час, коли кождий зі згаданих трьох противників наших бувби охотно пристав на порозуміння з на-ми, бо ми мали ще стотисячну, знамениту і тоді ще не розхоровану армію, котрій тільки амуніції бракувало, в яку кожда з тих трьох сил могла нас легко заосмотрити в разі трівкого порозуміння. В разі порозуміння з котрою не будь з тих трьох сил ми навіть в найгіршій випадку, то є пізнішого зірвання порозуміння, булиби дуже скріплені. Ще в р. 1920 написав я у своїх споминах виданих на еміграції: „Тоді не виключав я навіть порозуміння з Польщею“ (гл. „Рік на Вел. Укр.“, ст. 175, де подав я і причини такого погляду.¹⁾ Те порозуміння при істнуванні нашої військової сили могло тоді бути загварантоване цілим світом. Все те я ясно викладав диктаторови і не можу сказати, щоб він того не розумів. Та хоч я радив диктаторови: „Вибирайте яку

¹⁾ Звертаю увагу, що през. Петрушевич в рішаючих хвилях майже все йшов з Петлюрою, то значить — при всім своїм антагонізмі до Польщі фактично хоч несвідомо робив те, чого вона хотіла (гл. Похід на Київ), не одержуючи за те найменшого політичного еквіваленту...

небудь лінію, але вибирайте!“ — він не мав відваги рішитися. Причини? Не дуже складні, щоб їх зрозуміти: Хоч наша армія булаб пішла на кожду комбінацію²⁾, бо була се правдива армія, — диктатор стояв все ще під вражінням, що він „заступник народа“, посол, котрий „мусить“ рахуватися з опінією. А та „опінія“ була просто сказавши — мрака, в котрій товклися мрійливі привиди козацьких шликів і шараварів з 60-х років минулого століття, балакання про „абсолютну“ злуку з В. Україною, хоч тої злуки боялися і то слушно (яркий доказ: ухвала Укр. Нац. Ради Галичини з 3 січня, 1919) і т. и. річи, які не дуже трудно було розбити пропагандою в пух і прах, якби тільки був визначений предмет атаки. Та його психічно не міг визначити диктатор, а я

²⁾ Розуміється, психічно найтяжше було нашій армії піти на польську комбінацію. Та фактично якраз той найтяжший опір було розмірно легко переломити відповідною пропагандою (підготувавши передтим умови і гарантії чужих): Причини: 1. Диктатор мав опінію чесного чоловіка і то слушно. 2. Віддалятися від дому і то в безвісти не любить ніяка армія при таким браку заосмотрення, яке було в нашій. 3. Перед большевиками був інстинктовний острах. 4. Денікінці в очах Галичан були продовжителями тої рос. влади, котра в 1876 р. заборонила уживання нашої мови, а галицькі москвофіли були тоді в нас добрими офіцерами і жовнірами і більше нічим. Підчеркую, що пропаганда в неспокійних часах ділає далеко сильніше ніж звичайно.

для того не міг обняти дуже відповідального ресорту заграничних справ. І весь час свого побуту в Європі, коли був я уживаний до дипломатії, то тільки „ад-гок“ у спеціальних випадках і то не у всіх важких місцях: нпр. я ніколи не був висланий ні до Парижа, ні до Лондону, ні до Риму. Отже внутрішній рух між нашими посольствами був мені мало знаний, хіба посередно, зі звітів і рефератів, звичайно доволі скучних і мало змістовних. Та мимо того всего гадаю, що дам по суті правдиву відповідь на далеко вгорі поставлене питання:

Незвичайний рух галицьких послів перед вирішенням справи нашої землі в Ризі був викликаний більше інстинктивним почуттям небезпеки, ніж потребою служби. Їх боліло серце за ту землю, яку заступали, непривичні до таких заступств. І тому вони так кидалися по різних столицях Європи як ті ластівки перед бурею. Що не всі ті ластівки пили виключно воду, це правда. Те саме глухе і понуре почуття, що всіми, мусіло тоді руководити також поїздками д-ра Дмитра Левицького з Данії до Берліна (до д-ра Євгена Левицького), хоч він був у Данії не галицьким, тільки наддніпрянським послом. Одначе як Галичанин відчував, що грозить і — їхав „на пиво“ до свого здібнішого від себе товариша, може й перед собою не признаючись до „сентиментальности“. А Євген Левицький, як чоловік дуже

спритний, мусів ще тоді не тільки прочувати, але майже на певно знати, як усе те скінчиться. Се й було мабуть головною причиною його самозатроювання в тім часі і не раз повного занедабння себе та своєї роботи в Берліні: звіти його були рідкі і — як то кажуть — „під псом“ що до змісту.

Щоб читач не загубився між назвискими ріжних Левицьких, які в тім часі грали ролю між нами на еміграції, назову їх в порядку. Було їх чотирьох, ні кривних, ні посвоячених: 1) Д-р Кость Левицький, шеф загр. справ Галичини, 2) Д-р Евген Левицький, галицький посол в Берліні, 3) Д-р Дмитро Левицький, Галичанин, наддніпрянський посол в Копенгазі, 4) Судовий радник Лев Левицький, парламента. посол, котрий працював у Відні (і був моїм контркандидатом на місце посла в Канаді). Зовсім подібно, як за часів нашої катастрофи над Калкою в 1223 р. грало ролю чотирох Мстиславів: 1) Мстислав, Вел. Князь Київський. 2) Мстислав Удатний, князь галицький (тесть Данила), наш найздібніший полководець тих часів і тому „Удатним“ званий. 3) Мстислав чернігівський. 4) Мстислав „Німий“. Коли менше вільно рівняти з більшим, то між двома першими в першій чвирці було й подібне суперництво, як між двома першими в другій чвирці. І була ще одна подібність: хоч Мстислав „Німий“ — ка-
ПРИКАРНАТСЬКИЙ
 жуци по теперішньому належав до ім. Василя Стефанюка 2

наддніпрянської системи князів, то серце його було по стороні Галичан, а то ізза молоденького тоді Данила, бо він дуже любив його покійного батька, Романа Великого, котрий вибрався був з сильним військом на завоювання Польщі й погиб припадково, в малій сутичці передних сторожей, під Завихостом над Вислою, 1205 р.³⁾

Ріжниць, які були між тими двома чвірками, представляти не хочу, бо читач і без того легко їх додумується.

Читач мусить у споминах вибачити такі дигресії, бо спомини то не філософічна система, й автор споминів не раз мусить робити такі відступи, щоби представити свої думки, на тлі яких можуть виразніше виступити його почування, що не дадуться інакше змалю-

³⁾ „ѣха самъ въ мали дружинѣ отъ полка своего“, — як ляпідарно малює ту трагічну хвилю наш старий літописець. „Полк“ означав тоді цілу армію, „ополчитися“ значило озброїтися й мобілізувати. Як ополчений був тоді Роман, можна вносити по тім, що Поляки по його смерті і з її приводу сотки літ відправляли благодарственні Богослуження в окремі каплиці на Вавелі, дякуючи Богу, що Роман не завоював їх землі.

III.

Як Галицький Уряд міг вірити у щирість дипл. допомоги большевиків. — Про головну причину слабости Галичан. — Перший документ. — Три пояснення до нього. — Інструкція диктатора остає без зміни, але чому, не знаємо. — Як нас годували Німці. — Яким кораблем ми їхали. — Перші вражіння з Латвії. — Двоє величезних мертвих очей Росії. — Державний наряд без історії й історичний наряд без держави.

Опріч незвичайного під той час руху в галицьких посольствах, котрий я вище старався пояснити, може читача дивувати ще одна річ: Як міг галицький уряд так раз-у-раз звертатися до большевиків у справі дипломатичної допомоги, рівночасно надіючись іще на позитивне вирішення галицької справи антантою. І як той уряд міг взагалі вірити в щирість дипломатичної допомоги большевицької влади для Галичини, хоч та влада так безпардонно заняла В. Україну, Грузію, Азербейджан і інші.

Отже річ малася так: Як відомо, Польща, котра мала вже в руках цілу Галичину, входила в склад антанти, з котрою большевики ворогували. По старій і правдивій засаді, що противник мого противника, хоч не мусить бути моїм приятелем, все таки є противником мого противника, — Галицький Уряд пробував вигравати те противенство. Що большевики підпирали не раз всіми способами ворожі антанті, „буржуазні“, ба навіть монархічні держави, свідчить їх

поміч, дана диктаторови Туреччини, Кемалеви-паші, як також довге підпирання хана Афганістану, Аман-Уллага. Що для большевиків Галичина представляла особливу вартість, бо в разі її усамо-стійнення могла прорвати одностайну, ворожу большевикам, лінію польсько-ромунського фронту вже своєю невтральністю, — се було ясне і для большевиків і для Галицького Уряду. Далі зачиналася вже неясність. Особливо неясним було питання, чи Галичане в разі досягнення самостійности не далисяб розложити знутри большевизмови, чи далисяб: в останнім випадку ми з дощу попалиб під ринву. Були аргументи за одним і за другим. Я був тої думки, що ми остоялисяб перед большевицькою пропагандою, подібно як Литва, Латвія, Естонія. Та було чого боятися й противної думки, бо дух Галичан особливо сильно від 60-тих років кормлений був „поклоненієм“ перед всім, що йшло від сходу. І се головна недуга нашого духа, головний гріх його. А наслідок його — „розслаблення жилами“. На тім тлі можна зрозуміти довге вагання диктатора перед вибором лінії, котрий маючи ще армію, мав до вибору між двома східними силами (большевиками й денікінцями) й одною західною, з котрою провадив війну... Свою, все таки оптимістичну думку, опирав я на факті, що Галичина відбула вже свою „силоамську купіль“, за котру

дорого заплатила, оставивши на Україні 100.000 трупів — сам вибір своїх сил. По тім, що я бачив і пережив, думаю, що політика нашої малої Галичини належить до найтяжших в світі. Се проблем далеко більше моральний, духовий, ніж матеріальний — і якраз тому такий тяжкий. Як большевики конкреті о віднесли ся до нашої справи і чи не вплинули на це блуди в поведенні Галичан, — представлю потому.

Дня 19. вересня 1920 р. була наша делегація вже в німецькій пристані Штетин, бо одержала від одної перевозової фірми в Берліні запевнення, що на другий день відходить зі Штетина корабель до Лібави. Тогож дня одержали ми в Штетині депешу від галицького посла в Берліні з адресою диктатора в Лондоні. Розуміється, запевнення берлінської фірми, що корабель відпливе „на другий день“, показалося неправдиве. Для того ми 20. IX. задепешували диктаторови до Лондону тільки загально, що ми вже в Штетині та що їдемо до Риги „найблизшим кораблем“. Та коли той „найблисший корабель“ відпливе, ми дальше не знали. Розуміється, се нас дуже безпокоїло. Ми побоювалися, що можемо зовсім спізнитися. Отже в Штетині відбули ми довшу нараду й вирішили на всякий випадок вже з дороги телеграфічно внести правно-державне застереження на адресу Президії Мирової

Конференції в Ризі. Сей перший документ нашої Делегації, висланий депешою до Риги, виглядав дослівно так:

Штетин, 21. вересня, 1920.

Президії Мирової Конференції в Ризі.

Як публично оповіщено, відбувається в Ризі Мирова Конференція в цілї визначення державних границь між Україною й Польщею. Отся цілї не може бути осягнена без вирішення питання про державну будучність Східної Галичини, котра лежить на розмежжю воюючих сторін. Для території Східної Галичини найбільше інтересує населення тої території, зокрема українське, котре представляє там значно переважаючу більшість і рішучо домагається незалежної Галицької Держави. На підставі засади самоозначення народів уважаємо нашим правом й обовязком, як делегація Національної Ради Східної Галичини та її Правительства застерегтися перед Вашою конференцією проти вирішування державного становища Східної Галичини без нас — бо всяке рішення дотично тої території без згоди населення Східної Галичини, зглядно Національної Ради як його легальної представниці, було би знасилуванням права самоозначення, якого наше населення ніколи не стерпить. Делегація просить Президію подати це правно-державне застереження до відома Мирової Конференції.

Уповажнена Делегація Національної Ради Східної Галичини та її Правительство

ства: Д-р Кость Левицький, *предсідатель*, Ернест Брайтер, Д-р Осип Назарук, Д-р Лука Мишуга — члени Делегації.

Цей документ вимагає деяких пояснень, а саме в трьох місцях. 1) Хоч від того часу минуло всего 10 літ, то вже й ми, сучасники, призабули, що тоді більшовики — розуміється — в агітаційних цілях підчеркували скрізь дуже голосно, що існує зовсім самостійна українська держава, котра кждої хвилі може навіть відділитися від Москви, як тільки захоче. Якийсь час існували за кордоном навіть окремі представництва Радянської України. Длятого в першій реченні згадано „Україну“ як державу рівнорядну з двома іншими, хоч сьогодні вже й забулося, що вона мала якийсь час самостійні представництва за кордоном. 2) В тексті приходять слова „без нас“, над котрими була дискусія в делегації, чи поміщення їх у депеші не означає, що ми (всупереч інструкції диктатора!) домагаємося допущення до участі в мировій конференції. Ми стали на становищі, що ті слова можна розуміти й інакше, більше загально, отже в разі, коли диктатор не дасться переконати, щоби змінив інструкцію, нема підстави приймати, що ми самовільно змінили собі її зміст... 3). Написати „Уповажена Делегація Національної Ради“ (а не тільки самого Галицького Уряду) мали ми повне право, бо а) тоді у Відні була значна частина членів Національної Ради,

б) оставші в краю її члени вповні признавали Галицький Уряд.

Повний текст наведеної депеші подали ми також до преси в Штетині, Берліні та Швайцарії (Базилеї).

Тогож дня наспіла депеша від диктатора з Лондону, що інструкція остає без зміни, а причину того пояснить нам у листі, який одержимо вже в Ризі. Тогож дня мусіли ми взяти у штетинської поліції дозвіл продовження побуту, бо корабель не відходив. І ми ждали. У Штетині скучно було ждати. Се типово провінціональне місто, котре має зрештою здоровий морський воздух. Харч був там тоді, навіть у найбільших ресторанах, просто неможливий, хоч порції м'яса давали нам Німці такі великі, якби для медведів.

Нарешті виплили ми зі Штетина дня 23. вересня 1920 р. о год. 1.30 в полудне — маленьким, старим і розклекотаним судном „Сіріюсом“, заплативши по тисячці нім. марок від особи за перевіз зі Штетина до латвійської пристані Лібави з харчем. Всі дошки на тім судні скрипіли, а на мініятурнім чердаку, по котрім могло рівночасно прохожуватися не більше, як трьох людей, були показні діри. В каютах затікало, а ізза безнастанного колихання тої „пливаючої домовини“ майже всі пасажири були хорі на морську хворобу, через що чердак і східці були сильно занечищені. Словом

прикро заповідалася наша подорож на рижську Голгофту Галичини.

Я був остільки в лучшій положенні від інших, що я нечуткий на морську хворобу й ніколи її не зазнав ні подорожуючи на океанах (Атлантийським, Ледовим і Спокійним), ні навіть на малих бурливіших від океанів морях і озерах Америки. Та їхати на тій лушпині було дуже тяжко і море було неспокійне і небо мрачне і дощ сік проймаючий. Чи Німці не мали тоді лучших кораблів, бо їм забрала антанта, чи тільки не пускали їх на море, бо ще пливали по нім міни, невиловлені від часу війни, — не знаю.

Після повних двох днів і двох ночей такої їзди, дня 25. вересня 1920 р. о год. 2 по полудні замаячила перед нами латвійська пристань Лібава: далеко в море висунені греблі з величезними кам'яними квадрами, ще не скінченої будови. А ліворуч простягалася друга, велика пристань, для воєнної фльоти... Обидві ті пристані розбудувала ще царська Росія, велика і могутна, що мов двома живими й рухливими очима дивилася ними на Балтійське Море й на Європу. Тепер ті очі були мертві... Обидві пристані стояли порожні і якась понура, аж болюча пустка студію віяла в них по ставих філях Янтарного Моря. А мала Латвія не могла тої пустки заповнити кораблями. Як око сягало, не видно було ні одного корабля, ні однісецької лод-

ки. І на березі пристані було також пусто...

Коли ми підіхали ближче, з'явився якийсь маленький латвійський кораблик і впровадив наше старе судно-доробало в торговельну пристань. Відбулася така докладна ревізія пасажирів, що навіть точні Німці такої не переводили, як Лотиші. Вони культурно ученики Німців, котрі опанували ті землі щойно з ослабленням нашого київського центра, бо перед тим наші предки стояли залогами аж тут і ще далі: Майже рівночасно з нашим містом Ярославом у Галичині будував той сам наш князь, Ярослав Мудрий, може й тими самими майстрами, другу кріпость Юрєв (Дорпат) у сусідній Естонії. О, далеко сягала колись сильна влада української землі!... Зараз побачимо, як приймали тепер її представників навіть у такій малесенькій Латвії, котра взагалі не має своєї історії, тільки має історію своїх завойовників. Се дуже інтересний випадок, як народець, котрий ніколи не мав самостійного державного життя, вспів своєю розмірно високою культурою і національною свідомістю, здобутою в найновіших часах, та великою солідарністю оборонитися від російського большевицького велитня й удержатися як державна нація. Пусте балакання, що Лотишам „помогли“ Англійці й навіть Німці. Чи нам булиб не помогли, якби — було кому помогти?... І так зложилось, що ми, представники історичного на-

роду без держави, оглядали державу на-
рода без історії. І такі дива бувають.

В Лібаві заїхали ми до готелю, бо поїзд до Риги відходив аж пізнім вечером. З готелю вийшли ми на місто, щоб виміняти собі трохи грошей і розглянутися. За одну німецьку марку давали тоді в Лібаві 2.75 до 2.85 латвійських рублів. Розмінні контори були в руках жидів, відкриті крім суботи. Трамваї ходили, але рух у місті був дуже слабкий. Часописи продавали лотишські, німецькі й російські. Останніх накупили ми більше чисел, по 2 рублі за примірник. Папір їх був поганий, зміст убогий. Ще найцікавіша була в них критика переповнення урядів: в малій Латвії було тоді аж 24.378 урядників, або оден на кожних 60 душ. Мені пригадалися наші відносини в Кам'янці... Надписи в Лібаві були вже лотишські, а під ними німецькі й російські. Лотиші прийняли від Німців готійське письмо, приноровивши його до своїх звуків поперечеркуванням в низу різних співзвуків (на зразок польського „л“, котре одначе перечеркнене вгорі). Латишська мова для нас зовсім незрозуміла.

IV.

Під стукіт вагонів на землі латвійській... — Дещо про спомини й подорожування по чужих краях. — Правда про сибірського вовка і про нашого інтелігента. Таємнісі трівкості споминів і скорого вянення інтересу до всякої иншої літератури. — Причина великої сили слова наших літописей. Про Галиччя у Латвії перед 800 літами. — Повідомляємо Йоффе і Мануїльського. — Як пропала наша перша депеша. — Текст другого документу.

У готелі в Лібаві порахували нам подвійну таксу як чужинцям, і ми розплатившись виїхали точно о год. 10. веч. залізницею в напрямі на схід, до Риги. Вагон був німецький, але знищений і вільно було в нім мати з собою тільки невеликі пакунки. І темно в нім було. Та оден з пасажирів мав якусь свічку й завіттив. При світлі вогню або й свічки все добре займатися споминами, бо в день людський ум має забагато вражінь, щоб міг це робити. Отже й я занявся споминами землі, по котрій їхав, отулившись плащем, бо вже було таки добре холодно. Споминами — про стару країну Гардарикію, як її називали старі скандинавські „заги“ й середновічні латинські хроніки, *Regnum Gardorum*, себто державу норманів, що поселилися в Гардарикії, котра обіймала не тільки теперішню Латвію. А потім поплила думка иншими шляхами... Під стукіт вагонів на землі латвійській...

Маю звичай, що коли їду кудись, до чужого краю, чи до якоїсь нашої мі-

сцевости, в котрій я ще не був, то вже передтим стараюся зібрати інформації про місце, до котрого їду. Заходжу в тій ціли до бібліотеки, питаю істориків та людей, що там були, бо не тільки минавшість цікава, але й сучасність. А найцікавіше для мене зі всего подорожування особливо по культурних краях се порівняння того, як я собі уявляв те, що побачу, з тим, — що я дійсно побачив. Так і радив би я робити кожному подорожному, котрий питав би мене о раду. Бо прикро дивитися на такого „інтелігентного“ чоловіка, який не раз світ переїхав, а не вміє нічого про те ні написати ні сказати. На вид такого пана, особливо коли він сам уважає себе за „інтелігента“, пригадується мені мимохить сибірський вовк, котрого зловили аж десь у Манітобі, в Канаді. Він з Сибірі перебіг по леду пролив Берінга й дістався до Аляски в Америці, а відти добіг горами і преріями аж у глибину Канади. Порядний шмат світа пішки перейшов і дивився на нього, бо очі мав, але оповісти про те не міг би сарака нічого. Зовсім подібно, як не оден український „інтелігент“. Дятого й наша подорожна література так виглядає, як виглядає. Ні мови, ні розмови. Але до „критики“, до лайки, до висказування „найглибшої погорди“ — до того, то в нас трохи не кождий молокосос зараз вам стане, навіть супроти працюючника, котрий десятки літ праці має за собою. Стане і все

на те орган знайде, розуміється, „національний“, „патріотичний“ і „культурний“. Аякже.

Спомини! Се властиво значить розпам'ятування й оцінка минулого... Гете каже, що всі літературні твори колись перестаріються (й будуть їх читати хіба спеціалісти якоїсь епохи) — з виїмком споминів. Не тільки тому, що в споминах говорить до нас жива людина про себе і що чуткий читач навіть по століттях може відчувати, чи вона говорить щиро, чи ні. По тім, що я перейшов у життю, думаю, що є ще глибша причина ніколи не вянучого інтересу до споминів. Яка? А якаж би инша, як не релігійна, поза котрою в людській творчості нема ніякої глибини, хоч може бути і велика здібність і велика праця. Людство за весь час не мало ні одної державної організації без релігійного культу (СССР. се очевидно переходова поява, котра держиться тим, що перед нею накопичено). Державно-творчі сили були тільки: релігійний культ і династії. А що в засаді безбожні династії не існували, отже властиво є тільки одна державно-творча сила: релігія. І те саме є у всіх проявах людської праці. Правдива творчість, котра ділає на далеку мету та вічно живе, все оперта на релігії або бодай на чімсь, що релігія приписує і що звязане з її приписом. Все инше нпр. в області письменства, — мрака і тлінь, пусте бовтання шматка мяса, званого я-

зиком, бовтання, перенесене чорнилом, фарбою або долотом на якийсь матеріал. Тут тайна того, чому до сеї пори читають старого Гомера: якеж наївне його уявлення про Божі сили. Але воно є і чути в нім віру в ті „божі“ ества і длятого власне Гомер перетривав тисячі літ і далі читають його, навіть з насолодою. А хто сьогодні читає живучого ще Д'Анунція, такого модного до недавна? З тої самої причини, що Гомер робить ще сьогодні сильне вражіння старезна Рігведа. А хто ще сьогодні захоплюється „Терпіннями молодого Вертера“ Гетого, хоч не так дуже давно молоді люде поповняли самоубийства під впливом того твору. При читанню наших старих літописей маєте подібне вражіння, немовби ви слухали, як везуть тяжкі мерзери, навіть коли наші літописці пишуть про чисто світські справи, або дають описи природи: „Бѣ ведро вельмы и мнози борове и болота*) загарахуся и дымове веліе бяху“... Се уривок опису з 13. століття, опису з часів страшної катастрофи над Калкою.

Душа модерної інтелігентної людини так позбавлена тепер релігії, як степ після пожару рістні. Та все таки навіть коли й вона сповняє релігійну функцію сповіди у своїх споминах, то вони, як слушно каже Гете — живуть найдовше. Бо релігія се життя. Та модерний інтелігент навіть розуміючи се умом, звичай-

*) Болота = торфовища.

но не може здобутися на віру. Чому? Бо віра полягає головню на волі, а в нього воля власне знищена...

Спомини!... Тут, на землі Лотишів, побирав дань уже Рурик, аж поки рід його не усадовився в Києві. Тоді влада над сею землею опинилася в руках по-лоцького князя Всеволода, батька Рогніди, котрого побідив наш Володимир Великий і силою звінчався з дочкою його. В часі боротьби тих князів земля лотишська мусіла хвилево бути без окупації. Та вже син Володимира Ярослав покорив її знов разом з землями Литовців, Естів, Лівів, Семгалів, Курів і Самаїтів. Наша влада над землями тих племен мусіла бути не легка, коли вони раз-у-раз бунтувалися. Між иншим маємо вістку, що в р. 1107 відбулася в Семгалії більша битва, цікава для нас, Галичан, тим, що в ній брали участь також західно-українські сили. Ту битву виграли повстанці, та не вміли її використати: не мали державної практики. Подібно як ми по розвалі Росії й Австрії.

Розвал і слабість. Як вони приходять? Зовні або з нутра. Коли? На те питання дав відповідь наш старий літописець й очевидно ніхто не дав лучшої: „По гріхом нашим прийдоша“... Упадок або витворення сили се проблем моралі. ✓ Була година 8 рано, дня 26. вересня 1920 р., коли Галицька Делегація приїхала до Риги, старої столиці молоденької держави. Цілу годину мусіли ми із-

дити по місті від готелю до готелю, заки знайшли дороге приміщення, таке панувало переповнення. А заки знайшли льокаль, де можна булоб поснідати, ходили ми півтора години. Старий російський звичай, пізно вставати, пізно отвирати всякі льокалі, не вивівся ще.

По сніданні ми зараз повідомили провідників большевицької мирової делегації, Йоффе й Мануїльського, про приїзд нашої делегації та про те, що ми ще зі Штетина тому 6 днів надали депешу до президії мирової конференції в Ризі. Ми одержали відповідь, що того дня черга президіювання припадала на провідника польської делегації, котрий не подав до відома конференції, що прийшла така депеша. А кожного дня предсідателі чергуються і вони відбирають пошту. (Потому віднайдено ту нашу депешу: була закинена).

Одержавши ті вісти, наша делегація виготовила ще тогож дня другу ноту, котру ми внесли на другий день. Ось її повний текст:

✓ Рига, 27. вересня 1920.

ДО ПРЕЗИДІЇ МИРОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ В РИЗІ.

Дня 21. с. м. внесли підписані, як уважна Делегація Національної Ради Східної Галичини та її Уряду, телеграфічно зі Штетина надане державно-правне застереження на адресу Президії Мирової Конференції в Ризі. Та депеша з не-

знаних нам причин не дійшла до відома Конференції. Супроти того пропонуємо в прилозі дуплікат того застереження.

Потому довідалися ми зі звітів Мирової Конференції, що на її засіданні з 24. с. м. піднесено справу незалежності Східної Галичини та визнання її національно-державного представництва: Національної Ради.

Тепер вважаємо вказаним блище узаasadнити наше державно-правне застереження в справі Східної Галичини.

1. Всенародним Конгресом Східної Галичини, що відбувся у Львові 19. жовтня 1918 р., проклямовано уконститування самостійної української держави на території Східної Галичини на засаді права самоозначення.

2. Отсим Конгресом покликано до життя Національну Раду Східної Галичини, що признала рівноправність всіх народів цієї державної території.

3. З тої Національної Ради вийшов її державний уряд, котрий обняв владу. з днем 1. листопада 1918 р. та зорганізував армію, адміністрацію й судівництво на території Східної Галичини.

4. Національна Рада Східної Галичини як її парламент ухвалила закон про державну репрезентацію, признаючи на підставі загального голосування представництво в державі всім народам, що замешкують Східну Галичину, в процентівім відношенні їх населення.

5. Проти виконаного в той спосіб права самоозначення Східної Галичини, як окремої держави, виступила війною Польща, для своїх імперіялістичних цілей і по дев'ятьмісячній боротьбі, при сильній чужій допомозі, перемогла й заняла улажену Східно-галицьку Державу. Від того часу вже більше як рік провадить там плянову екстермінацію супроти українського й жидівського населення.

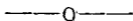
6. Дев'ятьмісячною одностайною обороною виявив наш народ рішучу волю: жити самостійним державним життям.

7. Всякі утвердження, немовби населення Східної Галичини хотіло злуки з Польщею, — незгідні з дійсністю. Навпаки, так українське населення (около 70 проц.), як майже все жидівське (около 13 проц.) і навіть значна часть польського населення жадає самостійности Східно-галицької Держави, яка дає повні культурні, суспільні, економічні й політичні свободи всім народам, що замешкують її територію.

З цих причин всяке инше вирішування державної долі Східної Галичини проти вже виявленої волі населення було б ярким потоптанням загально признаного права самоозначення народів.

Уповажнена Делегація Національної Ради Східної Галичини та її Уряду: Д-р Кость Левицький, предсідатель, Ернест Брайтер, Д-р Осип Назарук, Д-р Лука Мишуга, — члени Делегації.

Отся нота має сьогодні вже тільки історичне значіння. Та коли спомини мають бути щирі, — а вони такі повинні бути, бо тільки тоді мають вартість, — то треба виказати основні блуди того історичного політичного акту в звязку з цілістю галицької справи. І то треба виказати тепер, бо слушно казав Драгоманов, що історія тільки тому нічого не вчить людей, що дуже запізно дають її людям.

V.

Кого ми властиво заступали в Ризі? — Оден льогічний документ в світлі одного нелогічного документу того самого представництва Галицької Землі. — Відки в головах Галичан взялася одна думка? — Якби не та думка, булаб Галицька Армія не вигинула на Україні. — Камінь з Тартару. — Привид перспектив словянства. — Небезпека „взнеслих летів“ і „широких горизонтів“ для тих, що не дивляться під ноги. — Чи се галицький сепаратизм? — Знав старий поет, на котру адресу звертатися. — „Буде дружина, буде злато“.

В історії політики мабуть небагато знайдеться таких документів, як той, що я його навів у попереднім уступі моїх споминів про Ригу: Той політичний документ, сам у собі на мою думку наскрізь льогічний і правдиве кожде його слово; він у звязку з іншими фактами й документами, підписаними тою самою владою Східної Галичини, себто Українською Національною Радою чи її представництвом, кидає характеристичне світло на Галичан сего покоління, котре, розуміється, свою політичну психіку одержало в спадку, а само завинило хіба лівнивством думки і браком цивільної відваги своїх провідників, ясно ставити і розв'язувати свої проблеми.

Для зрозуміння того, що тут треба вияснити, наведу інший короткий та дуже важний документ. Я вважаю цей документ головним свідоцтвом про збірну національну психіку і політичний інстинкт сучасних Галичан. Ось він:

✓ УХВАЛА УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РАДИ 3 ДНЯ 3. СІЧНЯ 1919 р. ПРО ЗЛУКУ ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ З УКРАЇНСЬКОЮ НАРОДНОЮ РЕСПУБЛІКОЮ.

Українська Національна Рада постановила:

(1) Українська Національна Рада, виконуючи право самоозначення Українського Народу, проголошує торжественно зєднання з н и н і ш н и м д н е м Зах.-Української Народної Республіки з Українською Народною Республікою в одну одноцільну, суверенну Народну Республіку.

(2) Зміряючи до найскоршого переведення сеї злуки Українська Національна Рада затверджує п е р е д в с т у п н и й д о г о в і р про злуку, заключений між Західно-Українською Народною Республікою й Українською Народною Республікою дня 1. грудня (1918) у Хвастові та доручає Державному Секретаріатови негайно розпочати п е р е г о в о р и з київським правительством для сфіналізування договору про злуку.

(3) До часу, коли зберуться Установчі Збори зєдненої Республіки законодавчу владу на території б у в ш о ї Західно-Української Народної Республіки виконує Українська Національна Рада.

(4) До тогож самого часу цивільну і військову адміністрацію на згаданій території веде Державний Секретаріят, у-

становлений Українською Національною Радою як її виконуючий орган.

ЗА ВИДІЛ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦ. РАДИ

Д-Р А. ГОРБАЧЕВСЬКИЙ в. р.

Д-Р Е. ПЕТРУШЕВИЧ в. р.

Шануючи особисто і тих, що ту постанову підписали і тих, що її ухваливали, не тільки можна але й треба запитати: Чи бачив хто коли в своїм життю такий у своїм нутрі поманий і такий противорічний документ? Отже кого і що ми мали в Ризі властиво заступати? Галицьку Державу, котру її власне легальне представництво вже третого січня 1919 р. уважало буюшою? Значить — та держава в 1920 р. вже не існувала. І то не існувала не тільки фактично, то є для того, що її територія була занята; се не було в тих часах нічим незвичайним: адже занята була в часі війни й сербська територія, і майже вся бельгійська, невиділені були й території Чехів і Поляків, та їх держави були вже в засаді признані довго перед тим, заки їх фізично виділено. Тут опріч фактичного неіснування було ще, коли так можна сказати, й законне та психічне неіснування, бо ж легальна влада Галицької Землі заявила ще 3. січня 1919 р., що „з нинішнім днем проголошує зєдинення“ своєї території з Великою Україною: а обидві влади тої Великої України (УНР. і УСРР.) зрікалися і зреклися Галицької Землі й обидві на користь Польщі (хоч одна

в тім часі ще торгувалася в Ризі). Дальші уступи наведеної тут заяви з 3. січня 1919 р. вправді являються немов висловом інстинктивного страху і прочуття супроти того, що можуть зробити з нашою землею ті, з котрими ми „зєдналися“, — одначе ті уступи регулюють тільки провізорію, а не, щоб так сказати, „право власности“, котре духово було вирішене з днем 3. січня 1919 р. Наївне булоб думання, що — мовляв — „ніхто“ не має права „нас“ відступати. Наївне, бож ми не представляємо ніякого виїмку, а відступали й відступають частини своїх земель не такі народи, як український! Атже відступила Данія свій питомений Шлезвіг-Гольштин Німеччині, коли мусіла. Атже відступила Франція Англії компактно Французами заселену східну Канаду, а Німцям Альзатію й Лютарингію в 1870-х рр. Атже відступила Еспанія англосаській Америці наскрізь еспанську Кубу й прекрасні Філіпіни. Атже відступила Італія Франції свою Савою і Ніццу. Атже відступила Болгарія Румунії свою Добруджу. Атже відступило Мехіко свій Тексас. Атже відступив старий Китай Японії Формозу, перлу земель своїх і т. д. і т. д. без кінця. В усіх частях світа, в усіх часах все і без виїмку цілість мала право відступати свою часть, — а ті думають, що для них, якраз акуратно для них Бог, природа й історія зробили „виїмок“ і все будуть для них робити „виїмки“...

Доволі трудно зміркувати, відки в тих Галичан взялася думка, що „ніхто“ не має „права“ відступити нікому тільки їх землі навіть тоді, коли вони самі дали право відступати! Розуміється, я далекий думкою від того, щоб заперечувати природні права одиниць або збірних одиниць на їх свободний розвиток. Лишаю на боці доцільність відступлення. Я хочу тільки підчеркнути, як небезпечно висше розвиненій частині якогось народу піддаватися нисше розвиненій частині, бо тоді — опріч шкоди — не вийде ніщо ні для одної, ні для другої частини. Доказують се — криваві повстання заселеної Греками Крети проти Греції, хоч кретійські Греки довго мріяли про „абсолютну злуку“ з Грецією. Доказує се не одна „абсолютна злука“, переведена там, де треба було перевести виразне забезпечення автономії, бо скорше можна налагодити співжиття навіть двох народів з країн, які мають противні собі економічні інтереси, ніж співжиття двох племен одного народу, котрі мають інакшу культуру.

Такі спомини-думки, зачаті під стукіт вагонів на землі латвійській, не давали мені спокою й при укладанні нота інформуванні чужих журналістів, що нераз тревало довго в ніч.

Чи се теоретичні розважування? Зовсім ні. Се дуже практичні річі. Річ ясна, що не будь у нашій збірній психіці

тої мраки про „абсолютну“ соборність українських земель, яка особливо сильно налягла на нашу душу від 60-тих років минулого століття, ми булиб не вийшли так легко з Галичини на Велику Україну й булиб боронилися ще довго нпр. в Карпатах (такий плян був). При тодішніх неприязних взаєминах між Польщею й Чехословаччиною наша армія мала навіть вигляди на заосмотрення від заходу, якби була боронилася в Карпатах. А так — пропала на Великій Україні. „Не даром“, кажуть у нас звичайно, „бо внесла там національну свідомість“. Так, є в тім правда, та з другої сторони кілька душевної руїни внесли відтам сюди ті Галичане, що підпали там під вплив революційної анархії, атеїзму й большевизму!

Були се томлячі думки-спомини і до того в тій ситуації, в якій ми були в Ризі, такі безцільні, як викочування тяжкого каменя на гору в Тартарі, каменя, котрий все мусів падати вниз. Старий, релігійний і глибоко правдивий символ кари, важкої покути.

Та є в тім документі, який я тут навів, також місця, від котрих віє легіт надії. Се ті місця, на яких я опер свій закид противорічності, а які могли викликати і навіть викликали вражіння крутійства. Та не було се „крутійство“, а був се вислів здорового інстинкту дітей битої горем Галицької Землі, котра всею душею дріжала з прочуття, що може бу-

ти психічно окупована сходом, все одно під якими прапорами наступав той схід, червоними, чи жовто-синіми, лівими чи правими.

Що се? Пропаганда галицького сепаратизму від Великої України? Смішне. Я вважаю нерозумним навіть модний тепер націоналістичний сепаратизм від загально-словянських політ. аспірацій, аспірацій тої раси, перед котрою стоїть величезне завдання тяжкої боротьби за владу над земною кулею з не менше тяжким обов'язком-місією — упорядкувати життя на ній на м'якших основах, ніж упорядковують його від віків тверді з природи племена германські, — котрим не відмовляю дуже великих заслуг для всего людства, майже рівних тим, які свого часу положила Рома Етерна в обох постатях своїх: Риму й Византії.

Та хто дивиться „на широкі обрії“, все одно східні чи західні, а не укріпиться на тім шматку землі, де вродився, — той мусить стати перекотиполем, на котрім уже дуба ніхто не заціпить. Воно, підкидуване вітром, може робити навіть ефектовні підскоки, котрі декому можуть видаватися „взлетами на висоти“, — та кінець-кінців перекотиполе, поробивши на дивовижу дітям „взнеслі лети“ розуміється „на широких кругозорах“, впаде в болото та з легкістю потоптане буде, бо воно бурян.

Між народами нема вроджених бур'янів, хіба що вони самі себе зроблять

бурянами. Навіть такі племена, котрі дійсно мов бурян котяться степами, бідні і брудні, як пр. племя Беде, з котрого вийшов Джінгісхан (володар двох третин Азії та половини Європи!), можуть на довгі віки рішати долю континентів. І навпаки! Такі народи як творці пірамід і величних святинь Борзіппи і воздушних садів Семіраміди — стають бурянами. Тут філософія нірвани ні причім, що — мовляв — все йде, все минає. Річ ясна, що о 12 год. в ночі все припадає північ, але — що ви робили від рана до півночі, заки положилися спати? В тім уся справа.

Як не всі кришталі мають однакову форму кристалізації, так і не всі народи та племена однаково ростуть, бо нема й двох листків однакових. Галичина се одна з найвиразніше скристалізованих і найтвердших клітин української нації, котрій в її цілості ще дуже далеко до кристалізації, хоч вона й поступає. Отже розбивати психічно той галицький криштал зливанням його з усею, ще нескристалізованою, кипучою масою, се блуд. А блуд у політиці ще гірший ніж злочин. Той галицький криштал треба передовсім психічно обстояти, інакше з цілої концепції української нації ніщо не вийде.

Знаю, що за такі думки жде мене „найглибша погорда“ від ріжних чамбулів, що по татарськи герцюють і на нашій Галицькій Землі, і якби так могли,

як не можуть, то на паль саджалиб кожного, хто хоч одробину має „інакшу думку“ — зовсім як за давних часів. І не треба думати, що большевики найгірші з тих чамбульників, бо се неправда. Є очевидно ще гірші: се ті, що вдають „ліпших“ від них. І якраз для того справедливність Бога допустила на них страшних большевиків для очищення їх.

Це певна річ, що всяке підданство нашого духа і політичної думки під яку́ то не було команду зі сходу, якого небудь кольору чи напрямку — се блуд. При всіх тяжких обставинах нашої невеличкої землі вона грала колись велику роль аж по Київ і Жмудь, по Відень і Море Адрійське і по гирла Дунаю, грала, поки психічно не піддалася. І вона ще може відограти велику роль, коли усвідомить собі велику вартість своєї стоптаної душі й політичної думки. Без того ніякий „розум“ нам не допоможе, бо все будемо в стадії, яку німецький поет характеризує словами: „Vernunft wird Unsinn...“

Пам'ятаймо, що ні ми не є виїмком між племенами, ні петлюрівська та большевицька політика не була виїмком з довгої серії політичних актів, яких Галичина зазнала від Наддніпрянщини, котра в своїм (не все зрозумілім) інтересі ніколи не церемонилася з Галичиною. В цілій нашій тисячлітній літературі нема на якусь оборону для Галичини від Наддніпрянщини такої надії, яку виска-

зує поет на адресу Галичини, щоб боронила Наддніпрянщину в її тяжких годинах, коли:

Застогнав і Київ, братя,
 Застогнав і він від туги,
 А за Києвом Чернигів —
 Від напастей, від наруги...
 Ярослав Осмомисле
 Княже в Галицькім Околі,
 Ти високо сів на троні,
 Злотокованім престолі...
 Стріляй Кончака поганця
 За наругу Половчина
 І за рани Ігореві,
 Святославового сина...

Вже восьме століття минає відколи написані ці пам'ятні слова. І все йшли Галичане на поміч Наддніпрянщині в її страшні години. Йшли галицькі полки від Перемишля аж по Калку, йшли в часі такої спеки, що бори і болота самі від себе загорялися. Боронили Києва Галичане до останнього жовніра за галицького короля Данила під проводом воеводи Дмитра, в часі, коли Київ був обляжений такою силою Татар, що — як свідчить літописець — від реву їх верблюдів і скрипоту теліг татарських не чути було голосу в місті. А як скінчилися наші князі на золотом кованих престолах, то дальше йшли туди, на схід такі діячі наші, як Петро Конашевич Сагайдачний з Самбірщини, перший організатор козаччини як військової й політичної си-

ли, і такі як вихованок галицьких шкіл та правдоподібно уроженець Галичини Богдан Хмельницький (батько його жив при дворі в Олеську коло Золочева) і такі як ігумен Київо-Печерської Лаври, Галичанин Єлисей Плетеницький, що заснував першу друкарню в Київі й на всій Україні взагалі, привізши її з малого галицького Стратина і н. А й за наших часів пішов туди, боронити Київа, голий і босий квіт молоді Галицької Землі. Во істину, ми не маємо ні причини ні підстави зрікатися першенства обовязків і прав тому, що ми чисельно менші і матеріяльно бідніші. Бо слушно сказано в літописи: „Буде дружина, буде злато“. А дружина буде тільки тоді, коли не стратить свого духа, своєї місії.

VI.

„Хожденіє по мукам“ у малій Латвії. — Спомини з нашої пропагандистичної й політичної діяльності і бездіяльності. — Як відносився до нас шведський професор в Упсалі. — Де я бачив найкращий тип жіночий в життю своїм. — Що говорив мені норвежський міністер загр. справ — Чи здібна була наша політика витягнути консеквенції з того. — В австроугорській амбасаді в Стокгольмі. — Талергоф і „Кайзергоф“. — Одинокий закид, який я роблю нашим політикам. — Що сказав мені шведський міністер загр. справ. — Чому не було в дома латвійського міністра. — Порівняння культурности лотиських фякрів і деяких Українців на становищах. — Портієр як політик. — Чого зажадали від нас большевики.

В три дні після вручення нашої ноти з 27. вересня 1920 р. Президії Мирової Конференції й після оповіщення тої ноти в місцевій пресі появилася в пресі польська відповідь на неї з датою „Рига 30. вересня 1920 р.“ Заки наведу текст тої відповіді і свої пояснення до нього, представлю по порядку, що ми робили за той час.

Отже — дня 27. IX. 1920. зложили ми візиту в латвійським міністерстві заграничних справ, зголосившись до одномісячного побуту в Ризі. (Тоді ще ніхто не знав, навіть з учасників Мирової Конференції, як довго вона може затягнути-ся). В латвійським міністерстві прийняв нас секретар того міністерства, вислухав, у якій справі ми приїхали, взяв наші візитівки (ми висказали охоту, зложити візиту їх міністрови) і пішов з ними ма-

буть до міністра. Вернувши по довším часі, заявив нам, що п. міністра „нема“. На питання, коли буде, відповів, що не знає... Було доволі неправдоподібним, щоб секретар не знав, коли буде в бюрі його шеф, але кінець кінців міністер не мусів йому власне сим разом сказати, коли буде. Отже ми, вернувши до готелю, нарадилися й постановили піти ще раз на другий день, щоби старатися, таки особисто побачитися з міністром заграничних справ, очевидно в цілях пропаганди.

Сим разом удалося нам, „дібратися“ вже до його заступника, котрому ми представили, хто ми і за чим сюди приїхали. Він вислухав нас, але також „не знав“, коли буде його шеф.

Вже було зовсім ясно, що той не хоче з нами бачитися. Така історія лучилася мені вперше за весь час моїх подорожей по світі, щоби який небудь достойник якої небудь держави викручувався від побачення. А зголошувався я за довгі літа моєї публ. праці у ріжних високо поставлених людей ріжних держав і народів, так у державних мужів, як і в учених, почавши від представників таких могутних держав як Німеччина і Японія, скінчивши на представниках політики й науки такої малої, але високо культурної держави як Норвегія. Всі приймали і то зараз, а деякі з них, як пр. поважний і великий шведський учений, професор університету в Упсалі, історик

Герне, по одній розмові давали мені щирі поручаючі листи до своїх знайомих в інших державах. Нпр. на підставі листа проф. Герне (він з автопсії знав нашу землю і нарід від Закарпаття аж до Полтави, як мені сам оповідав) знайшов я в часі війни сердечне прийняття в Норвегії так у кругах учених (в домі проф. унів. Броса в Християнії бачив я найкращий і наймиліший тип жіночий у його молоденькій, може 16-літній донечці, який я взагалі бачив у життю), як у норвежським стортінгу, де голова його скликав провідників клубів і інших визначних послів, котрі засипували мене різними питаннями. А тодішний міністер заграничних справ Норвегії прийняв мене на спеціальній, довгій авдієнції й занявся нашою справою, немов справою своєї рідної землі. Було то в початках великої війни, в 1915 р. Він з притиском уже тоді радив нам, заявитися публично проти Австрії та стати по стороні антанти, кажучи, що виграє той табір, у котрім є Англія. Дивіться на нас — говорив — ми малий нарід, а стоїмо на дорозі до теплих пристаней океану такому велитневи як Росія. Легко зрозумієте, що ми не були би в силі опертися російському кольосови, якби не наш звязок з Англією. А не думайте, що Англіїці дають нам відчувати те, що наше істнування як самостійної державної нації залежне від них або що надто дорого кажуть нам оплачуватися за те в економічних дого-

ворах. Ні. Вони мають політичний такт, розум і досвід. Розважте все те і рішіть-ся! Тепер Англія в великій потребі, бо важиться будучність її. Вона солідно від-платиться навіть за ослаблення опінії во-рогів її...

Я зреферував се як міг найдокладні-ше нашому тодішньому політичному про-водови у Відні на письмі й переслав свій звіт „Союзови визволення України“ у Відні, з котрим стояли в контактї і покій-ний Василько і ще живучі наші політи-ки. В три місяці потому, я, вернувши до Відня, ще й устно реферував це. Вистар-чало вповні, щоб до Швайцарії виїхало тоді трьох-чотирьох наших послів з ві-денського парлям. і щоб вони, подібно як Чехи (котрі також радили през. Пе-трушевичеви зробити так), оповістили відповідну заяву, яка асекурувалаб нас і на другий бік, від сторони антанти. Так робили також Поляки. Розуміється, на таке діло мусілиб іти люде дійсно до жи-вого обурені Талергофами й масовим ві-шанням нашого народу, бо справжня політика вимагає щирого переконання в слушности своєї справи і жертвенности — собою (як зрештою всяка инша справ-дішна творчість), — а не вигідного си-дження по шиночках на дієтах чужих держав і байдикування. А тут треба було відважитися на кипучу акцію й евенту-ально на те, щоб ніколи не вертати до дому, як відважилися чеські провідники. Я не міг висновку з розмови з міністром

Норвегії писати нашим політикам до Відня, бо при тодішнім щільнім замкненні границь усю заграничну переписку розглядали дуже уважно. Для того після умови з нашими у Відні всі свої звіти зза кордону пересилав я — через австро-угорську амбасаду в Стокгольмі, до котрої заходити було мені так тяжко, як камінь глотати (Я недавно передтим вийшов з тюрем у Міскольчу і Талергофі, де я невинно перетерпів річи, перед описом яких ще нині здригається перо). Сим не хочу осуджувати в сю політику Австрії супроти нас, бо вона мала в собі часом і багато розумних, культурних, добрих чинників, яких можна б побажати й декому з теперішних посідачів нашої землі. Амбасадором у Стокгольмі був тоді високий угорський аристократ (всі імена й адреси докладно подані в моїх звітах, котрі знаходяться в цікавім архіві „Союза визволення України“, який переняв п. Андрій Жук). Там їх очевидно найменше переглядали. Та, розуміється, могли переглядати в міністерстві загр. справ у Відні, через котре австрійська амбасада доручувала мої звіти „Союзови визволення України“. Отже зміст розмов, навіть дуже дразливих для Австрії, міг я передавати, бо се були факти, але висновків з тих фактів я не міг робити на письмі бо вони передовсім не були б доручені, а по друге, австрійська влада запитала б наших у Відні, яких вони людей висилають за кордон. Та, як сказа-

но, я й устно реферував опісля. Одначе було все одно, що горохом до стіни кидати. Пишу се не для „критикування“ й не для осуду наших тоді рішаючих людей, а для зрозуміння й оправдання та науки на будуче. Були се люде виховані виключно в обрубі чорно-жовтих стовпів і поза границі старої Австрії виїздило хіба пару з них може раз на кілька літ, — коли мали болючіший ревматизм, на місяць до Італії, де, розуміється, не мали найменшої стичности з чужим політичним світом. Найдальші їх політичні подорожі кінчилися в Берліні. Словом, — вони не виходили і не могли виходити думками з орбіти німецько-австрійського впливу. І деж вони могли душевно рішитися на таку послідовність, як зірвання з Австрією? Се була для них очевидно неможлива річ, мимо Талергофів. Тих своїх тяжких слів не адресую на імена старих наших політиків, бо не всіж „революцію“ можуть робити, тільки на таких радикальствуючих, котрі в мирних часах язиком у парляменті „виривали пера“ (дослівно!) з австро-угорського орла, а як настала можливість виривання пер, спокійнесенько літами пили собі каву в каварні „Кайзергофі“. А найчервоніші радикали водили депутації з поклонами до цісаря — депутації, в котрих були члени родин невинно повішених — і особисто кричали „гох“ під вікнами цісаря Вільгельма, чого не робили навіть правіщі послі.

У нас велика більшість так консерватистів (і навіть появившихся від не давна аристократів*) як радикалів не має найменшого почуття того, що консерватизм і радикалізм зобов'язують до видержання стилю у виступі й поведенні. На нашій ґрунті аристократ дозволяє собі поводитися так безстыдно і безосновно брутально, що це просто безпримірне навіть в історії найрадикальніших рухів і навпаки, — найчервоніший радикал якраз тоді, коли є пора на радикальні виступи, покропиться олійками й перфумами та йде кричати „гох!“ Все те робить вражіння якоїсь дивної перверзії й божевільної маскаради, серед котрої вже нікого не дивує, коли нпр. чоловічок стоячий на моральнім й інтелектуальнім рівені зі п с у т о г о хлопця до посилок стане шефом важного органу та самозрозуміло „пускає“ всякі, навіть найбільш грязні інсинуації. На такім ґрунті пайдократія мусить захоплювати всі табори від найправішого почавши, — з виїмком (на диво!) большевицького, де є дисципліна. І тому большевизм постійно йде побідним наступом. Може все те неправда?

Так діється не від тепер. Річ ясна,

*) Сам факт появи старих аристократів у нас свідчить безперечно добре і про них і про нас. Коби тільки появлялися бодай у більшості нормальні типи. Тоді лекше булоб витримувати й поведення ненормальних.

що на такому ґрунті навіть такі політики як Гледстон і Дізраелі, Бісмарк і Кавур, Талейран і Гамбетта не зробилиб — ніякої політики. Отже, пізнавши основно і на всі боки наш ґрунт, не роблю жадних „закидів“ нашим політикам, що „не здобули держави“, але роблю закид, що радикали не поступають радикально, консерватисти по консервативному й аристократи по аристократичному.

Яке значіння мають офіційні представники різних політичних груп, показується яскраво тільки в переломових часах. Якже тяжко платить тоді весь край і нарід за їх блуди або занедбання і бездільність! О, тоді виразно видно, як слушно зарахувала Церква лінивство до гріхів головних.

В моїх звітах зі Швеції мали наші політики ще оден цікавий і важний момент, який їх міг би був дуже застановити і пхнути в тім самім напрямі, в який хотів нас пхнути міністр Норвегії. Був се мій звіт з авдієнції у тодішнього шведського міністра заграничних справ. Він так боявся антанти й особливо Росії, котра якраз тоді розвивала свої незмірні маси військових сил, що вправді вислухав мене, але — навіть брошур про нашу справу не хотів прийняти, кажучи мені: Оставьте їх при виході, на котрім хочете столі, я їх до рук прийняти не можу!..

Були се доволі яскраві показчики, як високі політичні круги чужих народів оцінювали вже в 1915 р. будучий ви-

слід великого змагання народів. Та наше політичне представництво було з природи річи неспосібне до того, щоби зрозуміти се й — що важніше — витягнути з того консеквенції. Коротко і ясно: Ми були тоді незрілі до виконання політичних завдань, які перед нами стояли.

І тому дійшли ми нарешті до такого стану, що представника такої Латвії для нас — „не було вдома“... Бо вже затих останній вистріл галицького жовніра. Вправді представники старих держав і потому ще „були вдома“, але новим в політиці народам, що вчора вродилися з небуття, не треба дуже дивуватися, хоч се очевидно мусіло боліти нас, представників старого культурного народу, для котрого були колись „вдома“ найбільші сили світа і котрого полки стояли колись залогами і на латвійській землі. Таке і ще дещо инше тягом переходило мені через голову, коли ми виходили з латвійського міністерства. Ще ходом на вулиці вирішили ми, розуміється, не пробувати більше застати „вдома“ п. міністра Латвії.

По якімсь часі п. міністер таки ревізитував нас в готелі, а саме в такий спосіб: в часі коли ми були на обіді, оставив нам — чи сам, чи через когось, ми вже не розвідували — свою візитову карту, котру нам передав готелевий портієр, старий лис, що володів кількома мовами. Не вдаючися з ним у ніякі роз-

мови, пізнавали ми по його уклоніах, „як змінялася ситуація“ в його понятті: бо він кланявся раз глибше, раз менше глибоко, в залежності від того, які візитанти до нас приходили в гості. Поза ним готелева служба, вся зложена з Лотишів і Лотишок, була дійсно культурна, не тільки в поведенні. Коли я нічу переходив коридорами готелю, бачив я, як дижуруюча обслуга, так мужеська як жіноча, сиділа читаючи, або газети, або навіть книжки. Я заглядав до їх книжок. Були латвійські. Таксамо читали газети, розуміється, купивши їх, латвійські фякри й робітники на вулицях. Мені пригадалися деякі наші люде на становищах, інтелігенти, котрі не мають вдома ні одної своєї газети, „бо на Бесіді є...“ А державу хотілиб мати, „бо нас 40 мільонів“... Та між тими 40 мільонами не конзумує своєї преси й літератури навіть тільки людеі, що в мініатурній Латвії. Отже, правду кажучи, нема підстави нарікати, що латвійського міністра „не було вдома“, бо властиво справедливо „не було його вдома“.

Того дня, коли ми перший раз були з візитом в латвійськїм міністерстві, зажадали від нас большевицькі делегати через Мануільського першої прислуги. А саме, щоб ми оповістили заяву проти Петлюри. Про те, яку заяву, не дійшло до розмови, бо ми відразу чемно, але рішучо відмовили (хоч, річ зрозуміла, не було між нами ніякого прихильника Пе-

тлюри), покликуючись на те, що ми маємо тут иншу місію, ніж боротьбу з Петлюрою. Річ ясна, що большевицькі представники потребували тої заяви для агітації там, у себе вдома, на Україні. Наших особисто й навіть політично добрих взаємин з українськими большевицькими делегатами в Ризі та відмова не перервала. (Про російських згадаю окремо). Яке було тло і яка була суть тих взаємин, представлю далі.

—O—

VII.

Про труднощі писання докладних споминів. — Інстинктовний страх перед більшовиками. — Моя перша зустріч з ними в Ризі. — Між їх делегатами були і два Галичани. — Вигляд Мануїльського. — Як нас більшовики гостили і що ми з ними перший раз говорили. — Старі історичні аналогії та пригадки. — Дають зерно з кукілем, а хліба не печуть...

Написати докладні спомини навіть про кілька днів праці се дуже складна річ. Чому? Бо такі спомини складаються з описів 1) помічень, 2) рефлексій (думок), 3) рішень і 4) ділань. А кожда з тих складових частинок знов все дуже складна, а особливо тоді, коли її брати на папір в пізнішій часі. Помічення мають різні точки, з котрих їх робилося. Рефлексії є тодішні й теперішні, а обидві їх частини необхідні. Так помічення і думки, як рішення й ділання в даних кількох днях се вплив не тих кількох днів, тільки цілого життя людини, причім рішення й ділання се вплив до тогочасного життя, а перенесення на папір помічень і рефлексій се вплив ще дальшого життя. Все, що одиниця знає (досвід її власний та всеї її раси в цілій її історії) й відчуває (се друге нераз важніше від першого) складається на її помічення, погляди і рішення. Часто щойно в часі самого писання споминів автор усвідомляє собі ясніше свої колишні вражіння, відчуття і діла.

Коли я тепер беруся передовсім сам для себе розбирати мое тодішнє дущев-

не відношення до большевицької делегації в Ризі, то найвиразніше виступає у мене в пам'яті якийсь ближче трудний до означення, інстинктовний страх перед взаєминами з нею, страх тим дивніший, що в тім часі був я доволі радикально настроєний. Які були основи й жерела того інстинктовного страху, я не вмію висловити, але він був від самого початку і не зник до самого кінця, хоч між членами больш. делегації були два Галичане (б. офіцер УСС. Баран і — назвиско другого я призабув — здається Хомин, обидва ідеалісти, сильно захоплені московським большевизмом, про що далі) та й о с о б и с т о ще більше від них симпатичний мені Наддніпрянець Мануїльський, голова української частини больш. делегації й заступник голови всеї їх делегації, Йоффого. Хтось сказав мені, що батько Мануїльського був Українець, а мати Жидівка. Не знаю, чи се правда, але присутність у нім жидівської крові дуже можлива: він з вигляду чорний бунет, а в поведенні має м'якість і своерідну чутливість, властиву інтелігентним членам тої старої культурної раси, коли вони хочуть бути чемні. Барана знав я особисто ще передтим і навіть зробив йому якусь малу прислугу в Кам'янці Подільській, в часі коли там стояли австрійські війська, перед котрими він укривався (говорили, що він ще на початку війни втік з австр. війська на російську сторону). Отже мені було роз-

мірно легко увійти відразу в добре відношення з ним і через нього з іншими делегатами. Було се вечером і сумерк уже западав, коли я в товаристві другого члена галицької делегації, д-ра Мишуги, застукав до дверей помешкання большевицької делегації. У великій кімнаті, де панували студентські порядки, застали ми і Барана, котрий мене відразу пізнав, і згаданого висше другого Галичанина, ще молодого хлопця, і Мануїльського, котрого я вперве бачив й Оболенського (котрий все мовчав) і були ще якісь незнані мені люде, з вигляду подобали одні на великоросів, другі на Жидів. Тільки два Галичане та Мануїльський і Оболенський сиділи з нами весь час нашої першої, доволі довгої візити. Інші то виходили, то входили, то з сусідної кімнати, до котрої двері були весь час отворені, то з коридора, на котрім їх делегація займала більше кімнат.

Перша розмова не була офіціяльна, тільки чисто товариська та взаємно інформаційна, а з Бараном і особиста, про ріжних наших спільних знайомих, зовсім „як між своїми людьми“. Офіціяльного в тій розмові було тільки, що ми заповіли візиту голови нашої делегації д-ра Костя Левицького, причім я підчеркнув, що се старший і дуже поважний чоловік не тільки віком, але й довголітною публичною працею. Вони радо прийняли до відома заповідження тої вже так сказатиб офіціяльної візити. В часі розмо-

ви сам Мануїльський гостив нас якимись солодощами, привезеними з дому. Зробили чай. Словом, — атмосфера могла бути зовсім добра, а згаданий висше інстинктовний страх таки у мене був і не відходив. Мені чомусь не сходило з тямки отсе місце з літописі: „Тутъ же и бродницы быша старые и воевода ихъ Плоския...“ Тут мушу знов зробити значнішу дигресію, без котрої не можу представити своїх почувань і думок.

В тім часі я до своїх історичних повістей „Князь Ярослав Осмомисл“ і „Проти орд Джінгісхана“ перестудював уже був м. і. наші дуже гарні старі літописи, деякі частинки так докладно, що досі можу з пам'яті цитувати цілі уступи, хоч розуміється не зовсім докладно. Найсильнішим і zarazом найстрашнішим вважаю в літописях те місце, котре описує початок кінця нашої старої держави — погром наших князів над Калкою. На підставі наших жерел і чужих творів про тодішні способи воювання я так уявляю собі ситуацію в тій рішачій хвилі нашої історії (підчеркую, що це моя уявна концепція, хоч і оперта на певних даних): Найздібніший наш полководець тих часів, галицький князь Мстислав Удатний, тесть Данила, порозумівшися тільки з великим ханом Половців, серед ночі і мряки переходить ріку Калку з галицькими й волинськими військами та з масою кінноти союзних Половців. Ки-

ївського Великого Князя, Мстислава Романовича, не попередив про той перехід, бо хотів мати т. зв. в тих часах „честь першої крові“ у великій битві, то значить першого напору на таємничого ворога. Уважав себе і своє військо управненим до тої чести тому, що він прийшов з далекого Галича аж над Море Азовське, щоб — по теперішньому сказавши — з ідеалізму боронити Київську Землю, бо Галицькій Землі Татаре безпосередно не загрозували. А що Мстислав Романович міг очевидно покликуватися на своє першенство як Князь Матери Городів Руських для себе, для свого війська жадати „права першої крові“, — отже „sicher ist sicher“, галицький князь рішився поставити його перед доконаний факт, перейшов Калку без нього і напав на Татар Галичанами, Волиняками й половецькими силами, рахуючи дуже льогічно на те, що коли розгориться битва, тоді Кияне, Чернигівці і т. д. в добре зрозумілім власнім інтересі мусять поспішити йому на поміч. Чому? Бо в разі погрому його сил — самі Наддніпрянці (кажучи по теперішньому) не встоять опісля перед напором побідних орд татарських і наддніпрянські землі як найблизчі впадуть відразу жертвою, коли Галицька Земля все таки дальша матиме час приготувитися до оборони. Та в тім своїм зовсім льогічним міркуванні перечислився. Тут як на домо-

ні показується, як у важних хвилях рішають нерозцілком ірраціональні чинники. Рішили й тут. А сталося се так:

Коли галицький князь переходив Калку, Татари тільки маркували оборону переходу через ріку і скоро подалися далі в степ, на схід сонця, щоб відтягнути Галичан від Київлян. Коли нарешті стали до битви, галицький князь знайшовся в обличчі чотирьох найздібніших вождів Джінгісхана. Його обскочили: Джебе-Нуян, Субутай-Бегадір („Хоробрий“), Тегір-Кган і Тешу-Кган з сильно переважаючими числом хмарами військ азійських. Їх техніка була вища від тодішньої техніки європейських військ: уживали вже китайського винаходу, пороху, до висаджування окопів і якогось таємничого „штучного вогню“. Їх стратегія була також вища. Се видно вже по тім, що вожди їх не йшли в вир битви, тільки ззаду кермували рухами військ, а наші, навіть князі, йшли до бою (тоді тяжко ранено в груди молоденького Данила). До того Джебе-Нуян (наголос на останніх складах) був такий здібний, що на великій военній раді в Чорнім Городі „Кара-Корум“, котра вирішила завоювання світа, сам Джінгісхан сказав про нього так: „Між вами є один, якому ви всі не сягаєте навіть до кісток ніг його. Се Джебе-Нуян. І для того не одержить він від мене самотійної команди, бо він у величезній здібности і

силі своїй не годен зрозуміти слабости підкомандних військ і полководців“...

Але й геній Мстислава Удатного як полководця був великий: дуже скрупулятні старі літописці нікому не давали даром таких титулів як „удатний“. Він цілий день видержав надвичайно заїлу і криваву битву з переважаючим ворогом. Кілько гонців вислав він за той час до табору Киян, не довідаємося ніколи. Та Кияне зтялися і не поспішили йому на поміч. А як вечір зачав кидати свої тіни на втомлені війська Мстислава Удатного, тоді Татаре зі своїх метавок кинули штучний огонь на кінноту Куманів — і вона втікаючи в дикім переполосі наперла на війська Мстислава та змішала їх. І зачалася масакра, в котрій вигибло 90 прц. Галичан і Волиняків (битву вважається дуже кривавою вже коли паде 15 прц. війська)*). Втікаючі попри київський табор Галичани і Волиняки не мали змоги схоронитися в нім: або їх не пустили до середини, або Татаре відтя-

*) Літописьь виразно пише, що ледви десятый з них спасся. А свій потрясающий опис катастрофи над Калкою кінчить ляпідарно так: „Бысть побѣда на всі князи Рускыя, тако-же не бывало н и к о г д а ж е“. Суздальських князів там не було значить — стара літописьь не рахує їх до князів руської землі, хоч руськими вони безперечно були, бо з нашої землі вийшли. Річ ясна, що Суздальщину уважалосся тоді колонією руської (нашої, по теперішньому кажучи, української) землі.

ли їм туди відворот. Попри укріплений і освітлений табор Наддніпрянців утікають рубані на степу останки західно-українських сил і горючі на конях. Пловці. Два воєводи татарські женуть їх без уговку аж до Дніпра. Надзвичайним зусиллям удалося врятувати від смерті тяжко раненого князя Данила, сина Романа Великого. Кількох інших князів убили Татаре в часі погоні.

Та найстрашніша річ щойно починається: Два оставші татарські воєводи облягли укріплений табор Наддніпрянців, котрі оставили без помочі Галичан і зачали його здобувати приступом. Обляжені боронилися завзято і Татаре не могли здобути їх укріплених становищ. І тут починається вершок страшної катастрофи, котрого опис старий літописець зачинає словами: „Туть же и бродныци быша старые и воєвода ихъ Плоскиня, и той окаянный цѣловаль крестъ ко Мстыславу...“

А коли Мстислав (київський) повірив йому як христіянинови й заключив з ним, як татарським представником, умову про — розуміється „почесну“ — капітуляцію та вийшов з іншими князями і військом з укріпленого табору, — Плоскиня зі своїми бродниками вдарив на них несподівано, схопив їх, звязав і передав Татарам („предалъ ихъ связавъ Татаром“). Ті осягнувши в той спосіб легку побіду, справили Наддніпрянцям страшну масакру, а князів і 70 визначних

старшин покладали звязаних під дошки, на котрих сіли обідати — і там князі в часі їх пиру й життя закінчили. Чисто східна картина хитрости й жорстокости.

„Татаромъ же побѣдившимъ Русьскыя князя, за прегрешение крестяньское пришедшимъ и до Новагорода Свягополчьского дошедшимъ: не вѣдающимъ же Руси льсти ихъ, исходяху противу имъ со кресты, ини же избиша ихъ всѣхъ. Ожидая Богъ покаяния крестяньскаго и обрати и вспять на землю Восточную...“

Дальше описує літопись, як Татаре знищили й інші краї („ины страны“)... „Ихъ же прельстивше и послѣди же льстию погубиша, иние же страны ратьми, наипаче лестью погуби-

Що „лесть“ (хитрість), котру старий літописець (надзвичайно скупий на слова!) так часто називає і так сильно підчеркує, не була нічим іншим, як теперішною пропагандою, — се для мене не підлягає ніякому сумніву. О, наша стара історія дуже цікава і поучаюча! На жаль, з неї звичайно викладають загалови тільки зовнішню поволоку, а рідко коли саму суть. Звичайно історики висипають перед публікою трохи зерна, не рідко обильно змішаного з кукілем, та не мелять того зерна ні хліба з нього не печуть: нпр. у нас досі нема ні одного цікаво написаного систему нашої історії від її початків до наших часів, який можна дати в руки молодим хлопцям...

VIII.

Які дарунки одержав я від Мануїльського. — Як большевики не прийняли моїх дарунків. — Проблем бродників — Значіння поцілунка Пłosкині. — Благородність галицьких „вигонців“. — Про добрі і недобрі прикмети психіки і вдачі Галичан. — Одно неделкатне але потрібне питання до галицьких членів большевицької делегації в Ризі.

Досі в моїй кімнаті лежать дійсно чудові видання Комуністичного Інтернаціоналу, котрі мені в Ризі подарував Мануїльський: папір їх трівкий, ілюстрації прекрасно виконані, зміст цікавий, всесторонній, відповідає на всякі можливі питання сучасности й минувшини, кидає проєкції в будучність, — розуміється все в комуністичнім дусі. Се видання журнальні, поважного формату „ін кварто“, з котрих кожний живий рух мігби багато навчитися, як робиться солідну пропаганду. Видання ті дуже коштовні й очевидно призначені передовсім для большевицької еліти, „аристократії духа“; в масовій кольпортажі я їх не бачив. Зрештою у большевиків аристократом може стати кожний, хто вибеться своєю працею й заслугами для їх партії. (Цікаво, що їх преса в порівнанні з їх журналами така страшно скучна).¹⁾

¹⁾ В три роки потому я, вже з Америки, пробував зреванжуватися за ті дарунки — своїми виданнями, протибольшевицького напрямку, по-розсилавши їх рекомендованими пакетами до

Ті гарні комуністичні видання, повні перворядної лести (пропаганди) під адресою робітництва й інтелігенції всіх країв і народів, все пригадують мені дотичне місце з нашої старої літописі, котре починається словами: „Туть же и бродници быша старые и воевода ихъ Пლოსкия и той окаянный цѣловаль крестъ ко Мстиславу“, а кінчиться словами: „наипаче же лестью погубиша“.

Проблем бродників! Таємничий проблем (усеї!) нашої історії. Хто вони були? Чому так називалися? Які вони були? Куди ділися? Бо більше про них уже не згадують ні старі літописці наші, ні жадні інші жерела. Останній раз говорять про них, описуючи ту страшну катастрофу над Калкою (Річ ясна, що Татаре, побачивши наочно, до якої зради і провокації спосібні ті бродники, винищили їх скоро до тла, як з небезпечними зрадниками і провокаторами все роблять ті, що їх передтим уживають). А й передтим є про бродників тільки пару згадок і то ще коротших, ніж подана тут. А прецінь ті таємничі люде рішили

бібліотек на Рад. Україні. Та вони дійшли тільки — до Москви, відки їх звернено назад, що видно по печатках. Ті звернені пакетики показував я в Шікагу Січовикам і навіть оповістив був у „Січі“, що кожний може прийти й оглянути докази того, як Москва не допускає на „самостійну“ Україну українських видань навіть до бібліотек.

про долю військ соборної України у далеких степах, а з тим і долю нашої держави. Рішили негативно і страшно.

Назвище їх воеводи чисто українське. До того він був християнин, бо цілував хрест і наддніпрянські князі повірили тому цілуванню: видно, мусіли його знати й передтим як християнина і його підкомендних як християн. Дуже можливо і навіть правдоподібно, що в умові про капітуляцію, яку заключили з ними бродники іменем Татар, уложено й заприсяжено, що Наддніпрянці складають зброю в своїм укріпленім таборі на березі Калки і що Татари відходять передтим нпр. на день дороги далі в степи, а розброєні наддніпрянські сили мають ескортувати аж до границі бродники, бо інакше трудно собі пояснити, як бродники могли їх звязати і передати Татарам та чому в тім вязанню не брали участі Татари. Літопись виразно пише, що бродники звязали і передали вязнів Татарам.

Від поцілунка безбожника Плоскині впала київська державність на яких століт скорше ніж галицька. Чому? Бо не будь тої зради, то невиключена річ, що наддніпрянські князі та взагалі правляча верства, яка була в таборі над Калкою, булиб якось перебилися до дому, хочби і з такими стратами як Галичане. А так — їх просто вирізали. Річ ясна, що значить фізичне винищення проводу: нема кому правити, нема кому навіть

розуміти штуки правління. Тоді влада сама собою мусить перейти в руки сусідів, як перейшла незабаром влада над Києвом в руки галицького князя Данила, хоч до того часу не повторився вже другий напад Татар. Одначе й Галичане втратили над Калкою 90 процент своєї правлячої верстви, хоч все таки менше ніж Наддніпрянці, котрі в наслідок того, що повірили бродникам, були винищені основно. Та страта Галичан і пізніше поширення їх влади на Велику Україну, котрої не мали вже ким опанувати, бо правлячі чинники не виховуються так скоро, — рішили й про ослаблення західноукраїнської держави, котра від тоді також зачала нидіти.

Але хто були ті бродники, котрі наробили такого лиха? Є два пояснення їх імени. Одно каже, що імя „бродники“ походить від того, що вони пильнували бродів і переправ на степових ріках. Друге пояснення каже, що імя „бродники“ означає просто бродяг, степових волоцюг. Обидва пояснення годяться в тім, що бродники існували на величезних незаселених просторах Донщини і нижнього Поволжа і що вони були християнами, походили переважно з нашого, руського народу і були предтечами пізнішого козацтва.

Коли і яким чином бродники появилися в степах? Коли — невідомо. Мабуть вже дуже давно. А спосіб їх появи в степах міг бути двоякий: добровіль-

ний і примусовий. То значить — могли се бути емігранти і (примусові) „вигонці“ з наших уже культурних земель, вигнані за всякі провини і переступства, котрі через те й могли мати глибокий жаль до тих, що їх вигнали. Се й могло бути одною з причин, що бродники получилися в степах з надтягаючою татарською силою тай опісля виступили проти наших військ.

Одначе не всі. З літописі виразно видно, що галицькі вигонці показалися благородними супроти своїх у ті страшні дні нашої історії. Дотичне місце описує, як надходили до Дніпра війська з ріжних наших земель під проводом старих і молодих князів наших, котрих вичисляє, додаючи: „Василька же не бѣ, бѣ бо в Володимерѣ младѣ“ (а Данило трохи старший від нього, вже взяв участь у поході). І далі пише так: „...мѣсяца априля придоша къ рѣцѣ Днѣпру, къ острову Варяжскому. И прииха ту къ нимъ вся земля Половецкая и Червниговцемъ приѣхавшимъ и Кияномъ и Смолняномъ и инѣмъ странамъ; всяномъ²⁾ посуху же Днѣпръ перешедшимъ якоже покрити водѣ быти отъ множества лодей, а Галичане и Волынцы кийждо со своими князьми, а Куряне и Трубчане и Путивлици и кийждо со своими князьми придоша коньми, а выгонци Галичкыя при-

²⁾ Се слово досі незрозуміле.

доша по Днѣпру (очевидно має бути: по Днѣстру) и вси идоша въ море, бѣ бо людей тисяща, и воидоша во Днѣпръ и возведоша пороги и сташа у рѣкы Хорѣтицѣ, на броду у протолчи: бѣ бо съ ними Домамиричъ Юрьгій и Держикрай Володиславичь...“

Гадаю, що старий літописець представив ситуацію зовсім ясно: На вістку про поход Галичан проти Татар зібралися й галицькі „вигонці“³⁾ на Дністровім Пониззю і човнами доплили Дністром до Чорного Моря, потому пливучи попри морський беріг дісталися до устя Дніпра і пливучи горі Дніпром добилися аж до Порогів і стали коло Хортиці. Відси мусли вислати своїх послів до галицького князя, предкладаючи йому поміч. Юрій Домамирич і Держикрай Володиславич були після всякої правдоподібности провідники галицьких вигонців так, як Плоскиня був провідник наддніпрянських бродяг, хоч текст літописі в тім місци не виключає й інакшого розуміння; бо так мусліосяб пояснювати ролю

³⁾ У великій праці Срезневського: „Матеріялы для словаря древнерусскаго языка по письменнымъ памятникамъ“, в томі I-м на ст. 441 наведене се місце про вигонців, та не подано ніякого пояснення. Але передтим слова: „выгонити“, „выгоню“ пояснено так: изгнать; повели да выгонять прокаженаго...

тих двох осіб, якби літописець був написав: „бѣ же съ ними“, а не „бѣ бо съ ними“. Се останнє можна розуміти й так, що Юрій Домамирич і Держикрай Володиславич були знані в тих часах галицькі воеводи або намісники з Дністрового Пониззя, котрі вже передтим порозумілися з вигонцями і навіть змобілізували їх тай тепер — річ природна — були з ними і провадили їх до збірної точки всіх наших сил. Але можлива й помилка переписувача літописі що до словечка „бо“. Ясно, що галицька влада прийняла допомогу від наших вигонців, бо літописець вичисляє їх просто в складі наших сил як окрему групу. І річ рівно ясна, що вони чесно додержали слова та боролися до кінця разом з іншими силами, бо інакше літописець бувби так само остро осудив їх зраду, як осудив зраду наддніпрянських бродників. Дуже можливо і навіть правдоподібно, що галицькі бродники-вигонці, котрі також мусіли знаменито знати степи і їх природу, головно причинилися до врятування останків галицько-волинських військ в часі страшної погоні від Калки до Дніпра, як також до врятування від смерти нашого пізнішого короля Данила, наслідком чого було продовження існування Галицько-волинської держави ще на більше ніж сто літ.

Якби я й не знав того гарного свідоцтва старого літописця про велику любов Галичан до своєї малої Батьків-

щини, то й тоді бувби я, розуміється, все таки з більшим довірям звертався до тих двох Галичан, котрі входили в склад большевицької делегації, ніж до інших її членів, бо я вже й на основі власної життєвої практики знав привязання І аличан до своєї землі і то без огляду на їх погляди. Галичане всюди обстоюють за своїми, де можуть і як можуть, часто навіть з великим нараженням себе — і се при всіх їх блудах чи не найлучша їх прикмета. Річ природна, вироди лучаються всюди (як нпр. Галичанин Гадзінський між большевиками), бо нема села без болота, не то цілого краю і племені. Та на загал беручи, се дійсно рідкі виїмки і зустрівшись в світі з Галичанином можна майже все полягати на нім, що він не обманить там, де ходить о галицьку справу, навіть коли той Галичанин злочинець. (Ту душевну привязаність до нашої бідної Галичини бачив я також у деяких галицьких Жидів, розсипаних по світі, від котрих зі зрозумілих причин трудно вимагати того самого, що від інших Галичан). Словом — пересічна мораль Галичан на загал помітно висша ніж у Наддніпрянців. Зате пересічна природна інтелігенція й життєвий сприт у Галичан на мою думку значно менші ніж у Наддніпрянців. Се видно скрізь і в їх приватних і в їх публичних справах: нпр. Галичане на загал не мають найменшого зрозуміння того, що не можна постійно вживати до своїх означених

цілей інституції або органу, що знаходиться в руках людей інших поглядів. Під тим оглядом Галичане просто куріозні...

Отже — виждавжи нагоди, коли Мануїльський і Оболенський хвилево занялися якимсь невідомим мені большевиком, завдав я двом модерним галицьким бродникам, членам большевицької делегації, досить неделікатне та для моєї орієнтації конечне питання:

— „Скажіть мені, але щиро, чи маєте ви тут якесь значіння?“

Питання се було очевидно більше звернене до М. Барана, бо другий Галичанин був ще надто молодий, щоб дійсно міг мати голос між старими большевицькими практикама. Він подобав радше на дитину, ніж на зрілого мушину і до того по його втомленім обличчу нездорової, землистої краски було видко, що він був фізично хорий.

ІХ.

Що вiдповiв галицький член большевицької делегації? — Большевизм як політичний спадкоємець царату. — Світова роля Галичини, двічі повторена. — Значіння свого престижу і його свідомости. — Хто, коли і як спричинив упадок престижу Галицької Землі. — Наслідки того факту. — Причини того факту або: Ніхто не винен, сама я, що така доленька моя. — Розмова з галицькими бродниками в рижському ресторані.

Мій запит, — звернений до двох модерних галицьких бродників, котрі забрили до большевиків і дісталися аж до їх мирової делегації, що мала велике значіння для всего Союзу совітських „республік“, — був очевидно неделікатний своїм змістом: Чи мають вони значіння в тій значній делегації.. Та мій тон, що йшов дійсно від серця, мусів їх видно переконати, що не задля пустої цікавості і не для діткнення їх завдаю їм таке питання, — бо М. Баран, помовчавши хвилю, вiдповiв приблизно так:

— „Як знаєте, ситуація на фронті некорисна для нас (роз. ся: большевиків) і ми в примусовім положенні. Одначе партія зробить все, що в її силі, щоби влєкшити долю Галичини. Зрештою, я гадаю, що все те тільки до весни“.

Значить, не вiдповiв мені прямо на мое питання. Та його вiдповiди було мені досить, щоби утвердитися в тiм, в чiм я й так уже дещо орієнтувався. Він очевидно вірив у партію (комуністичну) твердо й непоколибимо, та роля його

і його товариша була дуже подібна до нашої: роля безсильних інвігілянтів важної історичної події — з тою різницею, що вони могли засідати при столі, при котрім модерний московський бродник, шеф усеї їх делегації, Йоффе, робив те саме, що колись Плоскіня: звязавши Україну кривавими ланцями, передавав її мозок, Галичину, нашим сусідам, тільки ще торгувався з ними за ціну тої передачі, причім і він правдоподібно вірив, що та передача тільки „хвилева“. Таку віру мали також всі царі російські, котрі уважали себе прецінь „збирачами руських земель“. І не тільки руських, але й всіх словянських земель. Річ ясна, що якби стара царська Росія була до кінця війни встоялася й разом з антантою побідила, то царська влада булаб урядувала не тільки в нашій Галичині, але й у Золотім Розі Царгороду, в святій Землі палестинській і на наших Закарпаттю, а теперішня Чехія булаби скорше або пізніше опинилася в такому положенні, яке мала Фінляндія в б. Росії. Від проливу Берінга коло Аляски і від Спокійного Океану аж по „золоту, святу, стовещасту“ Прагу і по землі Лужицьких Сорабів сягнувби був словянський велит таким великанським й одностайним простором земель, якого не мав ще ніхто, — опріч Джінгісхана. Нічим иншим, тільки продовженням мрії російських царів про універзальну державу (яка моглаб боротися за панування над ці-

ли м світом), являється також мрія большевиків. І була хвиля, коли та мрія була близька здійснення. Се було тоді, коли большевицька революція бухала мов пожежа на Угорщині, в Баварії, в Саксонії та зривалася в цілій Німеччині, а всі великі держави світа були такі перетомлені великою війною, що легко могли стати добиччу розвалу. З Баварії до Рену вже тільки крок землі. А якби большевикам удалося було стати на Рені, то Франція булаб довго не встояла. Після залиття Франції перекинення большевизму на англійські острови таї до Америки — булоб уже тільки питанням часу і більше нічим, бо по спараліжуванні економічних взаємин Англії й Америки з цілим континентом Європи мусіби і в тих державах початися нестримний економічний і суспільний розвал, а пропаганда докінчилаб його прекрасно, бо це сила далеко більша, ніж звичайно думають.

І хоч сьогодні може нам се видаватися дуже дивним таї навіть неправдоподібним, але се факт, що розмірно невелика, гола й боса Галицька Армія спинала тоді дальший розлив большевизму, зовсім подібно, як 700 літ тому спинали Галичане над Калкою страшну татарську повінь, хоч до 90 процент їх лягло на боевищі в степах. Татаре тоді побідили, але та побіда коштувала їх тільки крови, що не могли вже дальше займати країни й дійшли тільки до Дніпра, в по-

гоні за останками наших сил. По дорозі вирізали населення тільки тих українських міст, корі самі капітулювали (заявили свій „неутралітет“, зовсім як в часі наступу большевиків на Україну за нашої пам'яті); а тих міст, котрі свого „неутралітету“ не заявили, зовсім не здобували, бо не мали чим: наш Мстислав Удатний порядно перетеребив татарські сили, хоч сам основно скривавився.*)

Таким чином наша невеличка Галичина два рази вратувала європейську цивілізацію, давши Європі можливість, приготувитися до оборони перед несподіваним заливом її східним насильством. Таке велике може бути значіння маленької країни, — поки вона сама не зречеться свого престижу. О, ті непорозуміння, які весь час були між Галичанами й Наддніпрянцями, се не були „пусті“ непорозуміння і не вільно задля них робити закиди нашим предкам. Причин упадку нашої старої державности треба шукати деінде, а не в обороні того пре-

*) Є твердження, що Татаре не посунулися тоді далі на захід ддятого, бо буцім то дійшли до них вісти про смерть Джінгісхана. Та тепер уже відомо напевно, що се неправда, бо Джінгісхан помер аж в кілька літ після битви над Калкою, а саме 1227 р. Та битва коштувала Татар тільки крови, що вони могли посунутися далше на захід аж тоді, коли підросло слдуюче їх покоління. А за той час вся середуща й навіть західна Европа була вже повідомлена про небезпеку, яка грозила від Татар і їх способів воювання.

стіжу, бо він власне держав нашу державність.

Сильний упадок того престижу, того нашого значіння в наших власних думках про нас наступив за нашої пам'яті тоді, коли Галицька Національна Рада зреклася Галицької Землі на користь наддніпрянської влади, ще на власній території, у Станиславові, дня 3. січня 1919 р. Се було підрізанням „морального нерву“ нашої галицької державности і разом з тим державности всієї України, бо Галичина все була, є й досі її мозком. Акт з 3. січня 1919 р. се кольоніальний акт України, котрий нашими власними підписами призначив усю нашу землю по обидвох боках Збруча на кольонію, призначив під впливом запаморочення теорією про „єдність“ того, в чім єдності не було й нема, а хіба — може бути колись, але тільки тоді, коли мозок не зречеться належного йому першенства прав і обовязків у відношенні до цілого тіла.

З хвилею, коли сам вибір представництва Галицької Землі, керуючись думкою на український схід, зрікався нашого права першенства і рішення на користь того сходу, те право рішення про всю нашу землю мусіло в послідовности перейти на Польщу і Росію з тої простої причини, що частина тих, на котрих Галичане дня 3. січня 1919 перелили своє право, зріклася його виразно на користь Польщі, а друга частина на

користь Москви. Тут діло не в формалістиці, котра кожної хвилі з успіхом може бути відкликана, коли є моральна сила, конечно до такого відкликання. Але діло тут у психіці, котра становить передумову моральної сили, яка творить матеріяльну силу і кермує нею. А тої психіки, коли вона раз наросте і скристалізується, вже не годен змінити протягом одного покоління.

З тих всіх причин нема найменшої льогіки в обуренні Галичан ні на Петлюрівців за те, що вони як представники наддніпрянської влади скористали з того права, яке на ту владу перелили самі Галичане, — ні в обуренні на галицьких бродників, котрі бачучи, до чого дійшло, заблудили душею аж у табор новочасних Татар. Все те було тільки послідовністю блуда г а л и ц ь к о г о мозку України, блуда, який був роблений уже довго, а який тільки виразно проявився і зацвив у Станиславові дня 3. січня 1919 р.

Та прикро, дуже прикро було дивитися на тих Галичан, що тілом і душею віддалися Москві й повірили їй цілковито. Їх загнав до Москви брак уведення престижу Галицької Землі в українській справі, брак завинений не ними і не тими, що 3. І. 1919 р. ухвалювали в Станиславові згаданий висше кольоніяльний акт, тільки всею публичною думкою Галичан протягом довгого часу перед великою війною, або ще ясніше кажучи: недостача всякої теорії опертої на наших відносинах і на нашій тра-

диції. Такі занедбаня мстяться на потомках потомків тих, що їх завинили, як пімститься й на наших потомках неусвідомлення собі того, що ми пережили і переживаємо тепер.

Я вийшов з тими бідними галицькими бродниками до якогось ресторану, давши по дорозі знак д-рови Мишузі, щоб у відповіднім моменті щез як камфора (бо мені самому лекше було з ними говорити без свідка). Ми спільно зіли вечеру і розговорилися. В часі вечері — ми попали в якийсь доволі приличний кабарет — відбувалися на сцені танці, між ними й українські. Мих. Баран, дивлячись на ті танці, мелянхолійно заявив мені, що любить усякі прояви українства, але — йому вже все одно, чи йому комуністична партія скаже працювати на українській землі, чи нпр. в Туркестані, між Сартами. Річ була ясна, що не було чого й пробувати, підривати в нім довіря до Москви і світогляду, який вона в нім заціпила. А його товариш оповідав мені, як він останками своїх сил організував большевизм між Галичанами. Обидва були захоплені комуністичною ідеєю й горіли нею.

Ми розпрощалися пізно в ночі. Обидва Галичане підпровадили мене чемно аж до мого готелю, бо їм наручніше було вертати вдвійку, ніж мені йти одинцем. Я був надзвичайно втомлений, не так пізнім сидженням як пригнобленням тою розмовою з нашими...

Х.

Роля посла Е. Брайтера. — Хто винен? — Большевики готові віддати Польщі і пів України. — Візита Д-ра Костя Левицького у большевиків. — Що говорив нам Мануїльський, а що Мих. Баран. — Як поводився Йоффе. — Що говорив Д-р К. Левицький про большевиків і що говорили большевики про посла Брайтера.

Від сего місця маю вже до розпорядимости і свій власний дневник, котрий я оставив був в Америці й котрий прислали мені тепер, саме ту частину, що відноситься до Риги. Отже тепер можу освітити докладніше фактичний стан, бо мій дневник докладніший від дневника голови нашої делегації, містить в собі цілі промови до нас Мануїльського, Кедровського (делегата Петлюри) і т. д.

Особливо цікава була роля львівського посла Ернеста Брайтера, Поляка-ідеаліста, котрий був членом нашої делегації. Я дотепер унимався писати про нього, вязаний скрупулами, що се могло б йому пошкодити на випадок, якби він хотів вернути до краю на старі літа. Та през. д-р К. Левицький, з котрим я в тій справі тепер радився, сказав мені, що се п. Брайтерови не може пошкодити, бо по перше він ледви чи думає про поворот, по друге Поляки думають про нього мабуть гірше ніж мають яку не будь підставу думати (вони можуть думати, що він був „зрадник“, який хотів взагалі розвалу польської держави, коли він

того в дійсності не хотів, тільки обстоював самостійність Сх. Галичини на zasadі рівноправности трьох її народів і в тім напрямі працював з нами солідарно і щиро); по третє він готов навіть мати жаль до нас, якби ми промовчували його ролю і його працю.

Отже — пос. Брайтер був нашим головним звеном у переговорах з большевиками в Ризі від початку до кінця. Він уже першого дня нашого побуту в Ризі, таки зараз по сніданню, поїхав до Мануїльського, де застав і М. Барана. Останній почав від того, що ми винні всему (чому, не сказав) і т. п., але обидва з Мануїльським говорили, що ідея самостійности Галичини добра. Чи вони аж тепер від пос. Брайтера довідалися, що ми стоїмо на становищі самостійности Галичини, пос. Брайтер, котрий оповідав нам при обіді перебіг своєї першої розмови з большевиками, — не міг сказати.

Того самого дня після обіду пос. Брайтер знов поїхав до большевиків. Вернув о год. 5 і сказав нам, що сим разом бачився вже з головою больш. делегації. Йоффе заявив йому таке: „Хто знає, чи ми й половини України не відступилиб Польщі за мир, бо не можемо воювати з цілим світом. Мусимо внутрі працювати. Це потребує 2—3 роки. З вашою нотою приходите за пізно. Галичина лишилася б по польським боці для завіщення зброї. А потому плєбісцит. При-

пускаю, що й Поляки на те згодяться, бо і з ними зле..." Йоффе радив нашій делегації внести ноту, навязуючу до того, що большевики порушили галицьку справу.

Ми тоді зараз взялися до укладання ноти, яку я навів у 4-м уступі сих споминів з датою: Рига, 27 вересня 1920. Укладання тої ноти скінчили ми о год. 6.30 веч.

Тогож дня приходив до нас урядник латвійської пошти і дав нам вияснення, що висше згадувана наша депеша зі Штетина була доручена польській президії мирової делегації.

Вечером був я з д-ром Л. Мишугою у большевиків, що вже описано. Спати того дня пішли ми о год. 3. рано по виготовленні українських відписів і німецького перекладу згаданої ноти; о. Жан виготовив французський переклад. Заснути було трудно, бо недалеко „Варіете“ гуділо до рана.

Заповіджену большевикам візиту голова нашої делегації д-р К. Левицький зложив на другий день, в понеділок 27. IX. 1920 о год. 6 веч. в товаристві пос. Брайтера, д-ра Л. Мишуги і моїм. Візита тревала дві години. Неприсутність Йоффога оправдали большевики тим, що його нема. Приймав нас Мануїльський з двома Галичанами, Мих. Бараном і Хомином, Оболенським і ще якимись мовчазними типами. Сим разом настроїв був поганий, особливо два Галичани, члени

большевицької делегації, дивилися якось твердо і навіть ворожо.

Мануїльський почав застереженням, що „ми розходимося принципово, але тактично можна йти разом“. Голова нашої делегації виложив коротко ціль нашого приїзду і відступив слово мені для докладнішого виложення справи, що я й зробив.

Мануїльський запитав нас, як ми відносилися до комуністичної партії на випадок якби Галичина осягнула самостійність. Д-р К. Левицький відповів, що компартія булаб легалізована. Дальше зійшла розмова на наші дотеперішні переговори з большевиками, причім я подав їм до відома зміст моїх переговорів з Літвіновом у Копенгазі. Верх інтересу в часі тої візити представляв запит Мих. Барана: „Чи вам відомо, що ми в Галичині скасували уряд Петрушевича?“ На те сказав я: „Так, відомо; від нас ходив навіть пос. Брайтер питати, що це значить; одержав відповідь, що „Революційний Комітет“, котрий іменем большевиків урядував у Галичині, не був ніяким правительством, тільки тимчасовою адміністративною владою“... На те Мануїльський сміючися: „Ну й тепер він теж без території“.

В часі розмови дали ми большевицьким делегатам ріжні видання Галицького Уряду про нашу справу. Показалося, що вони навіть не знали, що такі видання існують.

Мануїльський з притиском радив нам внести до обох президій мирової конференції, большевицької і польської, нову, третю з черги ноту й підчеркнути в ній: 1) що ми противні анексії Галичини, а обстоюємо референдум і 2) що всякі претенсії Польщі до Галичини на основі умови з Петлюрою здискредитовані. Притім додав, що нема спільної президії конференції і хто перехватить який акт, той його ховає, коли він йому не вигідний. Ми відповіли, що вирішимо на своїм засіданні, що далі робити.

Тому, що большевицькі делегати були вже довший час в Ризі ніж ми і мусли знати, де лжжуть кореспонденти головних світових органів преси, запитав я їх про те. Мовчанка. Нарешті обізвався молодший Галичанин Хомин (він родом з повіта Камінка Струмилова) й поінформував мене, що в готелі „Бельві“.

Втім отворилися двері кімнати від коридора і станув у них голова всеї большевицької делегації, Йоффе. В елегантнім, чорнім одязі, як з голки. Обличча велике, дуже бліде й налите, в цвікері. В руці держав аркуш білого паперу. Побачивши нас, став у дверях, обкинув нас поглядом і не входив далі в кімнату, тільки кивнув на одного з присутних большевиків. Той підбіг до нього. Йоффе стоячи в дверях, дав йому той папір і пішов. Пос. Брайтер встав і поспішно пішов за ним, мабуть до його кімнати,

До кінця нашого побуту в Ризі Йоффе не говорив з ніким з нашої делегації, тільки з п. Брайтером. І не ревізитував нас навіть в такий спосіб як латвійський міністер, хоч большевицька делегація ревізитувала нас у нашім готелі греміяльно, про що пізніше. Розуміється, ми відчували це поведення Йоффого як обиду, особливо поважного голови нашої делегації — і то обиду глупу, бо ж його безпосереднє знакомство з головою нашої делегації зівсім булоб його не „обезцінило“ в очах польської делегації (навіть якби вона довідалася про те). Хіба якраз навпаки.

Д-р К. Левицький не дав по собі навіть нам пізнати, що і його болить поведення голови большевицької делегації. Одначе від часу тої візити говорив про большевиків: „Смердюхи, які нічого не робили ще в політиці тоді, коли я вже боронив хлопів без гроша як адвокат і тому нічого тепер не маю. Тому я „буржуй“. А вони, що нічого не робили, не є буржуї...“

Хоч я увійшов опісля в часті взаємини з большевиками в Ризі, то таки ніяково було мені питати їх, чому їх голова так поводиться. Зате цікавило мене, чому Йоффе приймає Брайтера за кожним разом. Я думав, чи не уважають вони його близьким собі по поглядам. Та переконався, що ні. Вони говорили про нього не інакше як „ліберал старої дати“,

А приймав його Йоффе мабуть — просто тому, що він перший з нас до нього зголосився тай вже так остало.

Інтересно було обсервувати того далекого потомка Варягів, як він порався коло справи урядкування відносин Галицької Землі — після свого найлучшого розуміння. То відзивалася в нім його тверда раса, та сама, що здобула колись цілу Европу. Вправді різні теоретики роблять з раси гумбуг, але в практиці раса таки очевидно існує і проявляється. А ще сильніше проявляється недібрана мішанина рас, то значить — недостача устійненої раси...

XI.

Чому ми не виготовили третьої ноти? — Запросини чужих кореспондентів. — Довга цілонічна розмова з галицькими бродниками — Сильно зайнятий день. — Кореспонденти чужої преси з візитами у нас. — Посол Брайтер у Жидів. — Інформації від Білорусинів про Петлюру. — Ухвала нашої делегації про спільну акцію з Литовцями і Білорусинами. — Меморіал у справі Галичини. — Знов вістки від Білорусинів. — Моя і Анна візита у Мануїльського.

Вийшовши о год. 8 веч. з помешкання большевицької делегації, пішли ми на вечеру до німецького ресторану, де ми постійно харчувалися. Цікаво, що Німці мають на чужині звичайно кращі ресторани, ніж у себе, в Німеччині. О год. 10 веч. відбули ми в своїм готелі „Вікторія“ засідання в справі третьої ноти, яку радив нам внести Мануїльський. Вирішено не вносити тепер третьої ноти.

В моїм дневнику маю записану аргументацію Д-ра К. Левицького, котра виглядала так: „Виходить, що становище большевиків (на мировій конференції) таке слабе, що навіть нас потребувають і хочуть виграти нас проти Петлюри. Шило з мішка вилізло при кінці приятної бесіди Мануїльського. Ми з Петлюрою не йдемо, але годі на домагання большевиків вносити третю ноту, коли вони і двох перших не визискали. Зрештою мають акт протесту нашої Національної Ради проти договору Пе-

тлюри з Польщею, котрий ми їм вручили.“

Дня 28.вересня 1920 написав я й вислав листа до нашого парижського посла д-ра С. Витвицького, а в полудне був з д-ром К. Левицьким і п. Брайтером у якогось висшого латвійського урядника міністерства загр. справ, Альбарта, котрий подобав на жида. Відти я з п. Брайтером пішов до кореспондентів чужої преси, щоб познакомитися з ними й запросити їх до нас на завтра. Прирекли прийти.

Пос. Брайтер пішов знов до Йоффе, щоб відчитав наші попередні ноти на мировій конференції. Обіцяв зробити се „по змозі“. А вечером від тод. 8.30 мав я знов довгу розмову з галицькими членами большевицької делегації, М. Бараном і Хомином. Розмова та тревала до 4 над ранком. Кілько справ можна переговорити за такий довгий час! Мабуть усякі можливі: українські, російські, азійські, європейські, економічні, політичні, культурні, словом — розмова йшла дуже добре, вязалася. Баран заагітовував мене, щоб їхати до них, на радянську Україну і ставати там до праці бо мають розмірно мало інтелігентних сил. Він з запалом говорив мені, що там твориться зовсім новий тип людичи і новий тип життя, що є безмірне поле для всякої ініціативи в кождім напрямі, що на все те є потрібні матеріяльні за-

собі, яких влада не жалує, словом, що є де і є чим та на чім проявити свою енергію в творенні нового життя, котре представляється дуже інтересно. Хомин підчеркував поодинокі справи, розмацьовуючи їх по свому. В їх товаристві мене хвилево покидав той інстинктовний страх перед большевизмом, який я відчував, коли в розмові брали участь також люде виховані в російській атмосфері, одначе я, розуміється, не міг зобов'язатися, що поїду до них, бо мав инший публичний обов'язок: помагати през. Петрушевичови, довести галицьку справу до якогось кінця. Се я і говорив їм.

Цілий день (29. IX.) тревала возня з кореспондентами, аглійськими, американськими, німецькими й російськими. Були у нас м. і. кореспонденти великих англійських дневників „Дейли Гералд-у“ й „Івнінг Пост-у“ та довго конферували з нами. Був також представник цікаво редагованого, місцевого рос. дневника „Сегодня“. Був і представник латвійської преси, котрий обіцяв ще тогож дня прийти ще раз, а не прийшов, аж на другий день. Прийшов і представник „Нае Фрае Прессе“, Телекі, і представник великого американського дневника „Шіґаґо Трібюн“, Венямин Гінебург. Останній потішав нас, що опінія англосаського світа за нами. Не явився тільки ніхто від місцевої жидівської преси, отже пос.

Брайтер пішов сам до редакції жидівського органу „Дас Фольк“ і заніс наші ноти та інші інформації.

Той день був взагалі дуже занятий. М. і. відбули ми й першу конференцію з Литовцями, котрих представляв Нарушевич („Нарушевіціюс“). Тогож дня конферували ми вперве і з Білорусинами, котрі повідомили нас, що говорили з присутним у Ризі англійським полковником, котрий показався нашим прихильником. Дальше інформували нас, що між Петлюрою й Поляками наступило напруження й Петлюра носить з думкою зірвати з ними, бо Домбський іменем Польщі признав радянську Україну. Вони радили нам, підперти в такій хвилі Петлюру.

Той день був такий занятий переговорами з чужими, що ми аж о год. 10.30 в ночі успіли зачати засідання нашої делегації. На тім засіданні д-р К. Левицький ствердив, що справа читання наших нот на мировій конференції вже не належить до актуальних справ (бо тимчасом зачалося острійше напруження між большевиками й Поляками). Зрештою наші ноти вже появилися в німецькім органі „Рігаер Рундшав“. Пос. Брайтер зложив звіт зі своєї візити у місцевих жидів. Вони були ворожо настроені до Польщі (очевидно мали відомости про те, що діялося з їх одноплеменниками після виходу галицького війська зі Львова) та самі просили, щоб

ми дали їм брошури про нашу справу і готову статтю до поміщення в їх органі. Засідання закінчилося ухваленням мого внеску, щоб „розпочати спільну з Литовцями й Білорусинами акцію, звернену проти польського імперіялізму“. Мені й пос. Брайтерови доручено увійти з їх представниками в тісніший контакт. Далше ухвалено на внесок Д-ра К. Левицького: 1) Піддати Мануїльському, чого він має домагатися для Галичини в разі заключення мира з Польщею. 2) Уложити для большевицької делегації відповідний меморіал у тій справі. Се й виконано. Відпис того меморіялу мусить бути в актах Галицької Диктатури. Де вони тепер? У Відні, чи в Берліні, чи може д-р Петрушевич, котрий як тепер доносить преса — вибирається на радянську Україну, вислав їх уже або вишле до Харкова? Дуже се прикра річ, що не маємо зібраних в однім свобіднім місці оригінальних документів з часів наших змагань за свою державність. Се ж умовий капітал на будуче.

Те засідання було ще тим інтересне, що на нім жалувався д-р К. Левицький на д-ра В. Панейка й д-ра М. Лозинського за те, що вони, як самі мали йому казати, не читали санжерменського договору.

По засіданню, пізно в ночі зявилися знов Білорусини. Очевидно з якимись пильними вістками. Та з якими, не маю

записано, бо я був дуже перетомлений попередною неспаною нічю.

Дня 30. IX. 1920 рано пішов я до Мануїльського. В моїм дневнику записано про ту візиту тільки ось що: „30. IX. Рано у М-о“. Більш нічого. Се знак, що й той день був такий горячий, що просто не було змоги, поробити записок. Та майже напевно можу сказати, що така ранна візита у Мануїльського мусіла стати у звязку з тими вістками, які пізно в ночі принесли нам представники Білорусинів. Річ ясна, що мусіли це бути вісти непокоячі нас, а саме про близьке порозуміння большевиків з польськими делегатами — і я пішов, щоб довідатися про це більше з автентичного жерела. У воздусі чути було, що наближається вирішення. Тому занепокоєння наше було велике.

XII.

Що оповідав нам представник лотишської преси. — Що оповістило про нас пресове бюро польської делегації в Ризі. — Що ми на те прилюдно відповіли. — Чи годен чужинець зрозуміти наші справи? — Один коментар до того й один висновок з нього, опертий на практиці.

День 30. вересня 1920. був для нас дуже інтересний головно візитом інтелігентного представника лотишської преси, Янзона, чи радше тим, що він нам сим разом приніс. А приніс він нам ясно представлений зміст того, чим проти нас агітували між чужими Поляки, делікатно запитуючи нас, що ми на те кажемо. Те, що він говорив, передаю тут за моїм дневником: „Поляки кажуть, що Галицьке Правительство се фікція. Ніякий нарід його не вибирав. До того галицьке представництво само зрадило незалежність України, насамперед Денікінови, потому большевикам, а коли Польша заключила союз з Петлюрою, тоді галицьке військо піддалося Полякам. Те військо інтерновано й розпущено до дому, а верховна рада антанти дала Польші мандат на Галичину до тої пори, коли буде вирішена справа приналежности Галичини. В Варшаві виготовлено проєкт широкої автономії для Галичини. Тут у Ризі мають Поляки з собою документ, що оден міліон галицького населення звернувся до польського правительства, що хоче ос-

тати при Польщі. Се ще взагалі не вияснено, чи мають Українці більшість у Східній Галичині, на всякий випадок їх відсоток у Львові ничтожний.

Останні слова його інформації записані у мене в поспіху так, що тепер не знаю вже напевно, що вони мали означати: „в думі 2 Українці“. (Він говорив по російськи). Але й сього доволі, щоби зорієнтуватися. Що в тих польських інформаціях про нас були й твердження, які на чужих людей мусіли робити вражіння, це ясне. Цікаво, що те, що нам про агітацію польських делегатів про нас передав Лотиш, було ясніше від офіційального польського комунікату, оповіщеного проти нас в рижських часописах з датою: Рига, 30. вересня 1920. Дослівний зміст заяви Польського Пресового Бюра звучав так:

„З приводу вісток тутешної преси, які говорять про приїзд до Риги української делегації з К. Левицьким і комуністом Брайтером на чолі, доводить польська агентура до відома преси, що згадані особи нікого не репрезентують.

Ті елементи, котрі в р. 1918 заснували Українську Раду з Петлюрою на чолі і стояли у війні з Польщею, заключили з польською державою мир на основі признання автономії Східної Галичини й уконститування незалежної України на схід від ріки Збруч.

Тепер існують дві українські дер-

жави: Україна Петлюри і Павленка, котра бореться проти большевиків і саме заняла Камянець Подільський, Проскурів і Ново-Константинів, — і Радянська Україна Раковського. Котра з тих партій побідить, покаже найблища будучність.

Третя Україна германофіла Петрушевича, котрий розєднався з Петлюрою й вислав до Риги делегата Левицького, є легендою; ніякий український жовнір за нею не постоїть“.

Застановляючись тепер над тим, чи дати коментар до сеї заяви, приходжу до переконання, що лучше буде навести тільки тодішню відповідь, котру наша делегація оповістила в рижській пресі зараз на другий день, Ось та відповідь:

Рига, 1. жовтня, 1920 р.

1. Польське пресове бюро п'ягнує п. Ернеста Теодора Брайтера, члена східно-галицької делегації, як „комуніста“. Намір ясний: здискредитувати делегацію перед державами антанти. Е. Т. Брайтер, Поляк, довголітний посол міста Львова, від 1900 р., все стояв на принципі рівноправности всіх націй Галичини і як незалежний соціяліст все неустрашимо борював надужиття галицьких верховодів.

2. Твердження, начебто Петлюра на чолі заснованої 1918 р. Української Ради заключив з польською державою мир

на основі признання автономії Східної Галичини, суперечне з фактами, бо Петлюра від 1918 р. є тільки членом Директорії Київської України, а ніколи не був членом Української Національної Ради Східної Галичини. На чолі цієї Української Ради для Східної Галичини стоїть як її президент від 1918 р. дотепер Д-р Евген Петрушевич, котрий ніколи не заключував з польською державою мира відносно Східної Галичини.

3. Правдою є, що існують тепер дві українські держави: Київська Україна, котра передше належала до Росії й тепер заступлена на мировій конференції українським радянським правительством — і східно-галицька Україна, котра передше належала до Австрії, а котрої Національна Рада вислала прибувшу сюди східно-галицьку делегацію. Що відноситься до Петлюри, то під цей час він разом з Поляками воює під Проскуровом проти совітських військ і не стоїть в ніякім звязку зі Східно-Галицькою Національною Радою.

4. Президентови Східно-Галицької Національної Ради, Д-рови Евгенови Петрушевичови, робить польська заява закид „германофільства“. В роках 1914—17, коли Поляки старалися о прихильність Німеччини, вони закидали тому самому Д-рови Петрушевичеви і його товаришам „антантофільство“, чим довели до запроторення тисячів галицьких Українців до австрійських в'язниць.

5. Чи східно-галицьке питання належить до обсягу „легенд“, за які не стане ні оден український жовнір, — це доказують довголітні криваві боротьби і невгаваючі повстання східно-галицького населення проти польської анексії, уперте спротивлювання Поляків проти плебісциту у Східній Галичині, як також становище держав антанті, котрі уважають Східну Галичину окремою державною територією“.

Тут таки трудно здержатися від коментаря бодай в однім напрямі. Думаю, що вже не дуже багато часу мине, коли вимруть сучасники описуваних тут подій — і тоді самим Українцям не легко буде відразу зорієнтуватися вже в путанині української політичної номенклятури часів визвольної боротьби. Що таке була „Центральна Рада“, а що „Українська Національна Рада“? Чому одна не називалася „Українська“, хоч також була українська? Чому обидві вживали перед чужими назви „українська“ на означення своїх територій? Чому одна з територій тих Рад, що уважали себе суверенами держав, називала себе перед чужинцями то „українською“, то „західно-українською“, то „східно-галицькою“? Чому представництва обидвох тих державних територій то лучилися з собою, то розлучувалися (навіть в однім і тім самім документі!), ба навіть поборювалися, заявляючи перед світом, що одно з другим не має з со-

бою нічого спільного? Ба, до того приходять ще й номенклятура „київська“, галицька, українсько-руська і руська зі всіма їм відтінками...

Спробуйте ви так за 10 літ, або вже й тепер вияснити всю ту путанину таки нашому інтелігентному чоловікові, оскільки він не є „фаховий“ політик, а побачите, як се трудно зробити. А щож доперва говорити про вияснення такого хаосу чужинцями! Таж він при найлучшій волі тільки очі вибалушує і коли він щирий чоловік, то таки просто вам каже: „Ні, того я не годен зрозуміти!“ ...А сеж не дрібниця тоді, коли повстання нової держави залежить від признання вже існуючих держав, а те признання залежить від публичної опінії в існуючих державах. При всій бідности засобів, які ми мали, ще й така путанина, що у чужих мусіла викликати вражіння хаосу, який ще довго мусить варитися, заки осяде...

Та хто гадав, що всю ту путанину „видумали“ якісь кабалісти так собі, без причини і що того хаосу „не булоб“, якби ми були сказали „відразу“, що є тільки одна Україна, — той очевидно грубо помиляється. Атже практика доказує, куди такий „вихід“ виходить. З хвилиєю признання Галичанами одної України представники Наддніпрянщини ужили Галичини як еквіваленту в ціли відістання користей чи мнмих користей для Наддніпрянщини, зглядно для

Москви. Це не є ніякий вихід з ситуації, в котрій ми стали предметом торгу, таксамо як не було б виходу з тої ситуації, колиб ми признали Москву за свій центр, бо тоді вона буде нами торгувати як своєю власністю за нашим власним дозволом.

— 0 —

XIII.

Що нам сказав англійський представник. — Большевики готові до зимової кампанії. — Систематичний Німець - журналіст. — Грозить зрвання переговорів. — Напруження улягається. — Делегат уряду Петлюри про тодішню ситуацію.

Дня V жовтня 1920 р. поділилася наша делегація роботою в той спосіб, що Д-р К. Левицький пішов з перекладчиком о. Жаном до шефа англійської місії, полковника Талента, посол Брайтер до шефа большевицької місії, Йоффе, а я занявся журналістикою й журналістами. Хоровитий Мишуга вже зачав занепадати на здоровлю з перенервування, не міг вставати, жалувався, що не може навіть через телефон говорити, бо дуже стрикає йому в ухах, що у нього проявлялося вже в Берліні.

Вечером на спільнім засіданні ділилися ми вражіннями з перебутого дня. Вони були такі: Д-р К. Левицький оповів про вислід своєї візити в англійській місії. Полк. Талент (або „Талант“, як його „українізував“ д-р К. Л.), чоловік молодий, коло 30-ти літ, на Англіяця не виглядає, бо сміється. Знає лучше по російськи, ніж по німецьки, отже я говорив до того Англіяця по українськи і він мене менше-більше розумів. Насамперед зазначив, що ми невизнані Англією, отже він говорить з нами „дискретно“. Я вияснив йому, чого ми тут приїхали, а о. Жан (котрий як Канадієць

знає також англійську мову) повторив йому те саме для певности ще по англійськи. Ми підчеркували гнет, якого зазнаємо на своїй землі. Полк. Талент відповів: „В Лондоні нічого не знають про поведіння Поляків у Галичині. Зрештою тепер Англія не може на Поляків натискати. Я сам мала особа, до мене належать тільки балтійські справи. Неофіційально прошу, дати мені інформаційні брошури про вашу справу“ Я просив його, щоб передав наші інформації в Лондон. Він дякував, що ми його відвідали і випитував, як дійшло до того, що Поляки заняли Галичину. Були два моменти, в котрих він тішився: раз, коли я сказав йому, що земля під нафтою се наша земля, а другий раз, коли я заявив, що може бути Франція протекторкою Польщі, то може бути Англія нашою протекторкою й обняти протекторат над Галичиною як свого рода східною Швайцарією. В тій хвилі був він дуже задоволений.

До певної міри ще цікавіший, бо актуальніший, був звіт посла Брайтера. Йоффе сказав йому, що коли польська делегація не дасть большевикам вдоволяючої відповіді, то вони вже рішені на зимову кампанію! Далі говорив Йоффе, що галицька справа для Поляків дуже неприємна. З Лондону приїзжає Ксьонжек. Мануільський питав, чи ми були у Литовців. Коли я відповів: „Так“, він перестеріг нас, що большевики чу-

ли, що Нарушевич умовляється з Поляками. (Одержавши цю вістку, ми ще тогож дня получилися з Білорусинами, питаючи їх, чи не знають чогось більше про ту справу, та вони не знали).

З журналістів найбільше вбився мені в тямку кореспондент „Дайтше Альгемайне Цайтунг“, Георг Урбан, котрий інформувався про нашу справу дуже докладно, з німецькою систематичністю аж до таких питань, відки ми маємо гроші на пропаганду своєї справи і як думаємо перевести відзискання Галичини та її організацію.

На слідуєчий день, 2. X. 1920., рухнула по місті вістка, що російська делегація (так її там називали) ладиться до виїзду, бо переговори з Поляками розбилися. Вражіння тої вістки було дуже сильне, так у місті, як — самозрозуміло — і серед нашої делегації. Значить — війна! А з нею виринали й „перспективи“ дальшого знищення нашої землі. Та з другої сторони виринали й перспективи знов якоїсь історичної ролі Галичини. Як стій поспішив я до Мануільського. Там застав я метушню і дійсно щось в роді пакування річей. На мій запит, чи се правда, що большевицька делегація збирається до виїзду, відповів Мануільський, що є така можливість і предкладав мені, їхати з ними. Зараз можете одержати від нас паспорт, казав, і все потрібне на дорогу. Там можете дуже піддержувати актуальність га-

лицької справи. І коли схочете, можете вернути, додав.

Розуміється, я не міг прийняти того пропозиції.

Та напруження між більшовиками й поляками скоро уляглося і ще тогож дня взялася наша делегація до укладання „точок забезпечення“ нашого населення під Польщею на випадок, якби прийшло до мирового прелімінара. Ті точки вручили ми більшевицькій делегації, щоб вона переперла їх при заключуванні мира. Відпис їх ми привезли потому Галицькому Урядови у Відні: ні в моім дневнику, ні в дневнику Д-ра К. Левицького нема тих точок.

Дня 3. жовтня 1920 р. зійшовся я з делегатом Петлюри, Кедровським (він тепер в Америці). Кедровський, з яким я був знакомий ще з Камянця, висказав мені свої погляди на ситуацію, що я таки зараз тоді списав і тут подаю на основі свого дневника: „На українських залізницях в більшевії — говорив Кедровський — страйк. Робітники відмовляються приймати совітські гроші. Більшевики втікають, повстання великі. Ви (радив нам) вручіть меморандум кожному кореспондентови про відносини в Галичині разом з демократичною відозвою. Поляки хочуть воювати, але тільки верхи. Армія здеморалізована ще з утечі так, що 17 верхівців заняло Тернопіль, а дивізія Вдовиченка фізичною силою здержувала польські частини,

щоб стали. З Вранглем говоримо ізза антанти. В дійсности не варт з ним говорити, бо народ піде проти нас. Він має коло 40.000 людей, але в тім Українська дивізія виносить коло 10.000, Кубанців 12 до 15.000, а Дончаків коло 5.000. Добровільці займаються адміністрацією. Врангель продержиться так довго, поки ми не почнемо на зади йому просуватися; він ходити-ме по Дону, по Кубані. Білоруси може піchnуть акцію проти большевиків, білоруські селяне мають зброю по втікаючих Поляках і большевиках, треба їм тільки створити центр для армії. Найкраще булоб їм при нас. Большевиків число на два роки, але хаос там буде десятки років. Для затримки влади мають ще силу, поза межі етнографічної Росії мабуть не мати-муть сили йти. З антантою в нас через Поляків мабуть щось навяжеться. Ваша галицька справа мати-ме підтримку в Англії, а невдовзі і в союзі балтійських народів; якщо не зможете говорити з Малою Антантою, проф. скульптури Паращук прийде до вас в тій справі, він жив у Парижі й Мюнхені. (Далі нечитко). Почасті Англія на їх боці. Чехи їх пропустять. Г-і (?) звертаються до Паращука як до конзулянта. З Гасенком не говоріть, ніщо з ним не рахуються. Большевики слабі. Коли їм беруть десятки тисяч в полон і штаби, то це знак, що їх армія така, яка була наша. Винниченко три дні тому був у Ре-

велі. Він не вернеться до большевії, бо там годі працювати. Богато є вже (далі нечитке слово) проти Польщі, нпр. Монде в Парижі, його брат член закордонної комісії. Він зведе з іншими. Доказуйте, що Польща тільки тоді вдержиться, коли буде в етнографічних межах і не мати-ме підточувань знутри. В польській пресі появилися вістки, що Петлюра згодився на автономію Галичини. Спростування нам не прийняли. Ми говорили тільки про наддніпрянську Україну. У нас перспективи лучші, ніж були досі, але тяжкі. Скоро Франція розчарується у Врангелю, тоді ми вплинемо. Між Поляками й Литовцями прийде до згоди. Між Поляками й Білоросами також. Для вас, Галичан, остало тільки те, щоби шляхом публичної думки голосити про знущання. Зв'яжіть-ся тут з кореспондентами, зробіть їм предложення їхати туди, возьміть від них адреси для посилення їм кореспонденцій... Всю діяльність перенести в Англію. Плюньте на Париж. Англіїці терпіти не можуть великої Польщі. В Лігу Націй і на всякі зїзди подавайте почаще меморанда. В колах Пілсудського не вірять, що Польща задержить Галичину. Але Львова і нафти хочуть. У них погане становище в Познані, де їм розброюють конгресівців. Польща може мати до 230.000 війська, ми перевели через Збруч 50.000 (!); мобілізували на Холмщині й Підляші. Поляки не мо-

жуть довго битися за Галичину. Вони зовсім другі: вже не заводять адміністрації на нашій землі, бо бояться. У большевиків сеї зими мусить померти з голоду коло 10 мільонів людей. Серед таких обставин завойовувать їм годі. Наш селянин буде боротися. Большевики продержать 2 роки, 3 роки, — пять ні. Де кинуть національні гасла, не можуть продержатися. Мануїльський просто сказав, що селянство проти них, але вони держаться помилками Петлюри. Жалко дивитися, як у Галичині вішають селян, що тільки руки цілують... Ось Латвія ліс рубає, хватить їй на 8 літ. А що буде опісля? Росії вони бояться, Польщі теж, а на нас лічать. Потрібна нам єдність національного фронту. Бриндзанови*) скажіть, нехай менше пише про це, що пишуть большевики, а більше, що в Європі пишуть про нас. Пришліть мені факти про знуцання в Галичині й оповістіть список ваших закордонних представників“.

*) Буковинець, провадив у Відні укр. пресову агенцію.

XIV.

Мій особистий погляд на відносини між Йоффе'м і Мануїльським. — Контролюю інформації Кедровського. — Мій досвід що до большевицьких провідників як інформаторів. — Галичини Росія все боялася й боїться. — Погляд Мануїльського на відношення Англіїців до справи Галичини — Що говорив про будучність української нації Зіновєв, а що Раковський? — „Ich sitze nie mehr gegenüber Kost' Lewickuj!“... — Наказ Москви в справі Галичини. — Інформації про Остапенка і Винниченка — Погляди Мануїльського на внутрішні відносини в большевії. — За яку ціну далиб большевики спокій правительству Галицької Держави?

Хоч я вже підозривав чи радше відчував, що голова большевицької делегації Йоффе не відноситься щиро до свого заступника Мануїльського і не втаємничує його в усе, про що його повідомляють з Москви,*) то мимо того старався дуже пильнувати звязків з Мануїльським і бувати у нього по можності часто, щоб усе таки бодай щось винюхати в галицькій справі, котра наближалася до вирішення як головна частина ціни мира між Польщею й сов. Росією. Зреферованих у попереднім

*) Що так воно дійсно було, бачу тепер, перечитавши видані недавно спомини Л. Троцького п. з „Мое життя“. З тих споминів видно, що Троцький був за тим, щоб за всяку ціну заключити мир з Польщею, а Ленін' противився тому, поки не уступив. Всі ті перипетії мусів знати оффе, але ні Мануїльський, ні інші українські члени больш. делегації про це очевидно не знали, бо якби знали, то булоб се можна вичути.

уступі інформацій Кедровського ужив я ще тогож дня на те, щоби вдатися в довшу розмову з Мануїльським про ситуацію. В той спосіб осягав я три річи: 1) Контролював одержані інформації в неясних або мало правдоподібних місцях. 2) Сам лучше орієнтувався в ситуації, бо при такій нагоді довідувався нових річей. 3) Міг інформувати й тим самим орієнтувати всю нашу делегацію в справах для неї доволі трудних, бо в склад її входили два делегати старші віком, для котрих вжитися в психіку такого наскрізь новочасного й революційного руху як большевизм, було очевидно тяжше ніж для мене, а третій делегат др Мишуга, хоч був молодший від мене, властиво полігикою, ні суспільною працею ніколи не займався, тільки мав особистий сприт. Четвертий член нашої делегації, перекладчик о. Жан взагалі не входив в рахубу під тим оглядом, бо був се монах, відданий побожності й точним перекладам. На наші рішення він ніякого впливу не мав і не старався мати.

Отже прийшовши сим разом до Мануїльського, я зачав від того, що одержав інформації такого змісту, що большевицька влада стоїть на дуже непевних основах і поза межі етнографічної Росії мабуть не мати-ме сили по-сунутися.

— „Це правильна інформація“, відповів Мануїльський, „бо нам треба

наперед економічно скріпитися, заки зможемо думати про такі річі."

Тут підчеркну, що бодай мені ніколи не лучилося приловити на свідомій брехні якусь визначнішу особистість з большевицького табору: вони або говорили дуже мало, або зовсім мовчали, або говорили правду. Бодай я не міг опісля ствердити неправди в їх відповідях. Так було в моїх взаєминах з Коппом, з Літвіновом, з Мануїльським, з М. Бараном, з Хомином, з Коцюбинським, з Белею Куном і и. Що між такими представниками большевизму, з якими я потому зустрівся в Канаді, були люде, котрі безсоромно брехали в живі очі, кладу на карб того, що се третьорядні агітатори, котрим на ніякій компромітації не залежить. Що сам Мануїльський інформував мене в одній річі незгідно з правдою, а саме натякаючи на те, що Тр-кий незгодиться так легко на уступки, яких домагається Польща (коли якраз Троцький був тим, що напирив на заключення мира з Польщею за всяку ціну), — се кладу на карб того, що Йосффе не був щирий у відношенні до Мануїльського. Таке я бодай мав вражіння, що він уважав Мануїльського просто „шабасгойом“, бо стоячи в постійнім звязку з Москвою, мусів знати, що Троцький був за миром, а Ленін за дальшою війною. Виставляючи тут свідоцтво правдивости большевицьким провідникам, яких поіменно називаю,

зовсім не хочу тим самим сказати, що в большевизмі нема брехні або, що всі вони „правдомовні“. Що більше: якраз тих правдомовних членів большевицької еліти вважаю найбільш небезпечними, бо то на них держиться сила всего большевизму, а не на тих, котрі цілком затратили почуття між свідомою брехнею і правдою. Та ніде правди діти: у взаєминах з провідниками того страшного руху зустрічав я розмірно більше правдомовних і прямолінійних людей, ніж у взаєминах з провідниками „правого“ напрямку. Се одна з причин того, чому большевизмови як пекольному огневи судилося випалювати моральну перверзію і гниль Росії (котра ще й тепер має подекуди чоло „вчити“ других моралі).

На запит, чи се правда, що їх армія впала на рівень армії УНР, відповів Мануїльський: „Брехня!“ — На питання, чи цеї зими може бути в них такий голод, що невиключена смерть мільонів людей, відповів: „Можливе...“ — На питання, чи він сам сказав, що селянство проти них, але вони держаться помилками Петлюри, відповів: „Брехня! Це з моєї статті хибно витягнене!“ — На питання, чи вони сподіються повстань білоруського селянства проти себе, відповів: „Білоруси дали нам найлучших солдат і підстаршин!“

Мабуть трохи подразнений моїми запитами, розбурхався, запалився й

виголосив цікаву інформаційно-агітаційну промову, котру тут подаю майже в цілості за моїм дневником:

То буржуазія всю енергію зуживає на спекуляцію, бо вона непевна, що буде! Нпр. Поляки були у мене й питали, чи не боїмося, щоби Сх. Галичина стала Піємонтом контрреволюції... Наша дипломатія полягає на отвертості. Ми того дійсно боїмося! Але ми згодилися б на самостійність Галичини. Бо Французи відносяться з презирством до всіх Українців і їх обурення видно і в споминах Н-а. (Тепер не можу собі вже пригадати, що це був за автор і чи ті дві букви латинські чи наші. — О. Н.). Лойд Джордж це спритний, дуже спритний чоловік! Англійці можуть вас підтримати — з боку нафти. Я скорше лічу, що ви можете на Англійців орієнтуватися... Зіновєв каже, що ті нації, що не доросли, як пр. Україна, будуть стерті... Раковський каже, що так не є, бо українізація йде сильно. В російських колах є течія, щоби к'отру Галичину, бо буде колода... ...Хай Петлюра „берйот“!... Але всі Українці робітники за Галичиною. Справу вашої участі в конференції обговорювали голови делегацій польської і нашої. Домбский сказав: „Ich sitze nie mehr gegenüber Kost' Lewickuj!..“ У нас переконані, що Поляки йдуть на зрив переговорів. Можливо, що ми поставимося за тим, щоби ви брали участь у переговорах. Грабский ска-

зав свого часу: „Пілсудський хоче, щоб його ще раз під Київом набили.“ Ми із-за публичної опінії не можемо зривати переговорів, але галицька справа буде держатися нами. По інструкціям з Москви й Харкова маємо зберігати „благожелательний неутралітет“

Далі завдав я Мануїльському кілька питань, котрих не маю записаних. Але що він говорив далі в відповіді на мої питання, вношу з неповязання поодиноких уступів його промови, котрі тут подаю так, як я їх тоді записав:

„Остапенко в Харкові і працює в Чубаря, в промисловому бюро.*) Хочуть його вислати на переговори як експерта. — Винниченко дуже симпатичний чоловік, але скачки робить. — Наша політика тепер — не зачіпати селянина і касувати комуну. Доказ: Закон з 7. лютого 1920, якого автор я. Бо селяне уважають комуну новою панщиною. Ми тепер кажемо: „Вся земля селянам, діліть як хочете! Ми задержуємо тільки землю для цукрових заводів“. Тепер ми скликаємо безпартійне селянство з дорадним голосом, по одному з села. Тисячі тих конференцій відбулися.

*) Остапенком я цікавився, бо сидів з ним в уряді й ми разом їздили на переговори зі штабом французької армії в Одесі (гл. мої спомини: „Рік на Великій Україні“). А що ходили слухи, що большевики ростріляли Остапенка, отже я запитував Мануїльського, що з ним діється.

Мені закидали, що я знищив радянську господарку на селах, але народ одноголосно привітав мою земельну політику. Селяне вже самі організують артілі. Ніяких комун без волі селян не заводимо. Тепер селянство за радянську владу, бо сей закон уважає офіційальним скасуванням „комунії“, яка була для нього скасуванням вартости гроша і т. д. Дядьки творять її самі: спрягаються, бо інвентар зносився, артілі роблять. Супроти того ми маємо часть селян за нами — ту, що дістала землю. Навіть середна часть уважає нас лучшою владою. А могутні хуторяне знищені. В законі з 7. II. постановлено, що навіть хутори остають в руках власників, поки село не ухвалить конфіскати. Чи хто з вас був в Англії?

Далі розмова знов зійшла на Галичину. Мануільський сказав (на випадок, якби нам удалося здобути самостійність Галичини):

„Ми далиб знак комуністам, щоб не дуже рили під галицьким правительством, а воно за це далоб нам можливість, просякати в Європу“

На тім наша цікава розмова того дня скінчилася. Цікаво, що Мануільський до того часу не бачив ні одного примірника віденського тижневика „Воля“, котру видавав Піснячевський. Я лишив йому 5 чисел.

XV.

Порівняння двох членів двох українських делегацій. — Др. К. Левицький про Кедровського. — Відносини між делегаціями польською й большевицькою знов заострилися. — Як нас греміяльно ревізитували большевицькі делегати і що з того вийшло. — Несподівана візита лотишського офіцера. — Її наслідки.

Хто уважно перечитавби напечатані в попередних двох уступах опінії Кедровського й Мануїльського, а не знавби, кого вони представляли, той мігби тут і там подумати, що то Кедровський представляв якусь велику державу, а Мануїльський якийсь еміграційний уряд. З приводу Кедровського мав я на засіданню нашої делегації малу перепалку з д-ром К. Левицьким, котрий винявши свій записник, домагався, щоб ми з тим „дипльоматом“ не вдавалися в ніякі взаємини, бо той чоловік питає, що таке нота, на що ноти, як пишеться нота і хотів, щоб ми йому дали зразок ноти... Одначе мені, що був недавно членом наддніпрянського правительства в Києві, просто не випадало на те згодитися. Я обрушився на д-ра К. Левицького, кажучи, що взаємини з ніким не шкодять, коли є мінімальна увага, а коли Кедровський хоче бачити візирець ноти, то треба йому дати, бо ми нот для себе не пишемо, тільки для пропаганди своєї справи. На тім і стало. Де д-р К. Л. бачився з Кедровським, не знаю. Мабуть Кедровський, знаючи, що

д-р К. Л. ніколи не був на В. Україні, представляв йому надто свобідно тамошні відносини, що обурило президента. Та я стою на становищі, що в політичних справах можуть придатися взаємини з кожним, тільки розуміється треба уважати не так на те, що другий говорить, як на те, що йому говориться.

Старий президент, удобрухавшись після перепалки, дістав навіть добрий гумор і до півночи оповідав нам про парламент старої Австрії, про старого цисаря Франца Йосифа I. (котрого уважав дуже розумним чоловіком, обізнаним зі справами), про прем'єра гр. Штріркґ'а, котрого застрілив молодий д-р Адлер, „не знаючи, кого стріляти“, про наше гр. кат. духовенство старої дати (Качалу, Танячкевича і и.), котре високо цинив і т. д.

Тогож дня Мануїльський повідомив нас, що большевики постановили, домагатися допущення нашої делегації до мирової конференції (хоч ми їм говорили, що маємо інструкцію від свого уряду, не брати в ній участі). Очевидно відносини між делегаціями большевицькою і польською знов загострилися й большевики постановили, допікати Полякам нами.

Тут час описати, як нас грім'яльно ревізитувала большевицька делегація в нашій готелі. Я вже в VI. уступі сих споминів згадував про порт'єра нашого готелю, по котрім ми пізнавали, як у йо-

го поняттю змінялася наша ситуація. Був се чоловік з великим обличчям і животом, з типовим укладом і повагою кращого люка та з іще більшою хитрістю ніж животом. Він кланявся нам то низенько то низько, то звичайно, то слабо, то навіть зовсім нас не замічав — залежно від того, які візитанти до нас приходили або від того, що про нас чув, може й від латвійської влади, у котрій міг бути на таємній службі. Мене той барометр іритував навіть тоді, коли низенько кланявся, бо я й без нього знав, яка наша ситуація в Ризі була, е і буде до самого кінця. Бували дні, коли наш кербер дивився на нас так, якби нас мали таки зараз викидати з Латвії, чого й ми не виключали.

Одного пізнього пополудня сиділи ми всі в своїм готелі, як нараз далися чути проразливі свисти і трубіння сирен. Ми виглянули через вікно і побачили, як з авт, прибраних у червоні прапори, висідала перед брамою нашого готелю ціла пачка большевицьких делегатів. — „Очевидно до нас“, сказав я.

— „Тай не могли тихо заїхати, без такої дивовижі,“ пробурмотів незадоволено наш голова.

Розуміється, треба було їх чемно прийняти, що ми й зробили. Та розмова не вязалася сим разом. Вони посиділи-посиділи, покрутилися, дехто з них оглянув книжки, які ми мали — і відїхали з таким самим шумом як приїхали.

Котрого дня це було, не маю записано (се знак, що то був дуже заповнений день), але добре памятаю ту візиту. Трудно описати міну, з якою по тій візиті видивився на нас висше згадуваний портієр. Він очевидно був противник большевизму по своєму переконанню, бо дивився на нас так, якби хотів нас запитати, чи ми ще з сорому думаємо довго незападатися під землю, чи взагалі стратили всякий сором і вже без ніякого стиду живемо на сім світі тай удержуємо взаємини з такими людьми, як большевики, та ще до того в Латвії і в його готелі!... За його прикладом насупилася й инша готелева прислуга (хоч справа „напивків“ не могла тут входити в гру; зрештою й передтим напивки не були инакші).

На тім дрібнім прикладі настрою латвійського простолюддя можна зрозуміти загадку, яким чином малесенька Латвія (65.800 км² і 1.844.000 душ, в тім 10.5% Росіян, 5.2% жидів і 3.9% Німців!) успіла твердо опертися большевизмови, а одна „40-мільонова нація“ — не успіла... Ой не успіла, бо якже могла успіти, коли в хвилі наїзду на її землю її здоровенні полки, зложені з сито нагодованих і добре одягнених та обутих людей, проголошували свій „неутралітет“... Якже могла успіти, коли її інтелігенція, котра взивала до війни проти большевиків, сама ширила большевизм і навіть не старалася зрозуміти того, що

робить... Де нікчемна демагогія — най-висший політичний закон, де взаїмна ненависть — атмосфера, там очевидно нема що сподіватися якоїсь моральної сили, котра могла б опертися розкладови з нутра і напорови зовні. Та все, що паде, варт того, щоб упало, хоч не все, що росте, варт того, щоб росло.

Атмосфера в готелі ставала така неприємна, що я зачав підозрівати, чи не зроблять нам якоїсь пакости. Моє підозріння перемінилося в певність, коли до моєї кімнати хтось застукав і на мій оклик, щоб увійшов, вступив у кімнату елегантний лотишський офіцер в армейським однострою. Я встав і запитав його, чим можу служити (вони всі говорять добре по російськи і дуже часто по німецьки).

Якеж було моє здивування, коли він запитав мене чистою українською мовою, чи я не пригадую собі його? Він — каже — вчитав в газетах, що я приїхав до Риги з галицькою делегацією і прийшов відвідати мене та просить, зайти до нього, бо він у Ризі вдома і має тут маєток по батьку.

З багатьох моїх знакомств, які накопичилися у мене з довгої блуканини по різних краях, отсе знакомство ніяк не виринали в пам'яті. І я відповів: „Прошу вибачити, не памятаю“...

— „А миж разом служили в українській армії, зустрічалися в Кам'янці“...

— „О, так, вже пригадую собі! Вас

було двох лотишів і Ви оден з них. Я все дивувався, як Ви могли так опанувати нашу мову, що просто не пізнати по вашій вимові, що Ви не Українець. А де дівся Ваш товариш?"

Він оповів про нього і про себе. Ми розговорилися, хоч я дуже не мав часу. Та він оповідав цікаво свою одиссею і про те, як по розвалі нашої армії добився до своєї Батьківщини. Взагалі люде з дуже великих держав (він був вихований ще в старій Росії) або — з дуже малих країн оповідають звичайно цікаво. Що їх вяже в тій цікавості, не знаю. На відхіднім він оставив мені свій адрес. Він зберігся у мене. Хоч уже затертий, та ще видно на нім характеристичні букви, по котрих зараз пізнати чоловіка, що виховувався в Росії (таксамо по письмі зараз можна відріжнити Американця від Европейця): Капитан Андрей Леяс (далі нечитко), Главное Артилер. Управление, Шт... (нечитко) Центр... (нечитко) 45, 9—4, Рига, Лазаретная ул. Нр. 2/4 кв. 15 (далі нечитко) с 4 год. пополудня.

Се оден з таких цінних чужинців, що мабуть радо булиб остали і щиро працювали у нас, якби була сяка-така можливість праці. Між Лотишами є багато добрих жовнірів (доказ: їх спеціальні відділи у большевиків). Мені ще й тепер прикро, що я не міг його відвідати. Та я був такий занятий, що Рига се одинокє місто, в яким я був досить

довго й не оглянув ні одної церкви, ні одного музею, ні одної старої будівлі, — з виїмком старезної палати, в котрій засідала мирова конференція тай то прийшовши за ділом, про що далі. Сам не знаю, як я міг так перейматися роботою на страченій позиції, хоч знав, що вона страчена і що нічого там не встигну змінити.

Розуміється, після несподіваної візиту лотишського офіцера, котрого виводжав я аж до дверей готелю, вся готелева прислуга від порт'єра почавши як не та стала. Правдоподібно знали і його і його родину.

XVI.

Що нам оповідали й радили Білороси. — Првщонас повідомила німецька редакція. — Відвідини кореспондента „Таймсу“. — Що нам переказав сенатор Шелухин. — З чим прийшли до мене чужі кореспонденти пізної ночі. — Як я два рази одної ночі ходив до большевиків. — Під палатою клубу старих кавалерів в ночі.

Дня 4. жовтня 1920. зголосилися у нас два Білороси, полк. Єзовітов й інж. Головінський. Візитова карта першого збереглася в моїх записках. Вона виглядала так:

Colonel K. Jesovitov, Chef de la mission militaire diplomatique de la Republique Démocratique Blanche-Ruthénienne.

Вони приходили з доручення голови свого (тоді вже еміграційного) правительства, Александра Цв'ікевича, котрий також був у Ризі й мешкав у готелі „Метрополь“ під ч. 21. Предклали нам зробити в їх льокалі спільну конференцію й запросити кореспондентів та евентуально дати равт. Особливо в останній справі, котра вимагала більших видатків, не міг я їм дати зобов'язуючої відповіді, отже запросив през. К. Левицького. Він запитав білоруських делегатів, яке їх відношення до Латвії. Єзовітов відповів, що прем'єр Латвії прирік, підперти їх у справі допущення до участі в мировій конференції та що Лотиші, урядивши равт

для Поляків, запросили й Білоросів; тим Поляки були — після його твердження — дуже сконстерновані й виїхали коло 12 год. а Білороси коло 4 раню. Про вас — оповідав нам Єзовітов — ширять Поляки вісти, що ви приїхали сюди за большевицькі гроші, що між вами є большевики, що през. К. Левицький лиш покриває своїм іменем большевиків і т. п.; англійські й американські кореспонденти вірять в се і треба їх скоро поінформувати. Він радив нам піти також до Дессартіж'а, котрий мешкає при вул. Антонінській ч. 4 або 6. Це б. російський офіцир, що служив при гузарах в Петрограді, а тепер французський представник на балтійські краї; він в курсі справ.

Особливо перше твердження нашого гостя (про приречення премієра Латвії) видалося нам неправдоподібне. Ми рішилися, не давати спільного рахту. Д-р К. Л. переповів нашим гостям свою розмову з англійським представником, а я старався добути від них адреси тих чужих кореспондентів, з котрими ще досі не міг зустрітиса. Вони й дали мені адресу Шапіри, кореспондента варшавського соціалістичного щоденника „Роботнік'а“ (ППС): готель „Коммерс“, ч. 24.

Тогож дня повідомила нас редакція німецького органу „Рігаер Рундшав“, що Поляки розпускають вістку, немовби Галицька делегація вже виїха-

ла з Риги й домагалася від нас пояснен~~ня~~
у тій справі.

Тогож дня відвідав нас кореспондент великого англ. щоденника „Таймс“, мр. Кеннеди, котрому ми оставили візитку в його готелі. В розмові показалося, що він був мало поінформований. Особливо зацікавився документом у справі Галичини, який антанта прислала нам через фронт.

О год. 3 по пол. прийшли до нас знов Білороси з повідомленням, що приїхав сен. Шелухин (наддніпрянська місія) і просить переказати нам, що між Наддніпрянцями й Польщею готується розрив, що в Варшаві від 5 днів нема хліба, що там грозить міжпартійна боротьба і що Наддніпрянці будуть протестувати проти поведення Поляків, а нам радять твердо держатися. Поляки дуже занепокоєні, що большевицька мобілізація на Білоруси дала 60.000 добровольців. Ми (себто Наддніпрянці) їм (себто Полякам) кажемо: Ви їх вигнали в ліси, зробили партизанами... а тепер маєте! Петлюра приготує ряд протестів. Воєнна партія Латвії — говорили вже від себе Білороси — дуже прихильна новим державам і радили нам дати статтю про Галичину до її органу „Латв. Карейвіс“ і до „Соцдемократа“ також.

Прийшовши пізно у вечері до своєї кімнати, застав я у себе двох чужих кореспондентів, від лотишської преси й від „Франкфуртер Цайтунг“. Вони вий-

шли від мене о год. 11 в ночі. Прийшли запитати, „чи це правда, що большевики відказалися Галичини“. Вони чули про се вже від американських кореспондентів у ресторані як вістку. „Відказалися Галичини“ — мало очевидно означати „десінтересман“... На ту вістку я з пос. Брайтером таки зараз в ночі пішов до помешкання большевицької делегації. Мануільського ми не застали. Був на конференції з Поляками. А Йоффе сим разом і посла Брайтера не прийняв: вимовився, що хорий. Приняв за нього Оболенський і сказав нам, що досі „Поляки нічого конкретного не відповіли...“ На що саме не відповіли, чи на заяву про десінтересман, не можна було від нього витягнути. Можливо, що сам не знав.

Ми вернули з тим до себе, до готелю, а була вже північ, і переповіли те, що знали, през. К. Левицькому. „Ідіть ще раз до большевиків, таки зараз“, сказав до мене голова нашої делегації, „бо (серцем) чую, що діється щось важне“...

Старого посла Брайтера не випало мені вдруге тягнути так пізно до большевиків тим більше, що він певно мусів дуже прикро відчути те, що Йоффе вже і його сим разом не прийняв. Отже я взяв з собою як свідка д-ра Л. Мишугу. В великім знервуванні дійшли ми по півночі до помешкання большевицької делегації. Я застукав до їх дверей.

Впустили нас. Але — Мануїльського ще не було з нарад.

Ми вийшли. В мені зачало ворухитися підозріння, чи не здурили нас большевики і чи вже й Мануїльський не хоче з нами бачитися. Щоби сконтролювати се, пішли ми під дім, в котрім відбувалися засідання мирової конференції. Вся палата була освітлена, авт перед нею не було. Значить, большевики в своїм помешканні сказали нам правду, що Мануїльського ще не було з нарад. Він очевидно добивав торгу... Коли жадна з делегацій ще не завізвала авт телефонами, то се знак, що не збиралися ще вставати від стола, при котрім рішалася й доля Галичини.

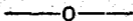
Тяжко нам стало і ми пішли. Пусто і темно було в старих улицах Риги. Тільки старезна палата клубу старих кавалерів світилася ще довго за нами.

Коли ми так вертали до свого готелю пустими вулицями старого міста, мій утомлений ум говорив мені, що справа ось-ось рішиться. Знервований Йоффе не видержав, положився і післав фізично твердшого від себе хахла, кінчати діло, за яким приїхали. А рівночасно мав я якесь очевидно хоробливе вражіння, що той торг взагалі ніколи не скінчиться й аж поки архистратиг Михаїл не затрубить, щоб уже йти на Йосафатову долину, наша галицька делегація все так ходити-ме нічю пустими вулицями.

цями Риги й очікувати вирішення долі Галицької Землі.

Я здавав собі з того справу, що я вже хорий. (Того дня була така студінь, що ми аж захрипли були в готелі, топити в печах там було неможливо, мабуть були зіпсуті, а в большевиків було так тепло). Решти тої ночі не міг я занути.

Та ще не ця прогулька була верхом прикрости.

XVII.

Польська заява на мировій конференції в справі Галичини. — Чому Йоффе дивився на справу мира оптимістично а Мануїльський песимістично. — Наша нарада з Білорусинами і що говорив на ній Цьвікевич. — Телефонат про порозуміння між Йоффе'м і Домбським. — Висновки з того телефонату.

На другий день, 5 жовтня 1920, пішов я передовсім до Мануїльського. Він сказав мені таке: „Вчера засідання мирової конференції тревало до години пів до першої в ночі. Поляки заявили, що справа Галичини це внутрішня справа Польщі; Галичина ніколи до України не належала. На те відповів Йоффе, що всі галицькі партії, навіть ідеологічно bliщі Польщі ніж радянській Україні, заявляються проти Польщі. Зверніться сьогодні вечером по декларацію до Шеншева (хто був той Шеншев і про яку декларацію говорив Мануїльський, вже тепер не памятаю, а в записках більше про це нема. — О. Н.). Йоффе дивиться на справу мира з Поляками оптимістично, я песимістично.*) На випадок розриву гостро поставимо справу Галичини“.

*) Тепер уже ясно, чому Йоффе дивився на справу мира оптимістично: бо він уже мав інструкцію з Москви, уступити Польщі все, чого зажадає й не сказар того Мануїльському. Дятого М-й дивився на справу закінчення мира песимістично.

Про дезінтересман у справі Галичини ні слова. Тоді я згадані в попереднім уступі інформації лотишського журналіста й коресподента „Франкфуртер Цайтунг“, про котрі вони довідалися від Американців, поклав на карб звичайних поголосок. Та тепер, коли се пишу, мені здається, що Йоффе мусів мати звязок з Американцями й говорив їм річи, які скривав навіть перед Мануїльським.

Тогож дня перед полуднем прийшов до нас лист від галицького посла в Берліні, дра Евгена Левицького. Змісту того листа в моім дневнику не зазначено. Видно мусів бути мало цікавий.

Пополудні відбули ми нараду з Білорусинами в їх льокалю. Про ситуацію реферував їх голова Цвікевич. Він говорив так: „Поляки й большевики здержуються з висказом що до Білоруси. Без границь і правительства вони готові визнати Білорусь, бо обі сторони думають висунути „своїх“ Білорусинів. Ми прийняли таку тактику: заховуємо вижидаюче становище, щоб опісля прихилитися до того, хто конкретніше поставить нашу справу. Покищо навязуємо з ким можемо: з Лотишами і їх правительством, з Українцями і з Галичанами. Дорогу з Двинська в Ригу хочуть Поляки зробити приватним підприємством під їх військовою охороною. А Двинськ се ключ Латвії. Це знає лотишський уряд. Лотиші страшно ворожо ставлять-

ся до большевиків і до Москви взагалі. Супроти того всего ми займаємо таке становище, що з Польщею можемо договоритися але на державних началах. А Лєтиші заінтересовані в тім, щоб ми не вступили на шлях автономізму. Польщі без Латвії трудно, а Латвія тягне нас але як самостійний чинник. Маєрович розуміє, що договір між Петлюрою й Польщею це будова на піску і що сепарація українського уряду це питання часу. Українці стоять на тім, що їх справу боронять большевики й тому вони вмішуватися в конференцію не хочуть, поки совітська Україна держиться етнографічної засади. Колиж Польща визнає уряд Раковського, тоді наступить зірвання Петлюри з Польщею. Поляки під натиском факту, що вони вже на білоруській території, предкладають нам порозуміння. Ми відповідаємо, що (підемо на порозуміння) тільки тоді, коли вони визнають незалежність Білоруси з нашим урядом на чолі. Та мабуть це до нічого не доведе. Тут відбувається торгівля за територію, не за порядок на Сході. Ми готовимо заяву, але не маємо надії, що будемо на конференції. Співробітник „Роботніка“ поінформував нас, що ППС. за миром, а польські народіві демократи під умовою захоплення чужих територій. (Тут Цвікевич перечитав проект своєї заяви про самостійність Білоруси; заява була подібна

до нашої, на підставі „волі народа“ — і говорив далше:) Росія й Польща не мають спільних границь на своїх етнографічних територіях. Німці домагаються також допущення до конференції. Пілсудський хоче йти до т. зв. стратегічної лінії Польщі, до лінії Двинськ — Березина. На Білорусі творяться національні білоруські частини. Ми вже 4-тий раз в двох огнях. Поляки питали нас неофіційно, яка границя булаби для нас приемле. Ми на те не відповіли. Було предложення — по німецьким окопам. Литва й большевики тепер одно. Поляки хочуть перетяти їх звязок. Що діється тепер на полудне від Припеті, не знаємо, бо відти не приїздить ніхто. Шелухин каже, що большевики відступують сильно й далеко. Здається, що другий раз Поляки на Київ не підуть. Вони стали на границях, які мали перед наступом на Київ.

По Цвікевичу говорив коротко др. К. Левицький. Він сказав: Большевики визнали державну самостійність Галичини, Поляки ні, навпаки — уважають галицьку справу внутрішньою справою Польщі. Ми маємо становище антанти з 1919 р. Про Велику Україну не говоримо, бо Петлюра ще з Поляками. Петлюра тепер в сліпій улиці, бо Поляки переговорюють з радянською Україною. Ми не стараємося о допущення до конференції.

Потому обговорювано ще справу спільної заяви, при чім Цввікевич сказав, що Польща для Білорусів і культурно більше небезпечна ніж для Галичан, бо Галичане мають більше інтелігенції.

Коли ми вийшли з тої наради з іще біднішим ніж ми білоруським урядом на еміграції, сказав др. К. Левицький: „Маю вражіння, що їх уже надувають Поляки“.

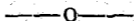
Вечером о год. 10 відбули ми засідання своєї делегації, на котрім наш голова сказав: „Не маю надії, щоб акція з Білорусинами мала успіх: їх кудись тягнуть Поляки. Що до мирової конференції, то треба відповісти на заяву Домбського (що справа Галичини, се внутрішня справа Польщі).“

Тут др. К. Левицький вніс свій проєкт відповіді, який він виготовив по нараді з Білорусинами. Над тим проєктом відбулася жива дискусія.

О год. 11 в ночі прийшов до нас інж. Головінський і сказав: Ми одержали телефонат, що між Йоффем і Домбским прийшло до порозуміння і що в п'ятницю має це бути оповіщене на повнім засіданні мирової конференції.

Хоч Головінський не сказав нам, від кого одержав той телефонат, але зміст його видався нам дуже правдоподібний. А коли наступило порозуміння, то ясно було, що його ціною була головнo на-

ша Галичина. Значить — справа вже дійсно добігала до свого кінця. Як, про се довідаємося вже завтра, 6 жовтня 1920 р., в тяжкий і памятний для нас день...

XVIII.

Наш найтяжший день в Ризі. — Коли я ще мав подібно тяжкі переходи. — Їх порівняння. — „Z czasów młodości sielskiej, anielskiej“. — З нутра палати старих кавалерів. — Скочна границя. — „Оддали й мою Батьківщину“. — Коли люде сміються замість плакати. — Чому я Мануїльського не міг назвати Пłosкинею.

День 6. жовтня 1920 р. був нашим душевно найтяжшим днем. Хоч ми й додумувалися весь час, що большевики зроблять з Галичиною, то таки почути се й довідатися від них, що се вже сталося, було невимовно тяжко.

Рано того дня пішов я до Мануїльського, але знов не застав його. В большевицькій делегації сказали мені, що він на конференції з Поляками. Тоді я пішов до палати клубу старих кавалерів, у котрій відбувалися засідання мирової конференції. Вперше треба було зайти до середини тої палати...

За весь час свого життя не пригадую собі тяжшого ходу кудись. Як його представити читачеві, щоби спомин того факту віддати бодай у приближенні правдиво? Памятаю, як мене 17-літнім хлопцем у VII. кл. гімн. виключали зі всіх гімназій Галичини і Буковини, літ тому рівно 30. За що, досі не знаю. Памятаю якби се було вчора, свій тяжкий хід коридорами польської гімназії в Бучачи, до канцелярії, де велося слідство за мниму приналежність до таємної студ. соціалістичної організації (ко-

трої ми не мали, а мали тільки невинний національний кружок, котрий передплачував Літературно-Науковий Вістник!). І памятаю, як ведучий слідство сказав мені:

— „Подпіш тен акт!“

Я просив, щоб мені перед підписом дали його перечитати. Відповідь на те звучала:

— „Nie! ...Jeżeli podpiszesz, możesz być wykluczony z tego gimnazjum, jeżeli nie podpiszesz, możesz być wykluczony ze wszystkich gimnazjów całej Galicji“.

Я відчував вороже відношення до себе, але аж такої подлости я не припускав, що власне той акт так уложений, що коли його підпишу, то виженуть зі всіх гімназій. Я ще опирався та вкінці підписав, не читавши. Незабаром прийшло вирішення... прогнання. Памятаю, як тяжко було мені виходити з будинку гімназії та як ще тяжше було йти до дому батьків. Я пішов за місто, на гору башти, над рікою, під сад старої аптики, де тепер є наша захоронка — і там сердечно виплакався на самоті, звертаючись до ясного, погідного неба. А потім пішов до дому і все сказав родичам. Памятаю, як плакала покійна вже мати, що її дитина „перед самою матурою втопилася“. Я невимовно тяжко відчував її плач. Такі трагедії часто лучалися тоді, лучаються й тепер у недержавних народів та вливають у них на довгі ча-

си ненависть, від котрої трудно освободитися. Докорів мені дома не робили, бо вірили, що я не винен (зрештою тоді нищено нашу молодь страшенно й майже рівночасно зі мною прогнано кільканацять Українців з гімназії). Та той брак докорів болів ще дужче, якби вони були. Тут годиться підчеркнути, що не всі польські педагоги тих часів були такі єхидні, але лучалися між ними й люде благородні, як покійний вже інспектор Дворский. Завдяки йому я хоч слабо міг бути підготований з математики, здав опісля матуру як приватист у Львові в четвертій польській гімназії, хоч ні я, ні ніхто за мене не ходив його просити о протекцію. Та що муки коштували мене ті переходи, трудно описати.

Та хоч який тяжкий був для мене мій примусовий вихід з гімназії, то була в нім і одна ясна черта: я розумів, що виходжу з пекла, де нас Українців постійно мучили і дразнили, прозиваючи такими словами, як „*dzicz hajdama-ska*“ і т. п., що ми як діти страшенно болючо відчували. Отже з опущенням гімназії кінчилися бодай ті моральні тортури, які нам у ній завдавали.

Коли порівнюю той найтяжший перехід моєї вчасної молодости зі своїм ходом до палати, в котрій відбувалася мирова конференція в Ризі, то мушу ствердити, що останній був тяжчий. В

нім, бодай для мене, не просвічувало нічо, але то буквально нічогісенько, ні оден промінь так, що в той будинок увійшов я майже непритомний з пригноблення. Хвилями йшов я зовсім як автомат, такий був перемучений. Отже памятаю тільки дещо з того свого одинокого побуту в тій палаті: якийсь довгий коридор, потріскані кам'яні плити в долівці, старі, мабуть венецькі, зеркала, якісь скляні двері, що отвіралося на обидва боки, саля з довгим столом, зеленою скатертю накритим, людей при ній, чорно одягнених і слугу, котрий викликав мені Мануїльського.

Він зараз вийшов до мене. Я зібрав усю силу, щоб бути притомним і запитав його: „Що з нашою Галичиною?“

Мануїльський відповів: „Ми мир підписуємо, тяжкий для Галичини, Білорусі й України. М. і. гарантується права культурні і т. п. Росіянам на польській території й наоборот. Я підніс справу меншинств. Ми будем обстоювати цей пункт. Поляки хочуть тільки прелімінарного мира, щоб не допустити нашого посольства. Границя буде така: Полякам отдали й мою Батьківщину — Сарни, — Пинськ, — аж під Минськ, далі йде границя коло Шепетівки, —, почти всю Білорусь. (Він скавав, мішав схвилюваний і говорив уривано)... Ми стекли кровю й не можемо нічого лучшого мати... Коли буде мир, буде там

революція... З Галичини зробимо питання Ельзасу й Лютарингії.. І без порозуміння з Йоффе'м можете внести декларацію, що Росія пішла на зустріч анексійним змаганням Польщі. Галичане! Ми вас приймемо. (Мав очевидно на думці наших утікачів зпід Польщі). Транзит дають нам Поляки через Польщу з Австрією й Німеччиною. До цього треба буде людей. Румунії треба буде дати 180 мільонів золотом. Петлюра не існує“

Де я записав наведені тут слова Мануїльського, чи таки там, у палаті, в котрій заключувано мир, чи вернувши до готелю, — не маю записано. Мабуть таки там, на місци, пишучи дослівно за ним те, що говорив, про що свідчилиб такі його слова, як „почти“ (майже) і те, що ті записки зроблені хемічним олівцем, а далі, на тій самій стороні писав я вже чорнилом, очевидно в готелі.

На боці на тій самій стороні написані в моїм дневнику олівцем отсі слова: „Ich weis schon alles“ — сміємося...

Гіркий і сухий се був сміх, викликаний очевидно моїм звітом з розмови з Мануїльським. А ті німецькі слова сказав правдоподібно голова нашої делегації, Д-р К. Левицький. Здається, що найтяжші хвили в життю людей кінчаться не плачем, тільки сухим, гірким сміхом. А тут було чого глумливо сміятися, розуміється з себе самих. Бо не

такі услівя предклядала колись антанта нашим політикам. Вони не прийняли їх і до кінця казали вести війну армії, котра не мала амуніції. А тепер уже „було відомо всьо“.

— „Полякам оддали й мою Батьківщину“, казав з жалем Мануїльський. Сі його слова не дали мені за весь час писання сих споминів, назвати його Плоскинєю між бродниками, хоч большевики відиграли там ролю бродників: весь час говорили, що постоять за Галичиною і потому їх представник Йоффе, розуміється по наказу з Москви „пустив її кантом“.

XIX.

„Мое поважання пану президентови!“... — Що мені сказали в наддніпрянській місії. — Шелухин і Бісмарк. — Один цілий документ і один виїмок з документу. — Одно маленьке „резюме“ на підставі слів великого мислителя, котрого нарочно не називаю.

Тогож дня, 6. X. 1920, голова нашої делегації пішов з товмачем о. Жаном до французької місії. Коли він увійшов, встав секретар, чи якийсь інший урядник тої місії, Француз, і привитав його по українськи словами: „Мое поважання пану президентови!“ Здивований голова нашої делегації видивився на нього, а той каже по нашому: „Я добре знаю п. президента, бо я перед війною пять літ сидів у Косові“. Далі зачав інформувати шефа французької місії, що д-р К. Л. се старий галицький діяч і дійсний представник населення тої землі. Супроти такої рекомендації нашого голову прийнято надзвичайно чемно, та розуміється се не могло в нічім змінити нашої невеселої політичної ситуації. А той Француз, що говорив по українськи, сидів у Галичині як розвідчик. Таких перед війною було багато. Вони все появляються перед кожною заверухою.

В само полудне прийшов до нас секрет. К-о від наддніпрянської місії й запросив мене піти до них. (Повного його назвиска я не записав і пригадати собі його не можу). Я пішов. Там сказав мені К-й (мабуть Кедровський), що

знає від латвійського міністерства, що з хвилиною, коли Польща заключить мир з большевиками, Франція підпре Врангля, а великої Польщі вже не підпирати-ме... З того видно, який фантастичний спосіб думання мали наддніпрянські делегати. Сен. Шелухин своїм звичаєм напав на Галичан, закидаючи, що їх політики в Парижі закопали й Галичину й наддніпрянську Україну і т. п. Між усіма Наддніпрянцями, з якими я зустрічався, мабуть ніхто більше не ненавидить Галичан як сен. Шелухин. Кілько разів я дивився на нього, як він з заїлістю виголошував обвинувачення проти Галичан, все здавалося мені, що маю перед собою типового потомка якоїсь степової орди, котрий доказує, що треба руйнувати культурне населення, щоб було де попастися й поскакати табунам ординських коней. Такий він! А поза своєю ненавистю до Галичан він чоловік симпатичний, бо щирий і прямолінійний, хоч його „пряма лінія“ може бути кожного дня инакша — так як у Бісмарка, з тою ріжницею, що Бісмарк як політик руководився розумом, а сен. Шелухин степовим настроєм.

Розуміється, характеризуючи коротко і справедливо сен. Шелухина, не відношу тої характеристики до „всіх“ Наддніпрянців, між котрими, таксамо як між Москалями й Татарами, зустрічав я й дуже культурних людей, свобідних від атавізму.

Весь той час часто відвідували нас Білорусини, бо доля їх землі була тісно звязана з долею Галичини.

А вечером того дня о год. 6. розпочали ми засідання, на котрім виробили протест слідуючого змісту:

Рига, 7 жовтня 1920 р.

До Мирової Конференції в Ризі.

Уповноважена Делегація Національної Ради Східної Галичини та її Уряду прибувши в Ригу, аби беречи державно-правних інтересів Східної Галичини, не зголошувалася до участі в нарадах Мирової Конференції, бо вважала інтересовані воюючі сторони, Польщу та Совітську Росію і Радянську Україну, за некомпетентне форум до вирішування державної справи Східної Галичини. — Коли-ж в тоці нарад Конференції Делегація Совітської Росії й України, визнавши державну незалежність Східної Галичини, піддалася напорови польської Делегації та згодилася прийняти в прелімінарнім мировім договорі таку демаркаційну границю, що Галичина припадає на захід від неї, то вважаємо нашим обовязком як заступники легальної влади Східної Галичини заложити отсим найбільш рішучий протест проти всякого хочби лиш тимчасового розпоряджування землею Сх. Галичини чи зі сторони Польщі чи зі сторони Росії або України, бо всяке рішення дотично сх.-галицької території без згоди представників Національної Ра-

дї Сх. Галичини, се ярке насилування права самоозначення населення сеї території. І тому таке вирішення не може мати ніякого значіння та його наш нарід ніколи за важне не признасть. — Самовільне вирішування про державну територію Сх. Галичини мировим договором між Польщею та Росією й Україною прямо нарушує волю народу Сх. Галичини, узнану постановою Найвисшої Ради держав антанти з 11 липня 1919 р.*), прийнятою також Польщею, котрою запоручено, що про державне становище Сх. Галичини на підставі права самоозначення вирішить в останній інстанції її населення. — Супроти цього протестуємо проти трактування державної справи Сх. Галичини як внутрішньої справи Польщі, бо український нарід цієї території, що ніколи не

*) Та постанова „Найвисшої Ради коаліційних й усоюзнених держав“ звучала: „Польське правительство буде уповноважене завести в Сх. Галичині цивільну управу після того, як воно заключить з коаліційними й усоюзненими державами умову, котрої застереження (клявзулі) мусять в якнайбільшій мірі забезпечувати територіальну автономію, політичну, релігійну й особисту свободу населення. Ця умова буде спиратися на право самоозначення, яке населення Сх. Галичини виконає в останній інстанції відносно своєї політичної приналежності. Час, в котрому це право буде виконане, означать коаліційні й усоюзнені держави, або орган, якому вони дадуть на це повновасть“. — О. Н.

хотів і не хоче належати до Польщі, здійснюючи своє державне право проти анексійних наступів Польщі, виборів у міжнародних зносинах за останні два роки признання Сх. Галичини окремою державною одиницею, окремим підметом міжнародного права. — Вкінці протестуючи проти всякого значіння, важности і правної сили мирового договору Польщі з Совітською Росією й Україною дотично сх.-галицької території, підносимо, що справа державної самостійности Сх. Галичини в якнайскоршій часі повинна бути остаточно вирішена світовою конференцією згідно з волею населення сеї території, бо годі допустити, щоб по розвалі Австрії, всі її народи на підставі права самоозначення одержали свої державні території, а тільки один український нарід на своїй питомій галицькій території підданий був під безпощадну владу свого відвічного польського ворога, що його вже тепер винищує нечуваним в світі нелюдським способом, хоч Польща не має признаної Сх. Галичини. — Уповноважена Делегація Національної Ради Сх. Галичини та її Уряду. (Слідують підписи).

Коли я сьогодні розпам'ятую всі документи і справи, котрі я літ тому десять з таким болем переживав і коли дивлюся, які концерти „державного способу думання й поведіння“ дають Поляки, котрих інтелігенція безперечно

культурніша від нашої, — то мимохіть приходять на думку те, що прикро сказати, але сказати треба, а саме: Велике було милосердя Боже, котре не дало нашій провідній верстві тягару званого державою, який був не під силу її духови. І мимохіть пригадується таке місце одного з найбільших мислителів, яких знаю (не маю під рукою оригіналу, тільки англійський переклад): „Presume not to examine the works of the Most High, but search diligently thine own iniquities, in how great things thou hast offended and how much good thou hast neglected.“ (Не будь настільки зарозумілий, щоб судити діла Найвисшого, але пильно досліджуй свої власні неправости, в яких великих справах ти блудив і як багато доброго ти занедбав), до чого ще верну, коли подам останній і найостріший наш документ, який ми оповістили в Ризі.

XX.

Довго тревав оден тяжкий і болючий день. — Дискусія з Білорусинами. — Що оповідав Олексюк — Наш останній рижський документ. — Не кричи в театрі „горить!“, бо сам в те повіриш і на тім потерпиш. — Дещо про Польщу і Росію, а про нас ще буде.

Памятного для мене і для всіх Галичан дня 6 жовтня 1920 р. працювала Галицька Делегація в Ризі цілий той день і ще від 6 год. веч. до год. 3 рано. Притім мене немилосердно боліла голова і весь склад делегації виглядав мов з хреста знятий.

Опріч оповіщеного в попереднім уступі протесту виготовили ми того вечера ще проєкт відозви „До Всіх“. Був се модний тоді титул усяких прилюдних відзивів, впроваджений в моду большевиками, котрі раз-у-раз оповіщували всякі відзиви п. з. „До всіх, до всіх, до всіх!“ Той проєкт коштував нас багато часу і дискусій з Білоросами, котрі мали його разом з нами підписати та перечилися з нами трохи не за кожний зворот і навіть за поодинокі слова аж до другого дня вечером. В часі укладання того проєкту приймали ми розуміється ще й гостей. Між ними найцікавіший був тоді наддніпрянець Олексюк, котрий прийшов до нас о год. 10.30 в ночі і приніс такі наскрізь конфузні та з виїмком одної неправдоподібні інформації: „З Варшави — казав — можуть відкли-

кати Домбського, бо вся польська делегація проти мира (а він за миром). Домбський не прийняв нас (наддніпрянців) сьогодні, а відложив прийняття на завтра год. 10 рано. Наше (наддніпрянське) військо вже за преділами сили Польщі. Поляки роблять у Врангля заходи в справі признання їм цих (?) територій. Договір большевиків з Литвою уневажнюють... Мануїльський це син вихреста кантоніста й Польки“...

Коли ся остання інформація правдива, подумав я собі, то Україна сильно асимілює, бо Мануїльський при всім своїм інтернаціоналізмі й большевизмі таки, ніде правди діти, Українець. Зі всіх інформацій Олексюка одна виглядала на правдиву: що Домбський не хотів прийняти делегації Петлюри.

О год. чверть на першу в ночі прийшли до нас Білороси й повідомили, що годяться на спільну з нами заяву, яка має бути оповіщена.

Дня 7 жовтня 1920 завзята дискусія з Білоросами над змістом заяви, котру ми вже виготовили, тревала від полудня до год. 3.30 по полудні (передтим і потому то ми ходили до редакцій „Рігаше Рундшав“ і „Дас Фольк“, то до нас приходили різні репортери). Того ж дня Білорусини предложили нам заложення союзу спільної оборони на будуче, причім зажадали грошевої допомоги. Ми списали їх домагання й вислали до дик-

татора. Докладнішого змісту їх домагань нема ні в моїм дневнику, ні в записках дра К. Левицького. А ухвалена нами спільна заява виглядала так:

ДО ВСІХ!

Спільний протест Делегацій Білої Русі і Східної Галичини проти імперіялістичного захвату їх земель на основі рижського прелімінарного договору.

В Ризі підписується сьогодні прелімінарний мировий договір між Польщею й Росією), який не тільки не уладить відносин на сході Європи, але ще більше розогнить народну боротьбу. Послідовністю цього договору являється безправне знасилування волі цілих народів, старі землі яких переторговано як приватну власність відповідно до забаганок зарозумілого імперіялізму. Жертвою цього торгу впали передовсім Біла Русь, якої територію безправно розшматовано на ко-*

*) Слово „й Україною“ свідомо пропущено, бо мимо присутності Українців і навіть двох Галичан у большевицькій делегації та мимо того, що Українець Мануїльський був заступником голови большев. делегації — було вже зовсім ясно, що Українці не мали ніякого впливу на заключений в Ризі договір: Йоффе, представник Москви, і Домбський, представник Польщі, рішили про договір в чотири очі.

кати, та Польщі й Росії, та Східна Га-
 тація чина, яку в цілості полишено на по-
 ськи у Польщі, як також інші старі укра-
 сеговські землі: Холмщина, Волинъ і
 год. ділля. А незабаром почують наслід-
 сько того торгу. Литва й інші прибалтійські
 ляки жави. І Біла Русь і Східна Галичина
 приз, здійснили й виконали своє право са-
 вір значення, оснували свої держави, за-
 юють. учаючи рівноправність всім націо-
 тоніснним меншостям, вибрали легальні
 І вительство, зорганізували свої армії
 ва, Г завели свою державну адміністрацію.
 асим, ти Сх. Галичини виступила імперіалі-
 своїм, чна Польща війною і по довготриваю-
 таки, кривавій боротьбі удалося їй пере-
 всіх, ти чужою допомогою й залити салдат-
 дала, ою цю країну. Від того часу шаліє на-
 тів П землях страшний імперіялізм, вигуб-
 йшли, десятки тисяч невинних людей, тися-
 годя, рнованх, тисячі ростріляно або пові-
 має, со за любов до їх Рідного Краю. Спале-
 Ді зрівнано з землею цілі полоси Білої
 з Біл, и і Східної Галичини, тисячі людей
 ми в, их країн мусіли покидати свої хати та
 до Г, кати без хліба й пристановища по ці-
 тому Європі, викликаючи загальне спів-
 Рунд, ть. А проти тих, що остали на місцях,
 ходи, вадить Польща погромами варварську
 лорус, ермінаційну боротьбу, відмовляє їм
 союз, упу до національних шкіл, урядів,
 чим з, ного слова, до життя. | Все те робить
 списа, ьща в тій цілі, щоб експльоатувати ті

богаті в сирівці країни не на користь мешканців тих земель, знищених війною, а на користь галапасного життя польських можновладців. / Хоч згаданий пре-лімінарний договір визнав незалежність і суверенність Білої Русі й України, а Східна Галичина вже перше визнана державами антанти як окремий державний організм, то всеж таки як довго триває окупація на тих землях, як довго оку-панти не будуть примушені забрати свої війська з чужих для них територій, так довго окуповані землі остають під тяж-ким ярмом неволі — і про дійсний мир не може бути бесіди. / Боротьбу проти всякого імперіялізму провадимо і будемо провадити до кінця. Апелюємо до всіх в ім'я найсвятіших ключів людства, в ім'я культури, мира і людськості: Поможіть нам в боротьбі за право до життя, дайте нам поміч в боротьбі за свободу! Коли Ви схочете, то зможете вплинути на свої правительства, щоб не допомагали імпе-ріялістам задавити народи, котрі борять-ся за свободу! Чиж по розбиттю старих тюрем народів має повстати нова поль-ська тюрма? Сповніть свій обов'язок су-проти поневолених і скажіть своє тверде слово: Республіка Білоруська має право до життя і повної свободи! Республіка Га-лицька має право до життя і повної сво-боди! / В Ризі, дня 8 жовтня 1920. / ЗА ДЕЛЕГАЦІЮ БІЛОЇ РУСИ: Вацлав Ла-стоускі, голова делегації; Олександр Цві-

кевіч, Олександр Головіньські, Антон Аусянік, — члени. ЗА ДЕЛЕГАЦІЮ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ: Др. Кость Левицький, голова делегації і член галицького правительства; Ернест Т. Брайтер, посол столичного міста Львова; Др. Осип Назарук, б. міністр України; Др. Лука Мишуга, о. Йосафат Жан, — члени.

Цей документ вимагає бодай деяких пояснень. І так — передовсім не треба думати, що ми свідомо писали неправду про „спалення і зрівнання з землею цілих полос“ Рідного Краю: ми дійсно вірили, що Поляки зробили се, бо такі вісти до нас доходили. Наша віра в такі річи тревала ще й довго потому і се було головною причиною того, що я ще 4 роки після вирішення галицької справи мучився на чужині й не робив ніяких заходів, щоб вернути до дому. Пропаганда в часі воєнного пожару викликає подібні наслідки, як наслідки крику в театрі: „Горить!“ — Друга річ, яка вимагає пояснення, се те, що в повисшім документі говориться тільки про нову польську тюрму народів, а ні словечком не згадується про нову російську тюрму народів, хоч в тім самім документі стверджується, що Польща й Росія поділилися чужими землями. Річ вельми цікава, що Білорусини завзято противилися такому поставленню справи і се було головною причиною довгих суперечок між обома делегаціями. Білорусини закидали нам

несправедливість такого ставлення справи, а ми підозрівали їх, що вони хочуть „загравати з Поляками“ і тому роблять герегу. Те, що ми в большевії не бачили й не хотіли бачити нової тюрми народів, мало дві причини: 1) Свого рода традиційний нахил в сторону Росії в часах боротьби з Польщею, нахил клясично висказаний Окуневським у старім галицькім соймі: „К о л и в ж е м а є м о т о н у т и, т о в о л и м о п о т о н у т и в в е л и к і м р у с ь к і м м о р і, н і ж в п о л ь с ь к і й к а л ю ж і“... — думка політично рішучо зле поставлена, бо ми взагалі не повинні думати про ніяке тонення, тільки про життя і боротьбу за життя. 2) Нова Польща в порівнанні з новою Росією показала просто дитиною щодо політичного сприту і з того дитвацтва до сеї пори не вийшла. Росія займала Україну під гаслом її „самостійности в плоть до отделения“, через що помагала їй і маса Українців. Занявши Україну, оставила їй фірму, дала хвилево навіть „окремі“ заграничні представництва (по котрих тепер і слух загиб), давала і дає гроші на печатання „наукових“ причинків до причинків (котрі ще й 500 літ моглиб остави непечатані без найменшої шкоди для української культури й науки), допускала Українців навіть до таких урядів як заступство голови делегації, котра заключала важний мир... Все те сліпило очі. А рівночасно Поляки робили все

навпаки так, якби завзялися, самі собі
основно попусувати шлях до державного
скріплення.

Та — свої висновки з того всего і
про них і про нас, сподіюся зробити
пізніше.

— 0 —

XXI.

Коки прийшлося кінчити сі спомини. — Як ми виїздили з Риги. — В які нісенітниці вірив Василько. — Що я бачив у наддніпр. посольстві в Берліні. — Зустріч у Відні з проф. Грушевським. — Звіт в посольстві. — Що говорили про нас Жидж. — Расторгуєв. — Звіт у Національній Раді. — Як на нас дивилися Наддніпрянци. — Про Галичан як українських Прусаків.

Спомини про Галицьку Делегацію в Ризі приходиться мені кінчити у хвили, коди в Галичині відбуваються експедиції ізза саботажів. Не потребую багато розводитися над тим, що в таких часах дуже тяжко спокійно викінчувати спомини. Тому тільки перебіжу спогадами дальші події.

Дня 8. жовтня 1920 пішов пос. Брайтер до самого Йоффе, котрий потвердив усе, що мені сказав Мануільський. І ми зачали лагодитися до виїзду, бо уважали, що наша місія скінчена. Д-р К. Левицький з пос. Брайтером ходили дякувати ред. „Рігаше Рундшав“ за їх допомогу в нашій акції. Я не ходив туди, а в моім дневнику з того дня записано таке: „Я вже такий перетомлений, що не памятаю навіть, що робив цілий день, куди бігав і що говорив. Були знов Білороси і приносили проект таємного договору, в котрім я змінив тільки слова „Польша і Росія“ на „сусідні держави“...“ Змісту того проекту тепер не памятаю.

Тогож дня вислали ми ще письмо до міністра заграничних справ Латвії п. Маєровича з подякою за гостинність на латвійській землі та виплатили 2.000 рублів п. Єзуїтову на пресові ціли (при очевидній неохоті д-ра К. Л.).

Вночі о год. 11.35 виїхали ми з Риги в Лібаву, рано в неділю до Піляви і малим кораблем до Свінемінде. Були коротенько в Клайпеді (Мемель) і прибули до Берліна дня 11. жовтня 1920 р. о год. 8. рано. Преса не виходила, бо був якийсь страйк. Галицького посла ми не застали, поїхав на 12 днів до Відня. Секретар його казав, що в посольстві нема ні одної газети, навіть „Український Прапор“, орган Галицького Уряду, приходить щойно від тижня. Д-р К. Левицький сказав обурений:

— „Певно адреси не давав місяцями! А урядові години визначив собі такі (від 2. до 4-ої), коли всі обідають. І бере сім тисяч марок!“

Шеф наддніпрянських місій Николай Василько зараз довідався, що ми приїхали і подзвонив телефоном. Д-р К. Л. ходив до нього і приніс нам таке: „Василько вірить, що Пілсудський не опустить Петлюри. Оба заключили в Станиславові новий договір, яким Пілсудський обов'язався звернути Східну Галичину. Франція також підпре Петлюру. Большевики за кілька тижнів (!) пропадуть“

В такі нісенітниці вірив оден з наших найрозумніших послів! Який безпідставний був оптимізм Василька, можна було зміркувати по тім, що в австрійським посольстві в Берліні не хотіли нам вже візувати паспортів на поворот до Відня. Надармо цілий день ходили за тим о. Жан і д-р Мишуга. Дперва, коли на другий день д-р К. Л. пішов до австр. посольства й удався до особистого знакомого, легаційного радника Поста, той дав віза на наші галицькі дипломатичні паспорти. Тогож дня Косаренко-Косаревич хотів для нас робити прийняття і знакоми з Супруном. Я з д-ром Л. Мишугою відмовився йти на те прийняття, подаючи за причину, що ми оба переговорюємо з большевиками, отже не випадає нам навязувати з Супруном. Ми висказали думку, що д-р К. Л. може йти на те прийняття, коли хоче. Одначе президент також вимовився. Як, не знаю. Нам сказав, що не піде ізза того, що Супрун досі мав не вирахуватися з державних грошей.

Василько інформувався у д-ра К. Л. про петлюрівську місію в Ризі. Д-р К. Л. відповів, що поводилася так, якби її там не було. Василько сказав, що він задоволений побідами Поляків і союзом Петлюри з Пілсудским. „То не пропаде“, додав.

В полудне тогож дня пішов я до Стоцького, щоб подивитися на наше

наддніпрянське посольство в будинку при Кронпрінценуфер, 10, купленім Гетьманом Павлом. Будинок прегарний, в панській дільниці, біля представництв інших великих держав, урядження в нім дуже густовне. Урядників було ще багато, публіки також досить. Мене прийняв Стоцький і передав 21 ріжних інформаційних документів.

По полудні був у нас Федір Хомяк. Де він тоді служив, не знаю вже. Інформував нас, що галицький посол Евген Левицький нічого не робить, казав, що Німці з ним рахувалисяб, якби він займався справами, і в пресі мігби маги великі впливи.

В Берлін уже наспіли були вісти про підписання перемиря в Ризі. На другий день, 13. X. 1920 виїхали ми до Відня, куди прибули 14. X. рано. Перші слова, якими прийняв мене ордонанс у моім бюрі (преси і пропаганди) були: „Що буде з нашою Україною?“. Я дійсно не знав, що йому сказати.

Тогож дня був я у полк. Вишиваного (архикнязя Вільгельма Габсбурга).

На другий день 15. X. зустрівся я у д-ра С. Витвицького з проф. М. Грушевським. Дуже постарівся, посивів. Прийшов просити о галицьку візу на паспорт і приніс Витвицькому в подарунку свій органік „Борітеся-поборете“, в котрім виступав проти галицького уряду. Ми довго говорили. Тоді проф.

Грушевський довів був Історію України до 1650 р. і казав, що не кінчить її, бо не має змоги над нею працювати. Проф. Грушевський се оден з найдивніших для мене діячів, яких я зустрічав у життю: чоловік великої праці й ерудиції та дуже непрактичний у публичних справах.

Дня 16. X. 1920 складали ми в нашім посольстві звіт з нашої поїздки до Риги. Передтим д-р С. Витвицький прбсив мене довірочно, щоб я у моім звіті не хвалив д-ра К. Левицького, бо його годі буде ще раз висилати за кордон, а то з тої причини, що Масарик казав, що має проти нього якісь документи. Щойно пізніше на мій запит у тій справі поінформував мене д-р К. Л., що все те походило з того самого жерела, що й акція Мирослава Січинського в Берліні (описана в II-ім уступі сих споминів). Витвицький поінформував мене ще, що в тиждень після нашого виїзду до Риги зголосився представник жидів д-р Вальдман і сказав, що жиди вислають в Ригу д-ра Гельбера, який увійде в склад нашої делегації; потому говорили, що їх делегація в Ризі „робить“, а наша ні (розуміється, ні д-ра Гельбера, ні жадного иншого жидівського делегата ми в Ризі на очі не бачили, ні про жадного не чули, а мусілиб були чути, якби хоч оден був приїхав).

Дня 19. жовтня 1920 зголосився у мене адвокат Л. П. Расторгуєв, чоловік літ поверх 50. На чий він був службі, напевно не знаю, але дечого можна додумуватися на підставі його слів. Маю в записнику такі його слова: „Якби Галичина, Кубань й Україна хотіли одної України, то це щось інше. А так нічого з того не вийде. Ні один англійський політик не піде на протекторат Галичини, бо це зобов'язує. Англія бере протекторати над східними землями, де вистане до оборони одна індійська дивізія... Петлюру вважають авантюристом, Винниченко чоловік неуступчивий, чоловік русского виховання“: мусів їхати аж туди, щоб побачити, що таке большевизм... Самостійної Галичини ніхто собі не може уявити. Треба скликати щось в роді Установчих Зборів, що можна б уважати народною думкою. За кордоном годі таке зібрати, бо це еміграція і то інтелігентська, а тут думки народної маси треба! Англійська дипломатія шукає виходу, бо хліба треба. Тому буде мир з большевиками і торгівля з ними.“

Я навів сю балачку як зразок, бо таких балачок доводилося чути безліч.

Дня 21. жовтня 1921 р. відбулося засідання нашої Національної Ради, то є тих її членів, що були присутні у Відні. На ній також я здавав обширний звіт з нашої роботи в Ризі. Нам висказано подяку і признано, що ми сповнили

свою місію відповідно до інструкцій, які одержали.

В часі, коли ми виходили з того засідання, хтось з пересердя („Гальген-гумор“) пускав такі дотепи: „На бідного Макара всі шишки валяться! Кривда нам усе: і Шевченко помер і Франка з гімназії вигнали...“

На закінчення занотую ще образок, який характеризує емігрантську підзорливість і відношення до нас деяких Наддніпрянців. Дня 6. листопада 1920 прийшов до мене сотник К. і сказав, що — як оповідав йому оден Галичанин — сен. Шелухін і проф. Лотоцький говорили, що Галицька Делегація в Ризі змовлялася з большевиками, як знищити армію УНР! Шелухін запитаний ним, чи це правда, відповів, що це — можливе... Треба отже — радив сотник К. — простувати, бо це плескання може пошкодити: Мовляв, Галичане хотіли нас винищити, давай ми їх винищимо. Шелухін — додав — казав мені, що „Назарук ненавидить мене“ і т. п.

В дійсности я навіть любив вибухи ненависти до Галичан, які в формі лайки лучалися старому сенаторови майже все, коли я з ним зустрічався або коли він взагалі зійшов „на галицьку тему“. А любив я їх тому, бо вони були оригінальні й не роблені, хоч очевидно безпідставні. Та власне тою безпідставністю вони розброювали і бавили.

Другий дещо подібний Наддніпрянець, котрий робив Галичанам різні закиди, був невеличкий ростом, але спритний, член партії соціалістів самостійників, Мацюк (не мішати з проф. Мицюком). Він свої закиди робив делікатно, нпр. так: „Галичане мають претенсії відіграти на всій Україні таку ролю, яку Прусаци відіграли в Німеччині, а в творі Назарука „Князь Ярослав Осьмомисл“ маєте навіть виразно представлену ідеологію галицького прусацтва супроти України“.

Я відповідав жартуючи, що се не пошкодилоб Україні, якби так сталося. Та в дійсности здається мені, що Галичане на жаль ще дуже далекі від такої ролі. І то далекі не задля невеличкості своєї країни та свого убожества, з чого Наддніпрянці любили часто жартувати, а що зовсім не становить перешкоди у відігранні великої ролі, — тільки далекі психічно. І будуть далекі поки в публичнім й організаційнім життю Галичан істнуватимуть такі нездорові появи, що вистарчить бути навіть швагром або братом зятя впливового „діяча“, щоби стати пр. директором якої завгодно інституції, хочби на те місце було сто здібніших і більше заслужених.

Та — як сказано — в таких часах, які тепер переживаємо, трудно спокійно викінчувати спомини. Кінчу дебудь.

К В І Т

- На 5.000 (словами: п'ять тисяч) нім. австр. корон
„ 5.000 (словами: п'ять тисяч) чеських корон
„ 99 (словами: (дев'ятьдесятьдев'ять) доларів
амер.
„ 745 (словами: сімсот сорок п'ять) данських
корон
„ 709 (словами: сімсот дев'ять) норвежських к.
„ 425 (словами: чотириста двадцять п'ять)
шведських корон
„ 395 (словами: триста дев'ятьдесять п'ять)
швейцарських франків
„ 1.000 (словами: тисячу) царських росс. рублів
„ 9.500 (словами: дев'ять тисяч п'ять сот), нім.
марок,

які ВП. Пан Др. Осип Назарук з каси Уряду ЗУНР у Відні на кошти подорожі Мирової Делегації ЗУНР до Риги перебрав і підписаному, як ведучому касу Мирової Делегації в готівці сьогоднішнього дня дійсно передав.

Берлін, дня 13. вересня 1920.

Др. Лука Мишуга.

Цей квіт в оригіналі заховався ще між моїми паперами. З нього видно, якими скромними засобами розпоряджалося делегація зложена з п'ятерох осіб. Коли взяти під увагу, що сам переїзд кораблем в оден бік коштував 1000 марок від особи і що ми з тих засобів ще й на пресу дали в Ризі та вкінці ще звернули частину грошей до каси Диктатури, то читач може мати з того паняття, яке скромне було життя тої делегації.

7 ПОКЛОНѢ КНЯЗЯ СМОЛЕНЬСКОГО ѠЛЕ
 Ксандра Ѡглабовича КРАТЯНОМЪ
 КРНЖЬСКИМЪ ІКОВСЪМЪ ГОРОЖАНОМЪ
 КАКО СТЕБѢ АН ВЪЛВНСЪ ѠТЦѢМЪ ЛОНА
 ГЛѢБОМЪ ІСЛОНМЪ СТЪНМЪ ФЕДОРО
 МЪ ТАКО БУДЕТЕ ІСОЛНОЮ ВЪЛЮБВИ АН
 ЗЪТО ЖЕ ЛЮБВИ ДОУНОСВАНН ГЕСТЬКО
 АНЪ ПОУЩАНТЕ А ПОУТЪНМЪ ЧНСТЪ АМО
 НМОУЖНІСВАНМЪ БДУТЬ А ПОУТЪНМЪ
 ЧНСТА: 2

ПІСЛЯСЛОВО

Хоч рижський мир рішив про долю чотирох народів: російського, українського, польського й білоруського на Бог зна який довгий час, — то за 10 літ від його заключення не знайшовся ні один діяч, ні один історик зі всіх тих народів, котрий видав би окрему публікацію про той мир. Здається, що рішав тут підсвідомий сором і біль у всіх. У Росіян (котрих в Ризі представляли большевики) ізза того, що проголосивши гасло здобування всего світа, довели своїм руїнництвом до того, що

мусили уступити тільки перед одним з західних народів, перед Поляками; в Українців знад Дніпра ізза того, що повіривши в большевицьку байку, мусли самі підписати розщматування українських земель; у Галицьких Українців ізза того, що в свій час не згодилися на предложення великих держав і в Ризі, мусли стояти за дверми; в Поляків ізза того, що не використали хвилі, яку їм дало Боже Провидіння й не опанували дальших земель та не завели на них справедливого відношення й ладу між народами Сходу Європи; у Білорусинів ізза їх повної безсильности. Щойно по 10 літах виходить отсе перша публікація про рижський мир в нашій, українській мові (в останній хвилі довідуюся з преси, що 1931 року має вийти двотомова публікація б. голови польської делегації в Ризі). В поведенню представників кожного з тих народів видно різні роди кепської спекуляції, а не видно навіть проблисків осяяних любовю змагань до наладнання справедливого пожиття між народами. Не видно — ізза відхристіянізування життя, яке захоплює всі народи. Тому наводжу тут факсиміле інтересного документа з давних часів. Знімку його одержав я в білоруськім посольстві в Ризі. Той документ звучить:

† Поклон Ѡ князя смолинського Ѡ
 Олександра Ѡ Галбковича къ ратманом къ

рижським і ко всімъ горожаномъ: Како есте бы и въ любки съ отцмъ моимъ Габ-бомъ і съ моимъ стрыемъ Федоромъ, тако бѣдете і со мною въ любки, а я зъ тоѣже любки хочю с вами. Гость ко мнѣ пошайте, а пость имъ чистъ, а мои можжи к вамъ касть, а пость имъ чиста.

То значить: Смоленський князь коротко покликається на традиційну любов між державами тих часів і предкладає, щоб рада міста Риги перепускала через свою територію купців („гостий“) до його землі („а путь їм чист“). Нема сумніву, що той коротенький документ, в котрім головне слово „любов“ до ближнього, виплекана християнством, краще і триваліше упорядкував відносини між народами, ніж теперішні мирові договори, котрі обіймають грубі томи з сотками артикулів і прилог („алегатів“). Бо з відносин між народами випарувала любов під впливом горячої ненависти. Хоч були війни й у давних часах і були жорстокости, бо люди все уломні, та публичне життя було тоді таки не таке эле і безвиглядне як зачинає бути тепер.

А друге факсиміле документу, чи радше його кінець, се не менше цікавий документ. Се кінець листа до мене від нашого, галицького посольства в Парижі з його печаткою і підписом сина диктатора Петрушевича. Та частина документу цікава й поучаюча адресою:

„Дру Осипови Назаруку“. В ній як у
 кроплі води відбивається психічний
 хаос, який тоді захоплював Галичан під
 впливом Наддніпрянців: кожне слово
 адреси зле написане, відмінки покручені
 й неконсеквентно ужиті. Так було не
 тільки в граматиці, але й у всім: в одязі
 наших офіцерів з дикими папахами,
 в ломанню мови, в поведенню і т. д.
 Правда, на загал галицьке військо і ча-
 стина його старшин поводитися дуже
 гарно і були високо моральні. Та наші
 верхи зачали вже були „асимілюватися“
 скоро й непотрібно до всего, що йшло
 з хаотичного сходу. Нехайже та класи-
 сична в своїм роді адреса буде для бу-
 дучих поколінь галицької молоді пе-
 ресторогою, щоб не піддаватися схід-
 ному хаосови, бо тоді нестримно підуть
 з певною адресою в хаос і нірвану. А
 коли твердо збережуть католицьку віру
 своїх батьків, яка відмежовує нас від
 потворного східного хаосу і являється
 одинокою підставою нашого існування
 і розвитку, не тільки як людей опер-
 тих на високій культурі заходу
 але і як завязку культурної на-
 ції та одинокою дійсною пружиною
 нашої великої місії, коли в нічім не да-
 дуть на поневірку свого „я“, — то ще
 не раз може нам лучитися нагода, ви-
 плисти на чисту воду, якою вже —
 дасть Бог — не допливемо другий раз
 до Риги.

Оця копія пересилається
Др-у Осипози Назаруку.

З оригіналом згідно :

Антонієвський
Секретар Делі.